

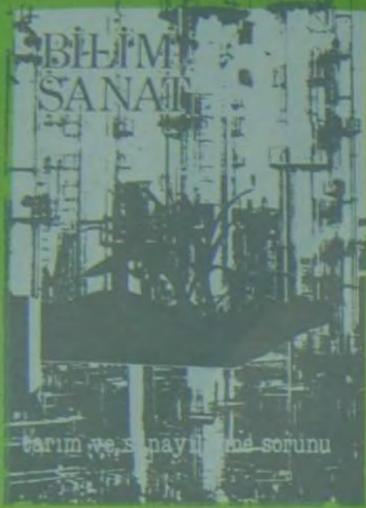
BİLİM ^{VE} SANAT

AYLIK KÜLTÜR DERGİSİ KASIM 1982
100 EL 23

TÜSTAV

tarım ve sanayileşme sorunu

Kapak Düzeni:
Rüştü ERATA

Sahibi:
Ali Naki ÖNER

Genel Yayın Yönetmeni:
Varlık ÖZMENEK

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:
Cemil TURAN

İstanbul Temsilcisi:
Koray DÜZGÖREN
İstiklal Cad. 69/4,
Tel: 45 46 71

İzmir Temsilcisi:
Taner ÖNLÜ
3. Beyler Sok. Ulusoy İşhanı
Kat: 3 - Tel: 14 86 08

YAZIŞMA ADRESİ
Emek İşhanı (Gökdelen)
Kat: 13, No. 1300
Yenişehir - Ankara

Posta Çeki No:
C. Turan 13220 - 9

İLAN KOŞULLARI
Arka kapak: 50.000 TL(R)
24.000 (SB) / İç sayfalar:
Tam sayfa 22.500 TL, yarım
12.000, 1/4 sayfa 6.000 TL.

ABONE KOŞULLARI
Yurtici: Yıllık 1.000,- Altı
aylık 500 TL; Yurtdışı: Yıl-
lık 40 DM, Altı aylık 20 DM

Kapak Baskı: Pelin Ofset
Film: Renk Büro / Dizgi:
ERAT / Baskı: Daily News
Web Ofset / Dağıtım: Örnek
Dağıtım, Gerçek Dağıtım

TÜRKİYE'NİN BİRİKİMLERİ
TARIMSAL KALKINMA MI,
YARIM KALKINMA MI?
KIRSAL KESİM SORUNLARI
WASHINGTON'DA 19. CADDE
HEP AYNI REÇETE: TARIMA
DAYALI KALKINMA
DIŞ BORÇLANMA, AZGELİŞMİŞ
ÜLKELERİN YAZGISI MI?
SANAYİLEŞME VE DEMOKRASİ
KAVRAMI
TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL
YAPI DEĞİŞİMİ
"KATİL İNŞAAT"LARDA
"GÖRÜNMEZ KAZALAR" OLUYOR
KÜLTÜR ÜZERİNE BAZI NOTLAR
EVE İŞ VERME, İŞÇİLER VE
SENDİKALAR
1947 SENDİKALAR YASASI VE
GETİRDİĞİ YASAKLAR
KİTLE KÜLTÜRÜ'NE BAKIŞ
EĞİTİMBİLİMİN BAZI İNCE
NOKTALARI
20. YÜZYILIN EN RENKLİ
BALONLARINDAN BİRİ:
NOBEL EDEBİYAT ÖDÜLÜ
"ORBIS TASARISI"
UÇSUZ BUCAKSIZ OVALARDA
İNSANIN ARILIĞI: MACARLAR
"HEPİMİZİN MALI OLAN
BİR KURULUŞ" İÇİN
SATRANÇ
KARİKATÜR

3 *Bilim ve Sanat*

4 *A. Sinan KORKUT*

7 *Tayyar BORA*

10 *Yalçın DOĞAN*

12 *Tunc TAYANÇ*

14 *Sinan SÖNMEZ*

18 *Tevfik ÇAVDAR*

21 *Ayhan BAŞARAN*

24 *İbrahim AKYÜREK*

26 *Muzaffer İlhan ERDOST*

28 *Yıldırım KOÇ*

32 *Kemal SÜLKER*

36 *Aziz ÇALIŞLAR*

42 *Afşar TİMUCİN*

44 *Gürhan UÇKAN*

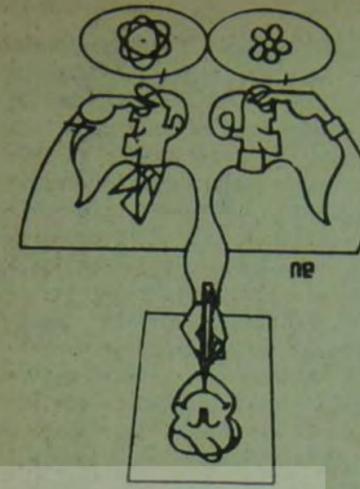
46 *İlhan GÜNALP*

Şahin
47 *YENİŞEHİRLİOĞLU*

48 *Bilim ve Sanat*

51 *Emrehan HALICI*

Faruk ÇAĞLA
Mustafa OKAN
Ali FİRUZ
Ohannes ŞAŞKAL

TÜRKİYE'NİN BİRİKİMLERİ

BİLİM ve Sanat bu sayısının özel ağırlıklı konusunu oluşturan "tarım ve sanayileşme sorunları"nu tartışmaya açmaktadır. Türkiye'nin ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel yaşamını derinlemesine ve çok yönlü neden ve sonuçlarıyla canevinden ilgilendiren tarım ve sanayileşme sorunlarının ele alınmasında Bilim ve Sanat'ta belirli gecikmeler olduğu söylenebilir ve bu, bir eleştiri konusu da yapılabilir. Elbette yapılmalıdır. Ancak, Türkiye gibi çok canlı, çok yönlü sorunlara ve dinamiklere sahip bir ülkede konulara kalıplar halinde bakmanın ve mekanik yaklaşımlar kurmanın sakıncalarını da gözardı etmemek zorunluluğu vardır.

Hemen bu noktada, "saf" sanat ve bilim kuramcılarıyla tartışmacılarına da hatırlatılması gereken bir önemli kavrayış vardır. O da bilim ve sanat konularının toplumun bağrından, güncelinden, tarihsel kaynak ve gelecek rayı üzerinden gözlenmesi, irdelenmesi ve sonuçlara varılması gerekliliğidir. Kültürel çerçevesi böylesine geniş ufuklara açılabilen sorunların, ancak, bu zenginliklerde evrensel boyutlara ulaşabileceğini tekrar etmek bile gereksizdir.

Türkiye, kişi başına düşen gelir ya da ihracat gibi göstergelere bakılırsa, "gelişme yolunda" denilen ülkeler arasında da en alt sıralardadır. Buna karşın, Türkiye, sanayileşme alanında sağlanan birikim ve özellikle mühendislik hizmetleri ve bilgi birikiminde sağlanan gelişmeler dikkate alındığında ise "gelişme yolundaki" ülkelerin hemen hepsinden ileride şans ve potansiyellerin sahibi bir ülkedir. Böyle bir saptamanın temelini ve itici kuvvetini oluşturan emek gücünün bilincindeki bir Türkiye'nin dünya insanlık ailesi içinde oynayacağı ve paylaşacağı rol evrensel değerlere sahiptir. Bunun içindir ki, Türkiye günümüzde, uluslararası kapitalist işbölümünde kendisine biçilen ve dayatılan rol ve konumları aşp-aşmama sorunlarını çok yönlü biçimde yaşamaktadır. Böylesine tarihsel ve toplumsal önem çizgisini yaşayan Türkiye'de bilim ve sanat alanlarına, bilim ve sanat adamlarına büyük sorumluluklar ve görevler düşmektedir. Bu, kısaca ifade etmek gerekirse, bir hayat sentezi olayıdır.

Bu bağlamda, değerimiz Yaşar Kemal'in Uluslararası "del Duca" ödülünü kazanması, genişlemesine ve derinlemesine düşünülmesi, sonra da övünülmesi gereken bir gelişmedir.

Bir başka kültür değerimiz orkestra şefi Gürer Aykal yönetimindeki Oda Orkestrası'nın geçtiğimiz aylar içinde Federal Almanya'da verdiği konserler ve uyandırdığı yankılar da haklı olarak göğüs habartacak niteliktedir.

Hemen eklemek gerekir ki, Türkiye'nin yaratıcı, üretici insan ve emek gücüne inanç ve güven duymak hakkı, yarının aydınlığı için sorumluluk yüklenme hak ve yetkisinden soyutlanamaz. Dünya ve Türkiye böylesine bir duyguya fazlasıyla layıktır...

BİLİM ve SANAT

TARIMSAL KALKINMA MI, YARIM KALKINMA MI?

A. Sinan KORKUT

YÜKSEK niteliklere sahip, teknik yetenekleri en üst düzeyde iktisatçıların, akademik kuruluşlar dışında en yoğun olarak nerede bulunabileceği konusunda bir soruyla karşılaşsanız hiç duraksamadan vereceğiniz cevap "Dünya Bankası" olmalıdır. Gerçekten de bu kuruluş çeşitli ülkelerin deneyimli ve dinamik iktisatçıların bünyesinde toplamayı başarmış; bu iktisatçıların yaptığı araştırmaların yol göstericiliği altında özellikle az gelişmiş ülkelere çeşitli iktisat politikalarını kabul ettirmiştir. Hemen söylemek gerekir ki hiçbir ülke Dünya Bankası'nın salık verdiği iktisat politikasını benimsemek ve uygulamak zorunda değildir. Fakat, hiçbir ülke Dünya Bankası önerilerini kulak ardı etmenin maliyetlerini de ihmal edemez.

Dünya Bankası iktisatçılarından oluşan bir grubun 1981 yılı Mayıs-Haziran aylarında Türkiye'de yaptığı incelemeler sonucunda hazırlanan bir raporu da yetenekli teknisyenlerin ortaya çıkardığı ve önemli öneriler içeren bir belge olarak değerlendirilmek gerekiyor. Söz konusu rapor, 8 Şubat 1982'de yayımlanmış ve üç ciltten oluşuyor. Birinci cilt, raporun özeti; ikinci cilt, ana rapor, üçüncü cilt ise teknik ve istatistiksel ek olarak düzenlenmiş. Dünya Bankası yayınlarının hepsinde görülen yüksek teknik düzey ve sağlam mantık yapısı raporun tümüne egemen olmuş durumda. (Bu ni-

telemenin bir istisnası aşağıda söz konusu edilecektir.) Türkiye ekonomisinin aklı gelebilecek bütün önemli sorunlarını inceleyen ve bu sorunların çözümü için öneriler geliştiren raporu bütün yönleriyle irdeleyip eleştirmek güç ve uzun bir uğraş olacaktır. Dolayısıyla, bu yazı, raporun Türkiye tarımı ile ilgili olan bölümlerinin incelenmesiyle sınırlanmıştır.

Rapor, Türkiye tarımının 1970'lerin başından bu yana olan gelişmesini yetkin bir biçimde incelemekte, bu gelişmenin ana çizgilerini ve yarattığı sorunları ortaya çıkarmakta, bundan sonra izlenmesi önerilen politikaları bir model aracılığıyla saptamaya çalışmaktadır. Türkiye'nin Ortak Pazar ile olan ilişkileri çerçevesinde tarım sektörünün durumu; Yunanistan'ın Ortak Pazar'a üye olması, İspanya ve Portekiz'in beklenen üyelikleri karşısında Türkiye tarımının gelişme yönlerinin incelenmesi de raporun önemli bölümleri arasında sayılabilir.

Rapora baştan sona kadar damgasını vuran temel görüş, serbest piyasa ekonomisinin diğer bütün piyasalar türlerine kat kat üstün olduğu görüşüdür. Piyasa güçlerinin serbest çalışmasının ekonomideki bütün dengeleri sağlayacağına ve toplum refahını en üst düzeye çıkaracağına olan inanç raporda o denli köklü bir biçimde yerleşmiştir ki, kaçakçılık,

serbest piyasanın dayanıklılığının bir göstergesi olarak ele alınmaktadır (C. 2, s. 266). Herhangi bir malın ithalat veya ihracatının herhangi bir nedenle kısıtlanması veya yasaklanması bu malın kaçakçılık konusu olmasına yol açabilir. Kısıtlama veya yasaklama keyfi bir tutumun sonucu olabileceği gibi, köklü ekonomik sorunların çözülmesi yolunda atılmış bir adım da olabilir. Ortaya çıkan kaçakçılık olgusu, bu nedenler incelenmeden serbest piyasa güçlerinin dayanıklılığının bir göstergesi olarak ele alınırsa ve serbest piyasa ekonomisinin üstünlüğünün bir kanıtı olarak sunulursa, bütün yetkinliğine ve teknik üstünlüklerine rağmen, Dünya Bankası raporunun inandırıcılığı büyük ölçüde aşınmış olur. Ekonominin sınırsız bir serbestlik ortamında çalışmasının her derde deva olacağı görüşü, bugün, insan hayatı dahil her şeyi alınıp satılan bir mal gibi gören ve Nobel Ödülü almış olmaları en gerici düşüncelere sahip olmalarına engel olmayan iktisatçıların tarafından ileri sürülmektedir. Dünya Bankası raporu da bu görüşlerin teknik çözümlenmelerle desteklenmiş bir tekrardan başka bir şey değildir. Rapora yönelttiğimiz bu eleştirinin haklı olup olmadığına karar verebilmek için raporu özetlemek, önerilerini ve bu önerilerin yol açacağı sonuçları tartışmak gerekir.

DÜNYA BANKASI'NA GÖRE TÜRKİYE TARIMI NASIL GELİŞTİ?

Dünya Bankası'na göre Türkiye tarımının 1980 yılı başına kadar olan gelişimi aşırı bir devlet müdahaleciliği tarafından belirlenmiştir. Bazı tarım ürünleri için kararlaştırılan destekleme fiyatları; tarım sektörüne açılan kredilerin gizli veya açık olarak daha ucuz nitelik taşımaları; tarım girdileri için tanınan sübvansiyon kolaylıkları bu müdahaleciliğin ana unsurlarıdır. Türkiye ekonomisinin bir bütün olarak ithal ikameci bir strateji ile yönlendirilmesi nasıl tarım sektörü aleyhine ve sanayi lehine bir durum yaratmışsa aynı türden bir olgu tarım sektörü içinde de yaratılmıştır. Bu sektörde, ithalata ikame eden ürünler (buğday, şeker pancarı, ayçiçeği, çay) teşvik edilir ve yaygınlaştırılırken kuru incir, fındık, tütün ve kuru üzüm gibi ihracat ürünleri bu teşvik ve destekten görece olarak daha az yararlandırılmış ve dolayısıyla da ilk sayılan ürünler diğerleri aleyhine ve ekonomik olmayan bir biçimde ge-

nişlemek fırsatını bulmuşlardır.

1960-1979 yılları arasında buğday ekilen alanın yüzde 22, şeker pancarı alanının yüzde 80, ayçiçeği ve çay alanlarının ise yüzde 200 oranında artması, ithal ikameci ürünlerin teşvikinin bir kanıtıdır. Bu ürünlerin hektar başına verimleri ise sırasıyla yüzde 83, 57, 45 ve 300 olmuştur. Çay veriminin çok büyük oranda artması daha çok ürün kalitesinin düşmesinin sonucudur.

Devlet müdahaleciliğinin yanı sıra, tarım sektörünün gelişmesinin bir diğer temel özelliği de, elde edilen büyümenin hızlı mekanizasyonun doğurduğu yüksek sermaye yoğunluğu ve büyük ölçekli sulama projelerinin bir sonucu olmasıdır. Traktör ve biçer-döğme sayısının ve birim makine başına düşen beygirgücünün hızla artması tarımın giderek sermaye yoğun bir sektör olmasına yol açmıştır.

Devlet müdahaleciliği bir grup ürünü diğer bir grup ürün karşısında ekonomik olmayan bir biçimde geliştirirken yüksek sermaye yoğunluğu da ekonomik açıdan istenmeyen sonuçlar yaratmıştır. Sermaye yoğunluğunun artırılması kıt döviz kaynaklarının kullanılmasına sağlandığı için, mekanizasyon sonucu elde edilen ürün artışları ekonomiye pahalıya mal olmuş; işgücünün az kullanılmasına, dolayısıyla da işgücü etkinliğinin azalmasına neden olmuştur; işgücü-yoğun olan ve işgücünün ucuz olması nedeniyle Türkiye'nin görece üstünlüğe sahip olduğu meyve ve sebze üretiminin gerektiği gibi gelişmemesi sonucunu doğurmuştur.

Tarım sektörünün yakın geçmişteki gelişme çizgisi ve temel sorunları Dünya Bankası tarafından bu biçimde belirlenmektedir. Türkiye tarımının bundan sonra nasıl gelişmesi gerektiği konusunda öneriler ileri sürülebilmek için Dünya Bankası ekonomik bir model kurmakta ve çeşitli varsayımlar altında tarım sektörüne açık olan seçenekleri ortaya çıkarmaktadır.

TARIM SEKTÖRÜ MODELİ VE SONUÇLAR

Dünya Bankası'nın önerilerine temel olan model, Dünya Bankası'nın kendisinin de kabul ettiği gibi (C. 3, s. 18), sınırlı veri kaynaklarına dayanmaktadır ve bu tür modellerden beklenen bazı niteliklerden yoksundur. Dahası, modelin çözümü sonucunda ortaya çıkan sayılar-

dan bazıları raporun 2. ve 3. ciltlerinde değişik biçimlerde yer almaktadır. Örneğin, çay, inek sütü ve koyun sütü üretim ve tüketim miktarları her iki ciltte farklıdır. Rapor, modelin oldukça ilkel olduğunu inkar etmemekte, fakat ne kadar ilkel olsa da böyle bir modelden sonuçlar ve öneriler çıkarılabileceğini ileri sürmektedir.

Model dört temel soruya cevap vermek amacındadır:

- 1- Türkiye, tarım sektöründe karşılaştırmalı üstünlüklere sahip midir? Sahip ise bu üstünlükler hangi ürünlerde dir?
- 2- Birinci sorunun cevabı, değişik dış ticaret politikaları karşısında nasıl değişecektir?
- 3- Değişik dış ticaret politikaları üretim dengesini nasıl etkileyecektir?
- 4- Değişik dış ticaret ve tarım politikaları karşısında kazançlar ve

tim ve tüketim düzeylerinde meydana gelecek değişiklikleri saptamaktadır. Bu varsayımlar altında modelin çözümünden elde edilen sonuçlar, 23 kalem tarım ürününden 14 tanesinin üretiminin, 1978 yılı üretimine göre yüzde 1,5 ile yüzde 47,1 arasında azalması gerektiğini; bir ürünün üretim düzeyinin değişmediğini; 8 ürünün üretiminin ise yüzde 24,3 ile yüzde 100,6 oranında arttığını göstermektedir. Sonuç olarak toplam tarımsal üretim 1978 yılı üretim miktarına göre yüzde 39,3 oranında artmaktadır.

Söz konusu tarım ürünlerinin 20 tanesinin tüketim düzeyi büyük ölçüde azalmaktadır. Bu azalma, yüzde 3 ile yüzde 51,4 oranında değişmektedir. Üç ürünün tüketimi ise yüzde 3,2 ile yüzde 7,7 arasında değişen oranlarda artmaktadır. Aşağıdaki tablo tarım ürünlerinin üretim ve tüketim düzeyindeki değişiklikleri göstermektedir:

DÜNYA BANKASI MODELİNİN ÇÖZÜMÜNDEN ELDE EDİLEN SONUÇLAR

ÜRÜN	1978 Yılı Üretimine Göre Değişme (%)	1978 Yılı Tüketimine Göre Değişme (%)
Buğday	- 11,3	- 26,8
Mısır	- 10,2	- 5,9
Çavdar, darı, yulaf	+ 31,6	- 13,6
Pirinç	- 34,7	- 14,4
Arpa	- 19,2	- 19,3
Ayçiçeği	- 30,4	- 15,1
Şeker Pancarı	- 27,4	- 10,1
Çay	- 14,0	- 22,3
Tütün	+ 100,6	- 36,4
Pamuk	+ 87,4	- 16,8
Patates, soğan, vb.	- 1,5	- 3,2
Bakliyat	+ 36,8	- 4,8
Üzüm	0	- 4,4
Zeytin	- 25,0	+ 7,7
Sebze	+ 29,1	- 3,0
Turunçgiller	- 20,7	- 9,9
Fındık	- 20,5	- 34,4
Kuru üzüm, incir	+ 24,3	+ 5,0
Siğir eti	- 12,8	- 51,4
İnek sütü	- 12,0	- 12,0
Koyun eti	+ 45,8	- 32,1
Yün	- 47,1	- 15,5
Koyun sütü	+ 45,8	+ 3,2

kayıplar neler olacaktır?

Model, ilk olarak, Türkiye'nin dış ticaretinin hiçbir kısıtlamaya tabi olmayacağını, Türk lirasının değerinin uluslararası piyasalarda serbest olarak belirleneceğini, devletin Türkiye ekonomisine olan her türlü müdahalesinin sona erdirileceğini varsaymakta ve bu varsayımlar altında 23 kalem tarım ürününün üre-

Yukardaki üretim değişme oranlarının ortaya koyduğu sonuç, Türkiye tarımının, çavdar, darı, yulaf, tütün, pamuk, bakliyat, sebze, kuru üzüm ve incir, koyun eti ve koyun sütü üretiminde diğer tarım ürünlerine göre karşılaştırmalı bir üstünlüğe sahip olduğudur. Modelin varsaydığı koşullar (serbest ticaret, gerçekçi döviz kuru, devlet müdahalesinin kalkması) gerçekleştiği takdirde

Türkiye tarımı bu ürünlerin üretiminde uzmanlaşacak, diğer bütün ürünlerin üretimi azalacaktır.

Tablo'nun ikinci sütunu daha da ilginç sonuçlar içermektedir. Modelle göre Türkiye tarımı 1978 yılına göre daha çok çavdar, darı, yulaf, tütün, pamuk, bakliyat, sebze ve koyun eti üretecek, fakat bu ürünleri 1978 yılına göre daha az tüketilecektir. Zeytin dışında, üretimi azalan bütün ürünlerin tüketimi de azalacaktır. Zeytin üretimi yüzde 25 oranında azalmasına rağmen zeytin tüketimi yüzde 7,7 artacaktır. Üretimi artan kuru üzüm, incir ve koyun sütünün tüketimi ise çok az oranda artacaktır.

Tablo'nun gösterdiğine göre Dünya Bankası'nın Türkiye'ye yaptığı öneri şöyle özetlenebilir: "Bazı tarım mallarının üretimini azaltın, bazılarının üretimini artırın. Sonuç olarak tarımsal üretiminiz bir bütün olarak artsın. Ama, bu artan üretimi tüketmeyin; hatta eskisinden daha az tüketin. Fazla ürünlerinizi de dışarıya satın."

Sayıların, soyut matematiksel tekniklerin insan hayatına egemen olmasının herhalde bundan daha güzel bir örneği bulunamaz. Türkiye'de beslenme yetersizliği olduğu, hayvansal protein tüketiminin çok düşük olduğu ve artırılması gerektiği uzun yıllardan beri söylenir durur. Ama gelin görün ki, Dünya Bankası'nın ekonometrik modeli Türkiye'de sığır eti tüketimini yüzde 51,4 inek sütü tüketimini yüzde 12, koyun eti tüketimini ise yüzde 32,1 oranında azaltmayı salık vermektedir. Dünya Bankası'nın hesabına göre halkımız, eğer bulabilirse, kuru üzüm, incir ve zeytini koyun sütü içerek yemek zorunda kalmaktadır. Bu yüzden de rapor, üretimde meydana gelecek artışı vurgularken, tüketimde bir bütün olarak meydana gelecek azalmadan hiç söz etmemektedir.

Fakat, anlaşıldığına göre, Dünya Bankası kendi modelinin çözümünden elde edilen sonuçlardan çok hoşnut olmamıştır. Bir çok malın tüketiminin bu denli büyük oranlarda azalmasının öngörülmesi herhalde "insani" duyguları harekete geçirmiş olacak ki aynı model, tüketimin 1978 yılı düzeyi altına düşmesi gerektiği koşulu altında yeniden çözülmüştür. Yani, bilgisayara serbest ticaret ve gerçekçi döviz kuru varsayımları altında modeli yeniden çözmesi komutu verilmiş, 1978

yılı tüketim miktarları ise modelin alt sınır koşulu haline getirilmiştir. (C. 2, s. 289)

Modelin bu yeni çözümünden elde edilen sonuçlara göre ise, ilk çözümden üretimi artan ürünlere ek olarak yalnız arpa ve yün üretimi artmakta, diğer bütün ürünlerin üretimi gene azalmaktadır. Bu durumda toplam üretim artışı, ilk modeldeki yüzde 39,3 artışa karşılık, yüzde 20 olmaktadır.

Modelin her iki biçimde de çözümünden Dünya Bankası bazı çok önemli sonuçlar çıkarmakta ve önerilerde bulunmaktadır.

DÜNYA BANKASI NELER ÖNERİYOR?

Çeşitli tarım ürünleri ve girdileri için Dünya Bankası'nın temel önerileri şunlardır:

1- Buğday, arpa ve pamuk: Bu ürünler için devlet müdahalesi tümüyle kaldırılmalı, fiyatların dünya fiyatları düzeyinde belirlenmesi sağlanmalıdır. Taban fiyatları ekim mevsiminden önce açıklanmalı ve bu fiyatlar beklenen fiyatların çok altında tutulmalıdır.

2- Fındık, kuru üzüm, incir, tütün ve çay: Bu ürünlerin üretiminin arzu edilmeyen biçimde artmasını önlemek gerekir. Fiyatların düşük tutulması bu amacı gerçekleştirebilir. Üreticinin eline geçecek fiyatın düşük olması ise bu ürünlerin ihracatı üzerine konulacak yüksek bir vergi ile sağlanabilir. Geçimlerini bu ürünlerden sağlayan çiftçi ailesi sayısının yüksek olması, fiyatların düşük tutulmasının çok sert bir önlem gibi gösterebilir ama, fiyatlar gene de düşürülmelidir. Tütün ekim alanı da sınırlandırılmalıdır.

3- Şeker pancarı: Türkiye, şeker pancarı konusunda karşılaştırmalı bir üstünlüğe sahip değildir. Pancar ekilen alanların yüzde 70'i sulanmaktadır ve bu alanlarda diğer bazı ürünler yoğun biçimde üretilebilir. Dolayısıyla, pancar üretimi azaltılmalıdır. Şimdiye kadar izlenen politika terk edilmeli ve şeker ithalatına gidilmelidir. Mevcut şeker fabrikaları başka bir şey üretemeyeceği ve bu fabrikaların kapısına kilit vurulması pek hoş olmayacağı için bu fabrikalar düşük kapasitede çalıştırılmalıdır. Yeni şeker fabrikası kurulmamalı ve mevcut fabrikalar yenilenmemelidir. Şeker fiyatları artırılabilmelidir.

4- Tarım makineleri: Tarım sektöründeki yüksek sermaye yoğunluğu Türkiye ekonomisinin çıkarlarına ters düşmektedir. Tarımda makineleşme engellenmelidir. Bunun için de tarım makinelerinin beygir gücünün artmasına bağlı olarak artan bir satış vergisi konulmalıdır. Büyük traktör ve biçerdöğeryerleri eskidikçe yenilenmemeli, bunların yerine daha küçük makineler konmalıdır. Traktör satışlarındaki sübvansiyonlu krediler kaldırılmalıdır.

5- Gübre: Gübre sübvansiyonları kaldırılmalıdır.

ÖNERİLER NE ANLAMA GELİYOR?

Dünya Bankası'nın önerileri bu kuruluşun temel görüşlerini yansıtmaktadır. Dış ticaretin tümüyle serbestleştirilmesi, uluslararası piyasada dalgalanmaya bırakılan bir Türk lirası ve devlet müdahalesinin büyük ölçüde kaldırılması bu görüşün ana unsurlarıdır. Bu koşulların yerine gelmesi halinde Dünya Bankası, Türkiye'de tarımsal üretimin en az yüzde 20 en çok ise yüzde 39 oranında artacağını tahmin etmektedir. Hemen hemen her ürünün tüketimi az veya çok azalacağı için de Türkiye tarımı dışarıya satabileceği bir ürün fazlasına sahip olacaktır. Bu fazla ürünler dünya piyasalarında hüküm süren fiyatlardan satılacaklar ve böylece tarım sektörünün dış ticaret dengesi (tarım ürünleri ihracatı eksi tarım ürünleri ithalatı) en az yüzde 265, en çok ise yüzde 412 oranında artmış olacaktır.

Dünya Bankası raporu 24 Ocak 1980'den bu yana izlenen iktisat politikasının, kendi önerilerini uygulamakta olduğunu belirtmektedir. Bu uygulamaların süreklilik kazanıp kazanmayacağı önümüzdeki yıllarda belli olacaktır. Tarıma dayalı bir ihracat politikası ve buna bağlı bir kalkınma stratejisinin başarılı olup olamayacağı konusu başka bir araştırmanın konusunu oluşturduğu için burada tartışılmayacaktır. Fakat, "bir ton buğdaya bir ton petrol" öngörüsünün şimdiye kadar gerçekleştirilememiş olması ve bundan böyle de gerçekleşmesi için pek bir şans bulunmaması, tarımsal kalkınmanın yarım bir kalkınma olacağı yolundaki görüşleri haklı çıkarır niteliktedir. Bir süredir gazetelerde boy gösteren çarşaf gibi ilanlarda ileri sürülen "10 yılda 100 yıl ileri" iddiası da, aynı biçimde, gerçeklerin sert ve acımasız duvarına çarpacak gibi görünmektedir.

Destekleme alımlarında üretici gereksindiği fiyatları alamıyor. Fotoğraf: İbrahim Demirel

KIRSAL KESİM SORUNLARI

Tayyar BORA

EN azından günlük gazeteleri izleyenler kırsal kesimde üreticinin sorunlarının ne denli dayanılmaz boyutlara ulaştığını bilirler. Destekleme alımlarında üretici gereksindiği fiyatları alamıyor. Parasal sıkıntılar nedeniyle ürün bedeli peşin ödenemiyor. Bir yıl önce iyi fiyat bulan ürünlere ve dış satım nedeniyle destekleme alımları yeterli yapılabilmemiş ürünlere yönelen üreticinin bir yıl sonra hesapsız artan ürünü elinde, hatta tarlasında kalıyor. Fiyat-maliyet dengesizliği hasadı bile olanaksız kılacak boyuta ulaşıyor. Üretici bu yüzden boşa emek

harcamanın psikolojik baskısı altında kalıyor. Domates, biber, kavun, karpuz vb. ürünler tarlalarda çürüyor. Fındık, pamuk gibi ürünlerde dış pazar tıkanıklıkları, iç pazarı ve üretimi üretici için umutsuz kılıyor. Gübre, ilaç, tarımsal araç ve makine gibi üretim girdilerinin fiyatlarındaki önü alınmaz artışlar üreticiyi bunları kullanmaktan caydırıyor. Bugünkü tarımsal kredi düzeni denitel ve nicel olumsuzluklarıyla üreticinin derdine çare olmaktan çıkmış, enflasyon hızı da zaten üreticinin eline geçen fiyatlardaki artış hızını çoktan aşmış bulunuyor.

Üreticinin yakınmaları, genellikle, geniş çapta üretimi yapılan buğday, pamuk, tütün, üzüm, fındık gibi önde gelen ürünlerin taban fiyatlarının açıklandığı dönemlerde güncelleştigi için, dıştan bakınca, kırsal kesimin başlıca sorununun yalnızca destekleme fiyatlarının yetersizliği olduğu sanılabilir. Elbette böyle değildir. Destekleme fiyatlarının duyurulduğu günler aslında üreticinin sürekli içinde bulunduğu ekonomik bunalımın yakınmaya dönüştüğü günlerdir.

Sorunun Kaynağı: Bilindiği gibi Türkiye dış ticaret açığını hafifletmek için endüstri ürünü, tarım ürünü ne bulursa dışa satar olmuştur. Bu nedenle de iç tüketim alabilmesine kısılmaktadır. Kısacası yönetimler belirli bir süreden beri dış satıma dönük bir tarımsal üretimi hedefler görünmektedir. Besin maddeleri üretimi yönünden dünyada kendi kendine yetebilen birkaç ülkeden biri olma edebiyatı ile halkın geçim sorunları gözardı edilerek ne üretirsek satma politikasına yönelinmiştir. Ama gerçekten ne üretirsek satabiliyor muyuz?

1- Dış Satım İle Yeterli Döviz Girişi Sağlayabiliyor muyuz?

Tarım ürünleri dış satımının toplam dışsatım içindeki payı yıllara göre aşağıdaki gibi değişmektedir:

Dış Satımda Tarım Ürünleri Payı (Yüzde):	1970	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981
	74,95	56,57	63,99	59,41	67,42	59,42	57,40	60,70

Kaynak: E. Köknel, DPT Yayınları II, Yayın No. 1783, s. 109 - 119

Tarım ürünlerinin döviz olarak ekonomiye katkısı 1970 yılına oranla yüzde 15 dolayında bir düşüş göstermektedir. Ayrıca son üç yıl boyunca da bir değişmezlik izlenmektedir. Bu sayılara bakarak dışsatım da endüstri ürünlerimizin sağladığı döviz payının daha yüksek oluşu nedeniyle sevindirici bir durumla karşı karşıya olduğumuz sanılabilir. Ne var ki, önemli kimi tarım ürünlerimizi birer birer ele aldığımız zaman tarım ürünleri dışsatımının nicel olarak da düşmekte olduğu görülecektir:

Ürün	Dış Satım (Ton)		
	1978	1979	1980
Buğday	1.329.047	45.961	26.254
Pamuk	277.884	150.618	146.552
Tütün	77.355	69.553	73.983
Fındık	160.989	133.448	85.686
Kuru İncir	31.486	33.888	29.168
Çekirdeksiz Üzüm	91.348	69.882	65.412
Canlı Hayvan (Baş)	28.854	22.586	29.984

Kaynak: D.Y. Tuncel, A.Y. Akın, DPT Yayınları V, Yayın No. 1783, s. 229 - 253

Bu durumda tarımsal ürünlerin dışsatımıyla dış ticaret açığımız hafifletilmesi gibi bir sonuca ulaşılması hemen hemen olanaksız görülmektedir. Kimi ürünlerde ton olarak satış bir ölçüde artmış görünüyorsa da paramızın yabancı ülkeler parası karşısında sürekli değer yitirmesi dışsatımdan döviz olarak beklentilerin gerçekleşmesine olanak vermemektedir.

Tarım ürünleri satımıyla döviz girişini artırmak ve böylece ülkesel kalkınmaya kaynak yaratmak bir politika olabilir, ancak bu politikanın da sağlam temellere dayanması gerekmektedir.

2- Bilimsel Verilere Dayalı Bir Üretim Planımız Var mı?

Türkiye'de üretim, üreticinin eğilim ve alışkanlıklarıyla kapitalist pazar ekonomisi doğrultusunda biçimlenmektedir. Kısacası verili bir üretim planı yoktur. Aslında hangi sistem içerisinde kahrşak kalalım, yine de belirli amaçlara yönelik bir üretim planı hazırlama olanağı vardır. Örneğin bu sistemde dışsatım için tarımsal üretim diye ortaya çıkmışsak, önce dış pazarın tüm inceliklerinin iyi saptanması ve pazarın durumunun günü gününe izlenmesi gerekir. Dış pazar için çekici ürünler nelerdir, bu ürünlerin ülke içindeki yaygınlık durumu nedir, iç tüketim açısından önemli nedir, üretim so-

runlarının çözümü dışa bağımlılık göstermekte midir, dış pazardaki rekabet şansımız nedir, bu ürünlerin rekoltesini hasattan ne kadar önce ve ne kadar sağlıklı ölçülebiliyoruz... Bu sorulara yeterli yanıtlar henüz verilememişse gerçekçi bir üretim planı da yapılamaz. Üretim planı yapmak demek, aslında, bir ölçüde de olsa toprağın kullanımına müdahale anlamını taşımaktadır. Toprak mülkiyeti sınırnın ve toprakların kullanımının yasalarla düzenlendiği sosyalist ülkeler dışında Türkiye gibi az gelişmiş ülkelerde de kimi ön-

lemlerle, bir ölçüde de olsa, üretimin yönlendirilmesi olanağı vardır. Bunlar arasında ürün fiyatının desteklenmesi, gübre, ilaç, tarım araç ve makinelerinin fiyatlarının üretime müdahaleyi gerçekleştirme doğrultusunda sübvansiyonu, dağıtımının yönetilmesi, üretimi özendirilecek ürünlere kredi verilmesi, üretim kooperatiflerinin yaygınlaştırılmasının özendirilmesi vb. sayılabilir. Bunlardan ürün fiyatının desteklenmesi ülkemizde en çok bilinen ve uygulananıdır. Destekleme alımları diye de bilinen bu konu ülkemizde her yıl belirli dönemlerde gündeme gelen ve kamuoyunda büyük tartışmalara neden olan bir konudur.

3- Destekleme Alımları Belirli Ürünlerin Üretiminde Özendirici Etki Yapıyor mu?

Bilindiği gibi Türkiye'de buğday, pamuk, tütün, fındık, çay, üzüm gi-

bi çok sayıda ürünün üretimi fiyatla desteklenmektedir. Acaba belirli bir üretim planının gerçekleştirilmesi için mi bu yapılmaktadır? Fiyat destekleme politikasına kısaca bir göz atarsak böyle bir amaç güdüldüğü, en azından böyle bir amacın gerçekleştirilmesine olanak bulunmadığı anlaşılacaktır. Örneğin buğdayı ele alalım. Desteklenen ürünlerimizden biridir ve destekleme alımları TMO eliyle yapılmaktadır. 1976-1980 arasındaki 5 yıla ait destekleme fiyatları, bu fiyatlarla alınan ürün oranları ve destekleme fiyatı artış hızı ile enflasyon artış hızı arasındaki farklar aşağıda gösterilmiştir.

Şimdi bu sayılara bakılarak buğdayın üretimini artırmak için fiyat desteklemesi yapıldığı söylenebilir mi? Birakalım özendirmeyi, üreticinin desteklendiği söylenebilir mi? Kaldı ki, üretici zaten ürünün o yıl kaç para edeceğini hasattan önce bilememektedir. Yani fiyatlar üreticiye işin başında bildirilmemektedir.

4- En Geniş Çapta Üretimi Yapılan Başlıca Ürünlerimizde Sağlıklı Rekolte Tahminleri Yapabiliyor muyuz?

Ürün rekolte tahminleri önceden tahmini ekonomik açıdan can alıcı bir noktadır. Hele dışsatım için tarım ürünleri yetiştirmeyi hedefleyen bir ülke için oldukça önemli bir veridir. Bir üründe en uygun koşullarla dış pazar bağlantısı yapacak hasattan çok önce, yani dış pazar henüz kızışmadan önce o yıl o üründen ne kadar üreteceğimizi gerçeğe oldukça yakın tahmin edebilmeliyiz. Ayrıca ürün tahmini üretim planı yapılmasında da önde gelen bir etkidir. Sağlıklı bir ürün tahminine yönelmeden önce kimi bilgilere gereksinimimiz vardır. Başta başlıca ürünlerimizin yetiştirdiği alanların bilinmesi gerekir. Bu ürünlerin ülke düzeyinde ortalama verimleri, bu verimlerin gübre, ilaç, mekanizasyon gibi tarımsal girdilerin kullanımıyla ülke düzeyindeki değişimi, o ürüne ait

Yıllar	Alınan Ürünün Üretim İçindeki Payı (yüzde)	Destekleme Fiyatı	
		TMO Alış Fiyatı Kuruş	Artış Hızı ile Enflasyon Hızı Arasındaki Fark (yüzde)
1976	18,9	258	- 5,3
1977	21,6	286	- 13,6
1978	19,1	320	- 40,7
1979	9,8	505	- 24,2
1980	10,8	1075	- 24,4

Kaynak: H. Güven, DPT Yayınları V, Yayın No. 1783, s. 289 - 317

başlıca hastalık ve zararlıların değişen yoğunluklarının ülke düzeyinde oluşturduğu ürün eksilişleri...

Üründe rekolte tahmininde ne denli başarılı olduğumuz yolundaki kararı aşağıdaki örneği gördükten sonra kolayca verebiliriz. Yine buğdaydan örnek vereceğiz. 1981 yılında Türkiye'nin buğday üretimi 19 milyon ton olarak tahmin edilmişti. Bu tahmin en yetkili ağızlardan duyurulmuştu. Daha da ileri gidilerek bir ton buğdaya şu kadar petrol hesapları yapılarak tatlı düşler görülmüştü. O yıl buğday üretimimizin 13,5 milyon tonda kaldığı henüz unutulmamıştır. Buğday gibi başta gelen ve halkın beslenmesinde son derece önemli bir ürünün yıllık rekolte tahminindeki yanlış payı yüzde 40 olmuştur. Sonuç yanlış payının büyüklüğüyle kalmadı, anımsanacağı üzere o yıl buğday üzerinde yapılmış çeşitli bağlantıları karşılayabilmek için yurt dışına kurullar göndererek, son anda, güçlükle buğday dışalımını sağlanabilmiştir. Rekolte tahminleri yönünden durum başlıca öteki tarım ürünlerimizde de aynıdır. Ne ürünlerimizin dışsatımı açısından ne de bir üretim planında veri olarak kullanılabilmek bakımından sağlıklı bir rekolte tahmini yapılabilmektedir.

Tarımla uğraşan ailelerin yüzde 29,4'ünün işlediği toprak yüzde 78,7 iken, kalan çoğunluğun yani ailelerin yüzde 70,6'sı toprakların yalnızca yüzde 21,3'ünü işlemektedir. Fotoğraf: İbrahim Demirel

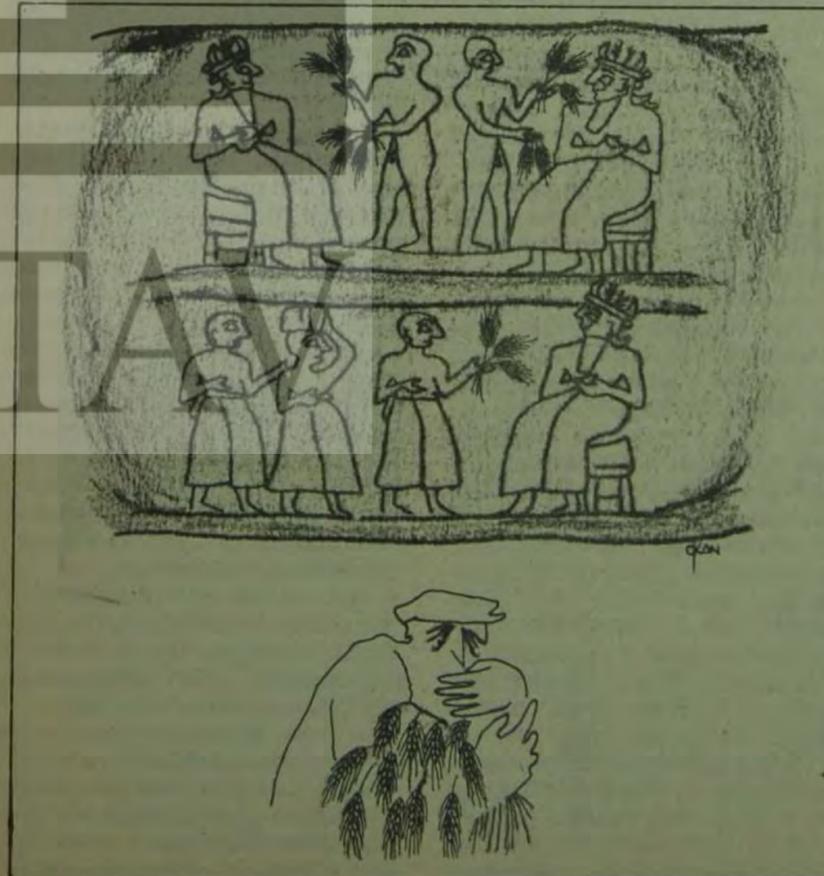
5- Türkiye'de Tarım Toprakları Sağlıklı Bir Üretim Planı ve Ekonomik Bir Üretim Yapabilmeyi Olanaksız Kılacak Ölçüde Parçalanmıştır.

Ülkemizde tarımsal üretim yapı-

lan toprakların üretici kitle arasındaki dağılımı açısından büyük bir dengesizlik vardır. Tarımla uğraşan ailelerin yüzde 29,4'ünün işlediği toprak yüzde 78,7 iken, geriye kalan büyük çoğunluğun yani ailelerin yüzde 70,6'sı toprakların yalnızca yüzde 21,3'ünü işlemektedir.* Toprak dağılımındaki bu dengesizlik ekonomik nitelikli üretimi ya da üretimin yönlendirilmesini son derece güçleştirmektedir. Ekonomik bunalımlar ya da tarımda giderek hızlanan tekelleşme süreci ve ayrıca miras hukuku gibi nedenlerle tarım topraklarının dağılımındaki dengesizlik giderek büyümektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, kırsal kesimdeki yakınmalar, bu gidişle, günden güne daha da dayanılmaz boyutlara varacaktır. Çünkü yakınmaların kaynağı -ülkenin genel ekonomik bunalım nedenleri dışında- verili, ilkel bir tarım politikasının bulunmaması, tarımın yapısal bozuklukları, ürün desteklemede ekonomik önlem diye ortaya konan uygulamalardaki amaçsızlıklar ve yanlışlıklar beslemektedir.

1930'lu yıllardan bu yana ısrarla izlenen çizgiye bakıldığında, gerek Rodney Wagner'in sözlerinin, gerek o sözlerle dayanılarak Türkiye'nin karşısında "süpermarket" olmak ya da "inek"lik seçeneklerinin bulunduğunu savunmanın (Bkz: Güneş, 17 Ekim 1982), ne kadar eşki kaldığı ortaya çıkmaktadır.

«WASHINGTON'DA 19. CADDE»

Yalçın DOĞAN

AMERİKA Birleşik Devletleri geçtiğimiz yaz aylarında şeker üretimini korumak üzere bir karar aldı. Reagan Yönetimi Amerikan şeker üreticilerinin "nefes almalarını" sağlamak amacıyla şeker dışalımında ek bir gümrük tarifesi getirdi. Reagan, sadece gümrük tarifelerini yükseltmekle kalmadı, buna ek olarak şeker dışalımı miktarlarına da sınır getirdi. Bundan da ilk etkilenenler Brezilya ile Karai Denizindeki Cumhuriyetler oldu. Çünkü, anılan ülkeler özellikle Amerika'ya şeker satmakla ün yapan ülkelerdi. Gümrük tarifelerinin yükseltilmesi sonucunda, Amerikalı şeker üreticisi "dış tutulacak ve dış rekabete" kapalı tutulacak, bundan da Amerikan üreticisi kârlı çıkacaktı.

Ne garip bir rastlantıdır ki, Reagan Yönetimi şeker dışalımına ilişkin yukarıda özetlenen karar verirken, Dünya Bankası'nın Türkiye üzerine son yazmakta olduğu rapor da kaleme alınmak üzere idi. En azından hazırlıkları son aşamaya gelmişti. "Rastlantı" da işte bu noktada açıklık kazanıyordu. Dünya Bankası'nın 1982 yılında yayınlanan son raporunda, konu çeşitli noktalarda irdelendikten sonra, "şeker üretimine" geliyor ve Türkiye'nin "şeker fabrikaları yapımını durdurması" isteniyordu.

IMF-Dünya Bankası-OECD ve sanayileşme!.. İşte, bu kavramla yana gelebilecek uluslararası kurumlar... Ya da belirtilen kurumların kendi bildikleri anlamda bir sanayileşme!..

Dünya Bankası'nın Türkiye üzerine yayımlanan son raporu "Türkiye'nin sanayileşme ve ticaret stratejisi" başlığını taşıyor. 3641-TU sayılı raporda Türkiye'nin şeker üretiminden vazgeçmesi istenerek, bu alanda yeni tekniklerin geliştirilmesi, depolama

ve işleme yöntemlerinin artık üretim sürecine girmiş olduğu üzerinde duruluyor. Daha sonra da, Türkiye'nin şeker üretiminde maliyetinin yüksek bulunduğu savunularak, var olan durumun "karşılaştırmalı üstünlükler kuramına ters düştüğü" ve bu nedenle de şeker üretimi ile birlikte şeker fabrikalarının yapımının da artık durdurulması isteniyor. Raporun bu bölümü gerçekten ilginç:

"Belirtilen karşılaştırmalı üstünlük kuramına bağlı olarak şeker fabrikalarına yatırım yapılması doğru değildir. Şeker pancarına uygulanan fiyat politikası da var olan fabrikaların tam kapasitede kullanılmalarını sağlayacak düzeyde olmalıdır. Ancak, fabrikaların tam kapasite kullanımı da söz konusu değildir. Sanayileşme stratejisinde önemli olan, kendine yeterli olmayı amaçlayan politikalara geçilmesidir. Şekerde böyle bir amacın gerçekleşmesi çok zor görünmektedir" (Anılan rapor, s.22).

Gerçekte şeker fabrikaları örneği son derece ilginçtir. 1950'li yıllara şöyle bir göz atılsa, Türkiye'de arka arkaya şeker fabrikası kurulduğu görülür. Hatta, 1950-1960 arasında siyasal iktidar ile muhalefet arasında başlıca tartışma konularından birini arka arkaya dikilen şeker fabrikalarının oluşturduğu bilinir. O yıllarda şeker fabrikalarının finansmanı Amerikan yardımı ile sağlanırken, aradan geçen otuz yıl sonunda, bu kez aynı Amerika aynı Türkiye'ye şeker fabrikalarının yapımını durdurulmasını dolaylı yoldan öneriyor. Dolaylı yolda başrolü Dünya Bankası oynuyor.

Geçen ay İstanbul'da düzenlenen uluslararası bir seminerde Türkiye'nin sanayileşmesi yeniden gündeme geldi. Reagan Yönetiminde görev almış kişilerin yanı sıra, uluslararası

bankaların da aktığı toplantıda Türkiye'nin nasıl bir sanayileşme politikası uygulaması gerektiği ve hangi alanlarda yoğunlaşmasının daha akılcı olabileceği üzerinde duruldu. Ortaya çıkan, yine bilinenlerdi.

Aslında, yıllardır Türkiye'ye önerilen sanayileşme politikalarında bugün herhangi bir değişiklik beklemeye gerek yok. Çünkü, Türkiye'nin ilişkide bulunduğu uluslararası kurumların politikalarında ve de dolayısıyla önerilerinde herhangi bir değişiklik yok. Üç temel kuruluştan yola çıkmak gerek. Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD). Bunların görevleri belli. IMF uluslararası alanda bir Merkez Bankası gibi işlev yapar. Yani, kısa dönemli ve konjonktürel politikalar üzerinde durur. Parasal politikalarından yola çıkar. Herhangi bir ülkede Merkez Bankası'nın üstlendiği rol, uluslararası planda IMF'ye verilmiştir. Dünya Bankası uluslararası alanda bir Planlama Örgütü gibi çalışır. Herhangi bir ülkenin uzun dönemli planları ve gelişme stratejileri çizmek görevini üstlenmiştir. OECD ise, orta dönem politikaları çizmeye çalışır. Bu arada IMF ile Dünya Bankası arasında bir anlamda eşgüdümü sağlar. Sayılan üç örgütün üstlendiği görev, üye ülkelerin ekonomik politikalarını tümüyle kapsar, bununla yetinmez kısa, orta ve uzun dönem olmak üzere önerilen politikaların birbiriyle bütünlüğünü sağlar.

Burada önemli olan, adı geçen kuruluşların çizdikleri politikaları nasıl oluşturdukları, hangi ölçülerden yola çıkarak, kimin adına öneri geliştirdikleridir. Öyle deyin çözümlemelere hiç gerek yok. Çok basite indirgeyelim. Kararlarda ağırlık taşıyan iki kuruluşun, IMF'nin ve Dünya Bankası'nın merkezleri, Washington'dadır. Her ikisi de Washington'da 19. caddede bulunur. Ana giriş kapıları tam karşı karşıyadır. Karşılıklı binalar yer altında bir koridorla birbirine bağlıdır. Her iki binanın Amerikan Yönetimlerinin yerleştiği Beyaz Saray'a uzaklığı ise, sadece birkaç kilometredir...

Kuruluşların üstlendikleri görevlere bakınca, sanayileşme ile ilgili olarak önerilerin daha çok Dünya Bankası'ndan geldiği görülüyor. Bu ister Dünya Bankası raporlarıyla olsun, ister düzenlenen uluslararası seminerlerde olduğu gibi, Amerikan Yönetiminin görevlileri yoluyla olsun, slogan genellikle aynıdır: "Türkiye Orta Doğu'nun Arjantin'i olsun". Bununla kastedilen şudur:

DOĞAN.

'Arjantin nasıl ki, Amerika kıtası ile birlikte Avrupa'ya et satıyor ve bununla önemli döviz geliri elde ediyor, Türkiye'nin de Orta Doğu ülkeleri için benzer bir biçimde döviz geliri et dışsattırma bağlaması akıllı bir çözüm yoludur'. Hemen her resmi ya da gayri resmi toplantıda anılan slogan hiç olmazsa bir kez mutlaka yeniden gündeme gelir. İşte, son Dünya Bankası raporu da yıllardır olduğu gibi, bu kez de bu önerisini ihmal etmemiş. Raporda Türkiye'nin dışsattım kalemleri tek tek incelenirken, bunların geliştirilme şansı üzerinde duruluyor. Konu et dışsattımına geliyor. Özellikle Orta Doğu'nun et gereksinimi dile getirilerek şu görüşler sıralanıyor: "Orta Doğu ülkelerindeki et gereksinimi ile Türkiye'nin et üretme potansiyeli birleştirildiğinde, Türkiye'nin hayvancılık kesiminde sanayileşme zorunluğu ortaya çıkar. Et kombinalarının yabancı sermaye eliyle özendirilmesi Türkiye'nin ödemeler dengesine önemli katkıda bulunacaktır. Et dışsattım firmalarının ulaşım ve soğuk hava depola-

ma işlerini kolaylaştırarak, özendirilmelidir. Buna bağlı olarak ülke içinde yerli ulaşım kesiminde rekabeti kısıtlayıcı engeller ortadan kaldırılarak, yabancı nakliyat firmalarının faaliyet sürdürmelerine izin verilmelidir".

Sanayileşme için et dışsattım ile başlayan öneri, bir bakıyorsunuz ülke içindeki ulaşım şebekesinin yabancı firmalara açılmasına dek uzanabiliyor.

Hayvancılığın yanı sıra, yıllardır dilden düşmeyen bir başka "sanayileşme modeli" tarımla birlikte turizmde geçiyor. Burada da ana sav, Türkiye'nin doğal güzellikleri ve ucuz emek. Uluslararası kuruluşlar bu noktada da yine "karşılaştırmalı üstünlük kuramından" hareket ediyorlar ve gerek tarımda, gerekse turizmde yabancı sermayenin de katkısıyla Türkiye'de belli bir sanayileşme modelinin gerçekleştirilebileceği ısrar ediyorlar.

Hiç değişmeyen bu öneriler, genelde bir Planlama Örgütü rolü oynadığı için, Dünya Bankası'ndan geliyor. İşbölümü gereği böyle oluyor.

Ancak, kısa dönem için önerilen ekonomik politikaların, yani IMF'ce önerilen politikaların genelindeki bu sanayileşme stratejisini tamamladığı da bir gerçek. IMF'nin klasik reçetesi içinde yer alan çok temel bir nokta, ödemeler dengesinin düzeltilmesine ilişkindir. Bunun düzeltilmesi IMF'ye göre devalüasyondan geçer. Ama, aynı anda Dünya Bankası da ödemeler dengesi üzerinde durmuşsa, dışsattımın artırılmasında tarımsal ürünlere ağırlık verilmesini önerir. Bir başka deyimle, yapılan devalüasyon altında tarımsal ürünlerin dışsattımını artırmakla eşdeğer taşır hale dönüşür. Tarımsal ürünlerde dışsattımın artışı ise, yurt içinde ister istemez tarıma ağırlık verilmesi konularını gündeme getirir. Çünkü, devalüasyonla birlikte tarım ürünlerinin satışı yeniden cazip hale gelmiş ve çok kısa bir süre için ödemeler dengesinde olumlu yönde bir hareketlenme görülmüştür. İşte, Dünya Bankası'nın önerileri ve "tarım ve sadece tarım" diye ısrarı genellikle bu dönemlere rastlar!..

Türkiye açısından IMF ile ilişkiler 1980 Haziran'ından bu yana bir başka görünüm içindedir. Üç yıl süreyle geçerli olacak anlaşmaya Türkiye milimi milimine uymuş, IMF ile ilişkilerde sorunlar ortadan kalkmıştır. Onun içindir ki, son iki yılda IMF'nin Türkiye ziyaretleri samsasyonel niteliğini yitirmiş görünüyor. Geçen iki yılda asıl önem taşıyan Dünya Bankası ve sanayileşme stratejileri olmuştur. Çünkü, üç yıllık da olsa, süresi belli kısa bir dönem için, Türkiye'nin IMF ile uzlaşması, dikkatleri ister istemez Dünya Bankası ilişkilerine çekmiştir. Günümüzde önem taşıyan bu ilişkilerdir. Kısa dönem politikalar yerini artık uzun dönemli politikalara bırakmak zorundadır ve Batı Dünyasının zorlaması bu noktada ağırlık kazanmaktadır.

1946 yılından bu yana süregelen ilişkiler hep kısa dönemli olmuş, hep konjonktürel sorunların çözümüne yönelik olmuş, bu nedenle de IMF gündemden düşmemiştir. İlk kez, Türkiye'de uzun dönemli politikaların önerilerinde bir yoğunlaşma göze çarpmaktadır. Her ne kadar Türkiye dört plan dönemini geride bırakmışsa da ve kendi içinde enazından plan deneyine sahip olması nedeniyle uzun dönem politikaları tartışmışsa da, bunun stratejisi önümüzdeki birkaç yıl içinde çizilecektir.

Yanılmayalım: Bilinenlerin tartışılması ayrı, aynı bilinenlerin somut politikalara dönüşmesi ayrıdır...

HEP AYNI REÇETE: «TARIMA DAYALI KALKINMA»

Tunç TAYANÇ

RODNEY Wagner adı, düne kadar çoğumuz için yabancıydı. Mesleği bankacılık olanların tanıdığı Rodney Wagner, Morgan Guaranty Trust Bank'ın ikinci başkanı.

Rodney Wagner adı ne kadar yabancıymış ise, söyledikleri ve Türkiye için önerdikleri de o kadar yabancıymış değil.

"Bir zamanlar, batının bakkal, kasabı olamayız diyen Türkler bu anlayışları yüzünden çok zaman kaybettiler. Türkiye, bu kaybedilen zamanı telafi etmek için tarım alanında yoğun bir yatırım politikası izlemek zorundadır. Bundan böyle Türkiye çok miktarda makineye, sermayeye ihtiyaç gösteren, örneğin çimento sanayi gibi alanlara değil, tarım sanayiine yatırım yapma yoluna gitmelidir. Ülkedeki nüfus patlaması, her gün yeni iş alanlarının açılmasına ihtiyaç göstermektedir. İstihdam sorununu en iyi çözecek yol ise tarım sanayiinden geçmektedir." (Hürriyet, 6 Ekim 1982)

Türkiye'ye -ve benzer konumdaki gelişmekte olan ülkelere- yıllardır önerilen bir kalkınma stratejisidir bu. Bıkmadan, usanmadan, her fırsatta, çeşitli kıbıklarda, uluslararası kuruluşlar tarafından da, öndegelen sanayileşmiş ülkelerin yetkilileri tarafından da önerilmektedir.

Biraz gerilere doğru gidelim ve söz konusu "tarım dayalı sanayiler"

stratejisine gelinceye kadar geçen sürecin Türkiye örneğini görelim.

Yaklaşık elli yıl önce, Türkiye bir "planlama deneyimi"ne girmenin arayışı içindedir. 1933 yılında, merkezi New York'ta bulunan Hines, Rearick, Dorr and Hammond firmasının kurucularından Walker D. Hines, ekibi ile birlikte Türkiye'ye gelir. Hines'in ölümü üzerine ekibi tarafından tamamlanan ve Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki 1933 - 1934 adını taşıyan raporlarını 1934 yılında verirler. Rapor'da, Türkiye'de kurulması önerilen sanayilerden çok, kendilerine sunulan yatırım alanlarına bakarak, kurulmaması önerilenlere bakış açısı ilginçtir: "Milli müdafaa menfaatleri icap ettirmedikçe inşası mutasavver asit sülfürik, asit nitrik fabrikaları yapılmamalıdır... Milli müdafaa mülhazaları lüzum göstermediği takdirde, sud kostik ve klor (kireç kaymağı) istihsalı için inşası mutasavver fabrikadan sarfı nazar edilmelidir... Memleket müdafaaası noktaî nazarından bir mahzur olmadığı takdirde, demir ve çelik sanayi... tehîr edilmelidir."

Bu satırlardan çıkan sonuç, Türkiye'nin "sanayileşme programı"nın ara sanayilerin bir yana itilmesiyle temelsiz bırakılmak istendiğidir.

Hazırlanmakta olan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nı Başbakanlığa sunan yazıda yer alan değerlendirmeye, önerilerin ardında yatan gerçe-

ği sergilediği gibi, sözü edilen önerilere bir yanıt niteliği de taşımaktadır.

"... Büyük sanayici memleketler, aralarındaki bütün siyasi ve iktisadi münazaalara ve ihtilaflara rağmen, ziraatçı memleketleri her zaman için hammadde müstahsili mevkiinde bırakmak ve bu memleketlerin piyasalarına hakim olmak davasında müttetiklerdir. Bu itibarla ziraatçı memleketlerin bu silkinme hareketlerine, ergeç set çekmek hususunda siyasi nüfuzlarını kullanmakta da birleşeceklerdir... Bilhassa bu hakikat muhtaç olduğumuz sanayi, zaman kaybetmeden kurmak için en mühim muharrikimizdir. (Bkz: Afet İnan, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933, Ankara, 1972).

Bu girişim böylece sonuçsuz kalır. Ama bu, başka girişimlerin, zamanı geldiğinde, olmaması demek değildir.

İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında, konu yeniden, hem de eskisine oranla şiddetlenmiş ve sıklaşmış olarak gündeme gelmeye başlar.

Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunan "The Twentieth Century Fund" adlı bir vakıf adına Türkiye'yi incelemekle görevlendirilen Max Weston Thornburg'un değerlendirmelerinde (Bkz: Turkey: An Economic Appraisal, New York, 1949), İktisadi İşbirliği İdaresi'nin raporu da (Bkz: Bilim ve Sanat, Eylül 1982) tarıma verilen ağırlık açısından, 1930'lu yılların yaklaşımını sürdürmektedirler.

Ancak Dünya-Bankası'nın Türkiye üzerine hazırladığı rapor (Bkz: Türkiye Ekonomisi Kalkınma Programı İçin Tahvil ve Tavsiyeler, Ankara, 1951), tarıma verilen önceliği, üstü kapalı olarak belirtmeye bile gerek görmeden, açık seçik vurgulamaktadır.

"Teklif ettiğimiz ekonomik kalkınma planında asıl ehemmiyet, Türkiye'de kendilerine en ziyade ihtiyaç duyulan iki sahaya verilmiştir; bunlar da (1) ziraat ve (2) teknik, idare ve işletme sahalarındaki personelin yetiştirilmesidir."

Önerilen "kamu yatırım programı" da, yukarıdaki satırlara uygundur kuşkusuz. Demiryolu, sanayi ve madencilik alanındaki kamu yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payının azaltılması önerisine, tarımsal kalkınma yatırımlarının payı-

nın artırılması önerisi eşlik etmektedir.

1930'lu ve 1950'li yıllarda Türkiye ekonomisine biçim vermeye yönelik girişimleri yönlendiren bu bakış açısı, İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda yeniden oluşturulan uluslararası işbölümü içinde Türkiye'ye verilen yeri yansıtmaktadır. Aynı bakış açısı, 1960'lı yıllarda da yine lenir.

Türkiye'nin ikili anlaşmalar ya da uluslararası kuruluşlarla kredi sağlama girişimlerinde "tarım dayalı sanayiler" önermesi hiç eksik olmaz. Bazen üstü kapalı, bazen açık...

Ancak artık "tarım" değildir önerilen; sonu aynı kapıya çıksa da. Geride kalan yıllar, Türkiye'nin sanayileşme sürecinde belli bir yere gelmesine yol açmıştır. Bu nedenle de, özünde "tarım" önermesinden pek farkı olmayan "tarıma dayalı sanayiler" önermesidir sözü edilen. Türkiye'nin tarıma dayalı bir ekonomik yapıya sahip olduğu, pek çok ülkede bulunmayan tarımsal hammaddeleri kullanarak kurulacak "tarıma dayalı sanayiler" in hem yurt içi talebin karşılanmasında, hem de ihracatta bulunmada oynayacağı rol üzerinde durulmaktadır.

Türkiye'de gözlemlenen nüfus artışı, artan nüfusa iş olanakları yaratmada karşılaşılan sınırlamalar, tarımsal ürün ya da tarıma dayalı sanayilerin ürünlerinin ihracatı ile elde edilebilecek dövizlerin sanayileşme sürecine yapacağı katkılar vb. öne sürülen başlıca savları oluşturmaktadır.

1960'lı yılları örnektlendirmek gereksizdir. Uluslararası kuruluşlardan herhangi biri tarafından hazırlanan bir Türkiye raporuna bakmak ya da gazete koleksiyonlarını karıştırmak, sözü edilen savlara rastlamak için yeterlidir.

Türkiye'nin sanayileşme sürecinde aştığı yollar ister beğenelim, yeterli bulalım; ister beğenmeyelim, yetersiz bulalım- "emek-yoğun" sanayileri gündeme getirir 1970'li yıllarla birlikte.

Gerçi "tarım", "tarıma dayalı sanayiler", "emek-yoğun sanayiler" çizgisi arasında, kaynak dağılımı açısından pek bir fark yoktur. Çünkü hangisi seçilirse seçilsin, ister istemez karşımıza çıkacak olan, tarım sektörüne daha çok kaynak ayrılacaktır. Söz konusu kaynakların tarım sektörüne ayrılması içinde, bir yerlerden kesilmesi gerektir. İşte, kaynak ayırımı yapılır-

ken hangi sektörlerden tarıma kaynak aktarılacağı da, sorunun düğüm noktasını oluşturmaktadır.

Zaman olur, ağır sanayiden, makine yapan makinelerden kesilmesi istenir bu kaynakların, zaman olur çimento, vb. ara malı üreten sanayilerden. Türkiye'nin karşısına getirilecek olan reçeteyi belirleyen de dünya ekonomisinin o anda hangi konumda bulunduğu olmaktadır. Ama her fırsatta "bakkalık, manavlık sütçülük" gibi iş önerileri(!) Türkiye'ye yapılmadan da edilemez. Hatta, Ortadoğu'nun en gelişmiş sanayiine sahip olan Türkiye'nin Ortadoğu'nun "ekmek sepeti" olması gibi ilginç öneriler de yapılır.

Tarımı sanayileştirmeden tarımsal üretimi artırmanın mümkün olmadığı, tarımı sanayileştirmenin yolunun da sanayiden geçtiği, yalnız Türkiye açısından değil, gelişmekte olan ülkelerin tümü, hatta "tarıma dayalı sanayiler" kurarak ekonomik gelişmelerini sağladıkları ileri sürülenler için de kanıtlanmış bulunmaktadır.

Bu nedenle, tarımı sanayiin, sanayi de tarımın rakibi olarak değil, akılcı bir kaynak kullanımı içinde, birbirini tamamlayan iki parça, ama aynı bütünü iki parçası olarak görmek gerekmektedir.

(*). İ. Tayış DPT Yayınları V, Yayın No. 1783, s. 3 - 36

SERGI KİTABEVİ

- Orta ve yüksek öğrenim ders kitapları
- Bilimsel - sanatsal yayınlar
- Süreli yayınlar
- Kırtasiye malzemesi

HİZMETİNİZDE

Adres: Birinci Beyler Sok.
Uğur Pasajı 10/B
Tel: 13 72 22 - İZMİR

Okuyucularla

Filistin Davasında
Omuz Omuz

Filistin halkına karşı İsrail yöneticileri Ariel Şaron, Menahem Begin'lerin giriştiği acımasız, tüyler ürpertici, binlerce insanı yok eden katliamlar karşısında sessiz ve tarafsız kalmak insanlık la bağdaşmaz.

Deir Yasın, Ayn Rummanc, Karantina, Tel Zaatar, Kibya, Kafır Kasım katliamlarına bir yenisini olan Sabra ve Şatila katliamlarını katan İsrail yönetimi dünya kamuoyu karşısında mahkum oldu. Katliamların binlerce savunmasız, topraksız Filistinli genç, ihtiyar, kadın, erkek ve çocuğun öldürülmesi karşısında Birleşmiş Milletler Genel Kurul toplantısında ABD'nin İsrail'i kınayan tek ülke olması oldukça düşündürücüdür.

Katliamlarla birlikte dünya barış hareketi bir kat daha ilerledi. Mitingler, gösteriler, protestolar, toplantılar birbirini izleyerek dünyanın dört bir yanını sardı. Halklar barışa, Filistin halkının davasına ve onun tek temsilcisi FKÖ'ne olan bağlılıklarını en kararlı şekilde gösterdiler. Bu hareket daha da güçlenerek ilerleyecek.

İnsanlıktan, barıştan, özgürlükten yana olan işçi, köylü, aydın, genç, ihtiyar ve herkes bu acımasız katliamları lanetlemeli, katliamları yapanları destekleyenleri nefretle anarak omuz omuzla vermedirler.

Halkın Tartışmalarını
Yansıtmak

Sizleri nasıl kutlayacağımı bilemiyorum, onun için beni başlatayım. Şöyle ki bazen düşünüyorum bir insana günümüz koşullarında öğrenmek istediği her şeyi elden geldiği oranda dergimizde verebiliyorsunuz veya vermeye çalışıyorsunuz. Bu çalışma dergimizin içerik ve anlatımından belli oluyor.

Halkla bütünleşebilen bir dergi dersem yeridir, çünkü bir çok denge sadece yazarları ve kurucuları kendi bildiklerini veya görüşlerini halka okutmaya çalışırken Bilim ve Sanat halka, halkın tartışmalarını veya halkın aydınlarını, bilim adamlarının ki bu toplumcu aydınlarıdır görüşlerini yansıttır ve bu yansıtmada içerisinden zorlama yok.

Nizamettin Yazıcı- Mardin

DIŞ BORÇLANMA AZ GELİŞMİŞ ÜLKELERİN YAZGISI MI?

Sinan SÖNMEZ

TORONTO TOPLANTISININ
ARDINDAN

ULUSLARARASI Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankasının geçtiğimiz eylül ayının ilk yarısında Toronto'da yaptıkları 37. yıllık genel kurul toplantısı IMF başkanı De Larosiere'e göre "çok verimli ve başarılı" geçti. Dünya Bankası başkanı Clausen ise toplantıda "anlamli gelişmeler" sağlandığını ileri sürdü. Toronto'da yapılan genel kurul Brezilya, Arjantin, Meksika gibi aşırı borçlu ülkelerin yanı sıra Türkiye açısından da çok önem taşıyordu. Faizleriyle birlikte 20 milyar doların üzerinde dış borcu olan Türkiye'nin ekonomi politikasında yapacağı bazı değişiklikler Toronto'da ortaya çıkacaktı. "Devir alınan ağır miras" hangi yöntemle "hafifletilecekti?", "24 Ocak kararlarında" bir değişiklik yapılacak mıydı?, "Ara modeller" veya "Yeni istikrar önlemleri" uygulamaya konulacak mıydı? Bu soruların yanıtları Toronto'da verildi. Yanıtlar hiç şaşırtıcı değildi, daha doğrusu bu tür yanıtların verileceğini tahmin etmek güç değildi. Yeni atanmış Maliye Bakanı, "Türkiye'nin Ocak 1980'de uygulamaya başladığı ekonomik istikrar programını sürdürmeye kararlı olduğunu" ve "... istikrar önlemlerinin, büyük fedakarlıklar sonucu başarıya ulaştığını" belirtiyordu. Böylece, "Yeni bir ekonomik paketin bulunmadığı" ve "24 Ocak kararlarından sapmanın söz konusu olmadığı" açıklığa kavuşuyordu. Bu açıklamaların ışığında "... yeni ekibin işi devir almasından sonra beliren kay-

gılar dağılmış" bulunuyordu. Öyle ki, birkaç yıl öncesinde "70 sente muhtaç" olan Peru ve Portekiz'in yanı sıra "niyet mektubuna rağmen borç alamayan ülke"⁷ konumunda olan Türkiye, IMF'nin "üst düzeydeki bir yetkilisine" göre "24 Ocak 1980'den beri herkesin hayranlığına yol açan bir üstün performans" göstermişti, bu nedenle "Türkiye adına dünya piyasasından istikraz (borç) bonoları bile çıkarılabilmek" olanaktıydı.⁸ Ne var ki, aynı yetkililere göre "Türkiye'nin daha kat etmesi gerekli uzun bir yol vardır. Türk ekonomisinin tam olarak sağlığa kavuşması bu yolun bütün sıkıntılara rağmen azimle sürdürülmesine bağlıdır."⁹ Kısacası, Türkiye Ocak 1980'den bu yana uyguladığı "istikrar programını" ve "dışsattırma özendirme politikasını" sürdürecekti. Bunun anlamı ise, geniş kitlelerin daha uzun süre büyük bir özveride bulunması, fakirleşme sürecinin uzaması ve hızlanması olarak algılanmalıdır.

IMF'İN "Acı İlacı"

IMF'nin üye ülkelerin fon kaynaklarından yararlanabilmeleri için yerine getirilmesini gerekli kıldığı koşullar (Stand-by düzenlemesi) incelenirse az gelişmiş ülkelere verilen "acı ilacın" niteliği ortaya çıkıyor. 1976 ve 1978'de Arjantin, Meksika, Portekiz, Mısır ve Peru gibi ülkelere verilen ilacın ekonomik, sosyal ve siyasi yönleriyle "ölüm ilacına" dönüştüğü bugün bilinmektedir. Yukarıda sıraladığımız ülkelere önerilen ve uygulanması zorunlu kılınan ilkeler bazı küçük farklılıklara karşın ö: de aynıdır. Bu ilkeler¹⁰:

yani sürekli devalüasyon,
- Dışalımın serbestleştirilmesi veya denetimin gevşetilmesi,
- Kredilerin kısılanması, faiz oranlarının yükseltilmesi,
- Kamu harcamalarının, kamu yatırımlarının önemli ölçüde kısılanması,
- Kamu iktisadi kuruluşlarına yapılan sübvansiyonların kaldırılması,
- Ücretlerin dondurulması veya denetim altına alınması,
- Fiyatlarda denetimin kaldırılması,
- Bütçe açığına başvurulmaması,
- Yabancı sermayeye daha elverişli koşullar hazırlanmasıdır.

"Serbest Piyasa Ekonomisi"ne geçişi erek edinen model, aslında, sürekli devalüasyona dayalı, ekonomik büyümeyi frenleyen, ücretleri donduran ve gelir bölünüşündeki dengesizlikleri artıran, anti-enflasyonist görünümüne sahip olmasına karşın enflasyonu önlemeyen, özellikle düşük gelirli kitleler için görece ucuz dayanıklı ve dayanıksız tüketim malı üreten kamu iktisadi kuruluşlarına yapılan sübvansiyonu kaldırdığı ölçüde söz konusu kitlelerin temel gereksinmelerini karşılamalarını engelleyen, kamu yatırımlarını kısıtladığı hatta dondurduğu için yeni iş olanakları yaratmayan ve işsiz sayısının artmasına neden olan, kamu kesiminin varlığını tehdit eden, buna karşın, özel kesimde tekelleşmeyi hızlandıran ve yabancı sermayeye alabildiğine açılmayı öngören koşulları içermektedir. Getirdiği ekonomik, sosyal ve siyasi boyutlar çağdaş sosyal devlet anlayışıyla çatışmaya girmektedir. Toplumsal kalkınma kavramı modelle bağdaşmamaktadır. Toplumsal gereksinmelerin giderilmesini bir kenara bırakan IMF modelinin uygulanması durumunda, az gelişmiş ülkelerin, yeniden uluslararası mali örgütlerin ve bankaların güvenini kazanacağı ve böylelikle yeniden borç alarak ekonomik büyümelerini sağlayabilecekleri bir propaganda olarak sürekli işlenmektedir. Öykü bilinen öyküdür. Giderek borçlanan az gelişmiş ülkelerin borçlarını ödeyemez duruma geldikleri zaman, bazı zorlayıcı önlemlerle bu ülkelerin borçlarını ödeyebilir duruma getirmek ve yeniden borçlandırmak! Ne var ki, bu senaryo tarihsel süreç içinde bazı önemli değişikliklere uğramıştır. Bu süreç göz önüne alınırsa borç sorununun boyutları ortaya çıkmaktadır.

BİRAZ TARİH

Günümüzde az gelişmiş ulamında (kategori) olan ülkelerin 19 ve 20.

yüzyılın ilk çeyreğinde, sömürge ve yarı-sömürge ilişkileri çerçevesinde ne denli bir borç yükü altında olduklarını anımsatmak istiyoruz. Örneğin, Mısır ve Osmanlı devletinin bağımlılıklarının pekiştirilmesinde dış borçların işlevi çok büyük. Charles Moravitz Osmanlı devletinin konumunu oldukça ilginç ve gerçekçi biçimde şöyle dile getiriyor: "...kaldı ki, bu ülkede her şey güç ve karmaşık. Hükümet sigara kâğıdı tekelini kurmak isteyince, Fransa ve Avusturya-Macaristan kendi tecimlerine (ticaret) uygun olarak veto ya başvurma yoluyla müdahale ediyorlar. Petrol söz konusu olunca Rusya zorluklar çıkarıyor ve üstelik en ilgisiz ülkeler bile herhangi bir konuda yapılacak anlaşmanın kendi onaylarından geçmesi gerektiğini ileri sürüyorlar. Türkiye tarihi Sanca Pança'nın akşam yemeğine benziyor, maliye bakanı bir girişimde bulunmak isteyince bir diplomat ayağa kalkıyor, müdahale ediyor ve vetosunu kullanıyor."¹¹ Dış borcun çok yönlü bağımlılığı beraberinde getirdiği Parvus tarafından da çok açık biçimde vurgulanıyor: "Avrupa'nın Türkiye'ye para vermesi, insanca duygular ve düşüncelerin ürünü değil, servet ve güçlerini artırma isteğinin etkisiyle doğmuştur... Avrupalı maliyeciler verdikleri borçla, Osmanlı devletinin yararına çalışıyor görünürken, onu kendi etkinlikleri altına

almaktadırlar. Türkiye'nin mali tut-saklığı, onun gelişmesine engel olacak duruma gelmiştir."¹² Kuşkusuz, geçmişin sömürge ve yarı-sömürgeleleriyle bugünün siyasi bağımsızlıklarını elde etmiş ülkelerin borçlanmaları tamamen özdeş değildir. Yeni senaryolar hazırlanmakta ve uygulanmaktadır.

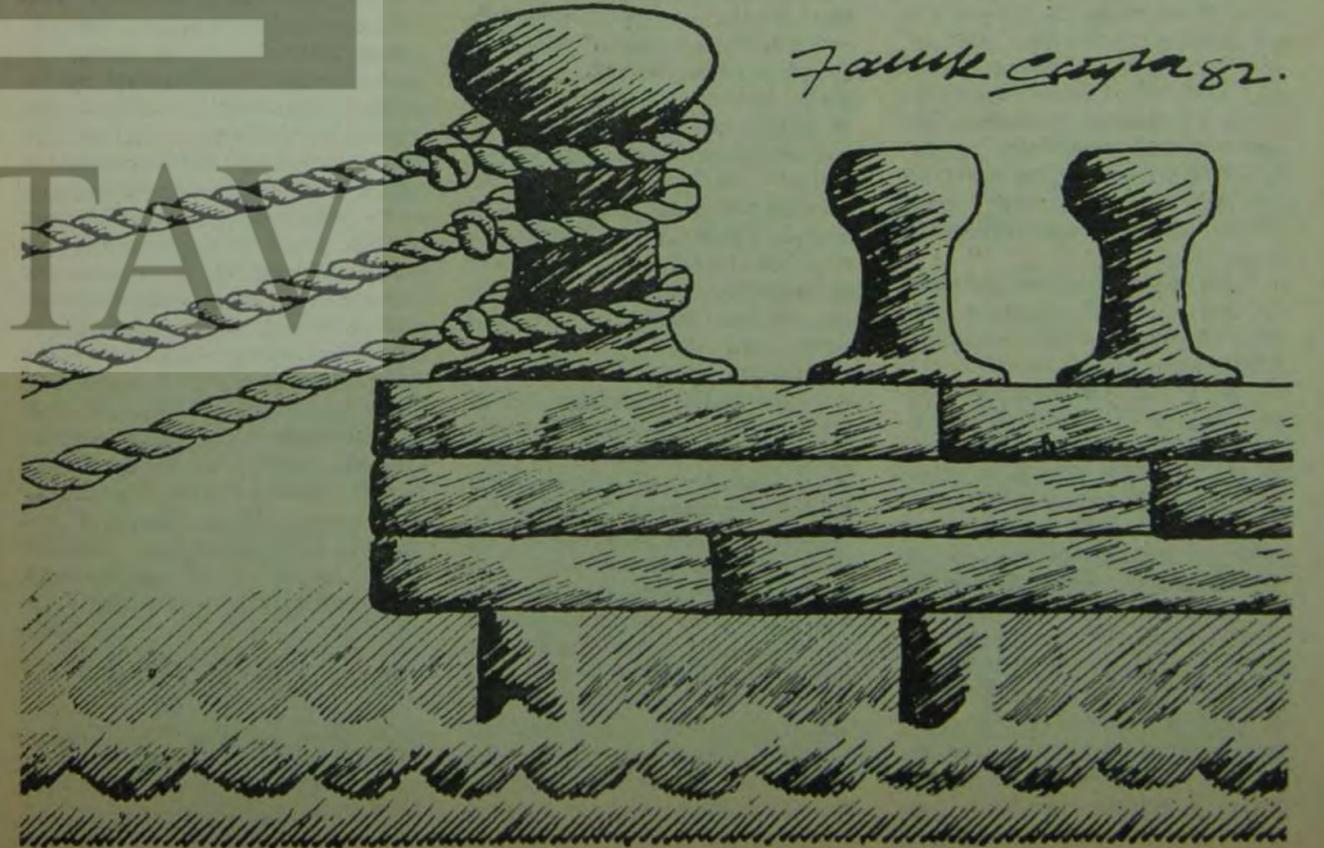
BORÇLANMANIN GENEL ÇERÇEVESİ

1840'larda ilk önemli bunalımını yaşayan uluslararası sermaye birikimi 1890-1945 arasında Maltüçü bir niteliğe sahip oluyor. Bunalımlarla dolu olan ve özellikle de 1929 evrensel kapitalist bunalımının damgasını vurduğu bu dönemde tam rekabette tekelleşmeye geçiş gözlemleniyor. 1945-1970 arası, sermaye birikimi "altın çağı"nı yaşıyor. Uluslararası işbölümü pekiştiriliyor. 2. Dünya Savaşı sonrasında az gelişmişlerin oluşturdukları "yeni bir dünyanın keşfi (!)" bu açıdan çok önemli. ABD'nin savaş sırasında hızlandırdığı sermaye birikimini savaş sonrasında da devam ettirdiği bir gerçek. Batı Avrupa ülkeleri ve Japonya ise, ABD'nin egemenliği altında ve sağladığı destekle, savaşın ekonomik yapılarında yarattığı sarsıntıyı gideriyorlar ve hızla bir ekonomik gelişmeyi sağlıyorlar. Yaratı-

lan uluslararası işbölümü temelinde bu ülkeler ekonomik büyümelerini sağlarken az gelişmiş ülkeler tam bir çıkmazın içine giriyorlar. Bu dönemde az gelişmişlik olgusunun ayrıntılı olarak tartışılmaya başlandığını görüyoruz. 1960'lı yıllarda ise Asya ve Afrika'da yeni devletlerin kurulması kalkınma sorunları üzerindeki tartışmaların yoğunlaşmaya büyük ölçüde katkıda bulunuyor. Şöyle ki:

- Az gelişmişliğin aşılabilmesi için ekonomik bağımsızlığın ve bu temelde ağır sanayi gelişmesine dayalı hızlı bir kalkınmanın sağlanmasını savunan radikal görüşler ortaya çıkıyor.

- Yukarıdaki görüşe karşıt olarak, dünyanın sömürge ve yarı-sömürgesi olup bağımsızlıklarını elde etmiş ülkelerle yeni ekonomik ilişkiler kurmak isteyen, daha doğrusu bu ülkelerin işlevlerini değiştirmek istemeyen sanayileşmiş ülkeler sistemin bütünlüğüyle çelişmeyen, oluşturulan işbölümüne uygun "kalkınma modelleri" geliştiriyorlar. Bu modeller, "karşılaştırmalı üstünlük" kuramı doğrultusunda tecimden serbestlik ilkesine uygun olarak, tanım kesimine ve hammadde dışsattırma dayanmaktadır. Gelişmiş ülkelerin sözcülüğünü yapan birçok ekonomi kuramcısının ayrıntılarıyla açıkladıkları bu "kalkınma modelleri" bir draje gibi az gelişmiş ülkelere yuttu-

rulmak istenilmiştir ve ne yazık ki, yutturulmuştur... Bu modeller az gelişmişlik sorununu çarpıttıkları ölçüde az gelişmişliğin yeni boyutlarda üretilmesine önemli katkılarda bulunmuşlar ve az gelişmiş ülkelerin dış borca başvurmasına neden olmuşlardır. 1970'li yıllarda ise, yeni bir dönemin başladığını, yeni bir senaryonun yazıldığını görüyoruz. Kapitalist dünyanın yeni bir bunalıma girmesiyle yeni dönem başlıyor. Ekonomik durgunluk ve petrol fiyatlarındaki hızlı yükselmenin damgasını vurduğu bir dönem... Senaryo hazır: Ekonomik durgunluğun nedenleri petrol fiyatlarındaki artışa bağlanıyor. Petrol üreticisi olmayan az gelişmiş ülkelerin karşılaştıkları şok göz önüne alınırsa, yeni senaryonun yazılması pek zor olmuyor. Ne var ki, sorun bu kadar basit değil, petrol fiyatlarındaki artışın dış borçlanmaya olan katkısı yadsınmasa bile boyutları oldukça farklıdır.

1970-1980 KESİTİ: DIŞ BORÇLANMANIN ÖNLENEMEYEN ARTIŞI

Bu dönemde gözlemlenen temel olguları şöyle sıralamak olanaklı:

- Ekonomik bunalım ve gelişmiş ülkelerin yeni bir işbölümü kurma çabaları,
- OPEC'in işlerlik kazanması, petrol fiyatlarında ani yükselme ve daha sonra fiyatların donması,
- Az gelişmiş ülkelerin kendi ekonomik çıkarlarının korunduğu "Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen" (YUED) düşüncesini geliştirmeleri ve konuya ilişkin olarak bir türlü sonuçlandırılmayan uluslararası toplantıların yapılması (Kuzey-Güney Diyalogu),
- Özellikle petrol üreticisi olmayan ve bu gurubun içinde de "orta gelirli" az gelişmiş ülkelerin aşırı derece borçlanmaları.

1960'lı yıllarda sermayenin değer kazanımında karşılaşılan güçlükler 1970'lerden sonra daha da artmıştır. Yani, her yeni birim görece artık değer üretiminin aynı zamanda bir birim mutlak artık değer üretimini gerektirdiği göz önünde bulundurulursa, merkez ülkeleri denilen gelişmiş ülkelerdeki bazı sınıai üretim dallarında, mutlak artık-değer ve kaçınılmaz olarak görece artık-değerin yoğunlaşması ve temelini genişletilmesinde önemli engeller ortaya çıkmıştır. Bu nedenle az gelişmiş ülkelere artık klasikleşmiş sanayi kollarının arktarıldığı gözlemleniyor. Otomatik, tekstil, deri

ve ayakkabı üretiminin yanı sıra demir çelik, petrokimya ve benzeri sanayilerin az gelişmiş ülkelere aktarıldığını söylemek doğru bir saptamadır. Oluşturulmasına çalışılan yeni işbölümünde, az gelişmiş ülkeler böylece hammadde ve tarım ürünleri üretimindeki uzmanlaşmalarının yanına "sınıai üretimi" de katmış oluyorlardı. Bu arada petrol fiyatlarındaki ani artışın ortaya çıkmasıyla bunalımın nedeni OPEC'e yüklenilmek isteniyordu. Her ne kadar OPEC üyeleri arasında yer alan bazı radikal ülkelerin fiyat artırımında devingen etken olmaları yadsınmasa da, ABD ve Çok Uluslu Petrol Şirketlerinin bu artışı desteklemediklerini, artıştan paylarını almadıklarını ileri sürmek olanaksızdır. OPEC üyeleri arasında en büyük petrol üretimine sahip olan S. Arabistan ve benzeri ülkelerin Çok Uluslu Şirketler'le olan sıkı ortaklıkları göz önüne alınırsa gerçeği kavramak daha kolay olmaktadır. Nitekim, dünyadaki en büyük yedi şirketin 1970-1980 kesitindeki kârları göz önüne alınırsa, 1972, 1975 ve 1978 dışında sürekli bir artışın olduğu görülmektedir.¹³ Ayrıca, OPEC ülkelerinin elde ettikleri fonlar mutlak olarak ABD, Batı Avrupa ve Japonya'ya yaramıştır. Petrol üreticisi olan ilkelerin yaptıkları yatırımlar nedeniyle gelişmiş ülkelere yönelik mal ve teçhizat istemleri artmış, ticarete gelişme kaydedilmiş, kısacası sanayi çarkları dönmeye devam etmiştir. Petrol fiyatlarındaki artış bunalımın nedeni değildir, tam tersi bunalımın hafifletilmesinde bir katalizör işlevine sahip olmuştur. Üstelik, elde edilen fazla fonların nasıl kullanıldığı incelenirse, bu nokta daha açık seçik ortaya çıkmaktadır. 1974-1980 döneminde OPEC ülkelerinin elinde bulunan fazla fonların yüzde 16,5'inin ABD'ye, yüzde 18,5'inin İngiltere'ye, yüzde 28,4'ünün diğer gelişmiş ülkelere, yüzde 4'ünün Uluslararası Kuruluşlara ve Altın alımına, yüzde 5'inin ise az gelişmiş ülkelere borç olarak verildiği görülmektedir.¹⁴ İstatiklere göre fonların yüzde 60'ından fazlası gelişmiş ülkelere yönelmektedir. Bu fonların bir bölümü finansman gereksinmesi içinde bulunan petrol üreticisi olmayan az gelişmiş ülkelere akmaktadır, ne var ki, uluslararası bankaların koydukları faiz ve OPEC ülkelerinin aldıkları mevduat faizleri eklenince alınan borç miktarı yükselmektedir. Özellikle "orta gelir" gurubunda olan az gelişmiş ülkelerin duydukları finansman gereksinmesinin giderek arttığı ve aşırı borçlandıkları göz-

lemlenmektedir. 1929 bunalımının uluslararası tecimi daraltmasıyla "ithal ikamesi" yoluyla görece olarak yabancı sermayeden bağımsız bir sanayileşme çabasına giren bu ülkeler, bunalım sonrasında da bu politikaya devam etmişlerdir. Hammadde fiyatlarındaki geçici yükselmenin etkisiyle de savaş dönemi ve savaş izleyen yıllarda aynı politika sürdürülmüştür. Yalnız çok önemli bir değişiklik yapılmış, ithal ikamesi yabancı sermayenin güdümünde gerçekleştirilmiştir. Daha önce vurguladığımız gibi 1960'lı yıllardan sonra ise dış girdiye dayalı, temel enerji kaynağı olarak petrole bağımlı, entegre olmayan, çarpık bir sanayi yapısı ortaya çıkmıştır. Bu ülkelerdeki sanayi çalşıabilmesi için fiyatları sürekli olarak artan dış girdi ve petrol gerekmektedir. Ödemeler açığının giderek yükselmesi nedeniyle dış finansmana, dış borca gereksinme kaçınılmaz olarak artmaktadır. Oysa, dış borcun maliyeti yüksek olmaktadır. Her alınan borç yeni borçlanmaya gidilmesine yol açmaktadır. Üstelik yeni borç alabilmek için özellikle 1976'dan sonra IMF'nin onayı gerekmektedir. Batılı özel bankalardan borç alabilmek için Ocak 1976'da Jamaika'da yapılan IMF genel kurulu kararına göre IMF'nin hiç yabancı olmadığını "yeşil ışığı" yakması gerekmektedir. IMF borç isteyen ülkenin "güvenilebilir" olduğuna karar verdikten sonra "yeşil ışık" yanabilmektedir!¹⁵ Orta gelirli az gelişmiş ülkelerin borçlanmadaki sıçramayı istatistiklerle kanıtlamak için bizzat Dünya Bankasının 1982 yılında yayınladığı rakamlara başvurabiliriz. 1980 yılı başında yıllık ulusal geliri 410 doların üzerinde olan 63 ülkenin kamu garantili toplam dış borcu 225,408 milyar dolardır. Düşük gelirli az gelişmişler gurubu göz önüne alınırsa, toplam dış borç tutarı 275,359 milyar dolara ulaşmaktadır. 1982 yılında ise bu toplamın 300 milyarı geçtiği biliniyor. Orta gelirli ülkelere özellikle yarı-sanayileşmiş olanları ele almak, üstelik bu ülkelerin çok yakın zamana kadar "model" olarak gösterilmesi nedeniyle, ilginç olmaktadır. "Modellerin" başını çeken, bir zamanlar örnek olarak gösterilen Brezilya'nın dış borcu 1970'de 3,352 milyar dolar, 1980'de 37,824 milyar dolar, 1982'de ise 53 milyar dolar civarındadır. Arjantin'in aynı yıllardaki borç tutarı sırasıyla, 1,878 milyar; 10,285 milyar ve 25 milyar dolardır. Özellikle petrol üretimine geçmesinden sonra bir "kalkınma modeli" olarak gösterilen Meksika ise

tam bir çıkmaza girmiştir. Dış borcu 1970'de 3,206 milyar dolarken 1980'de 33,490 milyar dolara geçmiştir.¹⁶ Eğer kısa dönem borçlanmaları ve borç ertelemeleri göz önüne alınırsa verdiğimiz rakamlar daha da yükselmekte, 1982 için Meksika'nın dış borcu 80 milyar dolara ulaşırken, Brezilya'nın borç tutarı 60 milyar dolara sıçramaktadır. Bu verilere göre az gelişmiş ülkelerin toplam dış borçlarının pek yakında 600 milyar dolara ulaşacağı tahmin edilmektedir. Türkiye açısından da durumun iç açıcı olmadığı bilinmektedir. 1970'te 1,854 milyar olan dış borç, 1980 başlarında 13,216 milyar dolara ve 1982'de ise 20,5 milyar dolara ulaşmıştır.¹⁷ Bir noktayı daha vurgulamakta yarar var: OPEC ülkelerinin çoğunun fon fazlası yok, tam tersi borçluluklarının arttığı görülmüyor. Örneğin, 1980'de Endonezya'nın 14,940 milyar dolar, Cezayir'in 15,073 milyar dolar, Venezuela'nın 10,867 milyar dolar dış borcu saptanmış bulunuyor.¹⁸

"YENİ ULUSLARARASI EKONOMİK DÜZEN" İSTEMİ ÇÖZÜM MÜ?

Az gelişmiş ülkelerin var olan uluslararası ekonomik ilişkiler ve işbölümüne tepki göstermeye başlamaları özellikle 1970'li yıllarda hız kazanmıştır. Kuzey-güney tartışmaları, UNCTAD (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı) ve benzeri toplantılar ve örgütlerde, "77'ler" olarak tanımlanan bağlantısız ülkeler sürekli olarak uluslararası ekonomik ilişkilerin yeniden düzenlenmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen isteminde bulunan az gelişmiş ülkeler, sanayileşmiş ülkelere karşı izleyecekleri politikayı saptamak için 2-7 Şubat 1976 tarihinde Manila'da yaptıkları toplantıda iki temel noktayı belirlemişlerdir. (i) Dışsatımını yaptıkları ürün fiyatlarının, gelişmiş ülkelere dışalım yapılan, yapılmış (mamul) malların fiyatlarına göre endekslenmesi, (ii) En düşük gelir düzeyine sahip az gelişmiş ülkelerin kamu garantili borçlarının geçersiz kılınması ve diğer az gelişmiş ülkelerin ticari borçlarının 25 yıl ertelenmesi.¹⁹

Az gelişmiş ülkelerin sorunlarını, 4. UNCTAD'a sunduğu raporda örgüt genel yazmanı Gamani Corea şöyle dile getirmektedir: "Üçüncü Dünya Ülkeleri, gelişmelerinin, sanayileşmiş ülkelerin zenginliklerine ve ekonomik büyümelerine bağlı olarak değerlendirilmesiyle, doyum verici

bir sonuca varılamayacağını belirtiyor ve gelişmelerinin, bir yardım çerçevesinde gerçekleştirilen kaynak aktarımından çok daha fazlasını gerektirdiğine inanıyorlar. Uluslararası ekonomik ilişkileri düzenleyen mekanizmalardan bazılarının değişmesi gereklidir."²⁰ Ne var ki, gelişmiş ülkelerle az gelişmişlerin tartışmaları, toplantıları bir sonuca ulaşmamaktadır. Sürdürülen tartışmalarla, kısa dönemde bir sonuca ulaşmak olanaksız gözükmektedir. Üstelik az gelişmiş ülkelerin kendi aralarında tam bir görüş birliğinde olduklarını ileri sürmek olanaksızdır. Bu ülkelerin sosyo-ekonomik ve siyasi yapılarında farklılıklar vardır. "Bağlantısız" denilen ülkelerden birçoğunun öзде "bağlantılı" olduğunu özellikle vurgulamak isteriz. Gene de, tüm çelişkilerine karşın genelde radikal bir istem olan Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen (YUED), gelişmiş ülkeler tarafından kendi öngördükleri "yeni işbölümüne" uygun, eski düzenin öзде devamı olan "yeni bir düzen"e dönüştürülmeye çalışılmaktadır. Konuya ilişkin olarak Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun görüşünü yansıtan "Gelişme Siyaseti Tabanı" sorumlusu Dieter Frieh'in açıklamasına göre: "YUED bir planlı ekonomi kavramı değildir. Tam tersine gelişmekte olan ülkeler topluluğunun çoğunluğu pazar ekonomisi çerçevesi içine girmektedir. Yeni düzen basit bir bakışla da olsa hammadde bütünlüğü programının bazı yönlerine indirgenemez, ... YUED amacı gelişmekte olan ülkelerin uluslararası ekonomik düzendeki yerini daha iyi belirlemektir, yoksa bozmak değil"²¹. Bu görüş YUED konusunda az gelişmiş ülkelerin ortaya koydukları tutumun Batı tarafından oluşturulan yeni iş bölümüne uyarlanmaya çalışıldığını kanıtlamaktadır. Nitekim gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasında sürdürülen çeşitli görüşmelerde ortaya çıkan anlaşmazlıklar söz konusu işbölümünün belirlenmiş temele oturtulması çabasıyla kaynaklanmaktadır. Var olan uluslararası ekonomik ve mali ilişkiler temelinde sorun az gelişmiş ülkelerin istemleri doğrultusunda çözümlenmesi olanaksızdır. Kaldı ki, borçların bir bölümünün silinmesi ve ertelenmesi, sorunun çözümü olarak kabul edilemez. Birleşmiş Milletler örgütünün saptadığı ölçüde uygun olarak gelişmiş ülkelerin GSMH'lerinin yüzde 0,7'sini az gelişmiş ülkelere "yardım" olarak aktarmaları, hatta bu oranın az gelişmiş ülkelerin istemleri doğrultusunda yüzde 1'e çıkarılması so-

runun görüntüsüyle uğraşmak anlamına gelmektedir. Üzerinde durulması gereken nokta dış borçlanmayı kaçınılmaz yapan "kalkınma modellerinin" ne derece geçerli olduğu ve sağlıklı bir dış borç yönetimi politikasının nasıl oluşturulup uygulanabileceğidir. Diğer bir deyişle, sorun toplumsal kalkınma kavramının içeriği ve kalkınma gengüdümlüyle ilgilidir. Toplumsal kalkınmanın sağlanması ise dar gelirli kitlelerin duyduğu çağdaş toplumsal gereksinmelerinin giderilmesiyle başlar. Özellikle IMF ve benzeri uluslararası mali örgütlerin önerdikleri modelin ise toplumsal kalkınmaya yönelik olmadığı açık seçik görülmektedir.

- 1 - Milliyet, 13 Eylül 1982
- 2 - Milliyet, 8 Eylül 1982
- 3 - Güneş, 8 Eylül 1982
- 4 - Milliyet, 10 Eylül 1982
- 5 - Milliyet, 8 Eylül 1982
- 6 - Milliyet, 6 Eylül 1982
- 7 - Cumhuriyet, Ekonomi Eki, 2 Ekim 1978
- 8 - Milliyet, 9 Eylül 1982
- 9 - Milliyet, 9 Eylül 1982
- 10 - C.Payer, The Debt Trap, The IMF and the Third World, Monthly Review Press, New York, 1974, s.32-39
- 11 - R.Luxemburg, Oeuvres IV, l'Accumulation du Capital (II) (içinde), Petite Coll. Maspero, Paris, 1972, s.110, dip not.
- 12 - Parvus Efendi, M.Sencer, Türkiye'nin Mali Tutsaklığı, May yay., 1. Basım, Aralık 1977, s.223-224
- 13 - C. Günay, Oil Prices in the world and in Turkey, Master Tezi, ODTÜ, Ankara, 1981 s.13
- 14 - Financial Times, 28 Eylül 1981
- 15 - J. Lozaya ve A.K.Bhattacharya, The New Financial Issues of the New International Economic Order, UNITAR, New York, 1980, s.6
- 16 - Y. Doğan, IMF Kısıcında Türkiye, Toplum Yayınevi, 1. Baskı, Haziran 1980, s.126
- 17 - World Bank, World Development Report, 1982, Washington, 1982, Tablo:15, s.138-139
- 18 - Le Monde, L'Espoir Decu, Ocak 1977
- 19 - Le Monde, Dossiers et Documents, 1977: La Langueur, Ocak 1978
- 20 - Nations Unies, La Restructuration du Cadre Economique International, New York 1980, TD/221/Rev. 1., s.25
- 21 - D. Frieh, "Yeni Ekonomik Düzen, 1. Bölüm", Avrupa, no: 25, Ekim 1977, s.24

SANAYİLEŞME VE DEMOKRASİ KAVRAMI

Tevfik ÇAVDAR

SANAYİLEŞME VE DEMOKRASİ ÖZDEŞLİĞİ

BÖYLE bir özdeşlikten söz etmeden önce demokrasi kavramı konusunda kendimizi açık kılmak durumundayız. Bu konuda ayrıntılı tanımlara girmek bizim alanımızın dışında. Siyasal bilimciler yapıtlarıyla zaten bu konuya gerekli açıklığı getirmişler ve de getirmektedirler. Biz sadece demokrasi sözcüğü ile neyi algıladığımızı açıklayacağız, bunu da en kestirme yoldan yapmaya çalışacağız. Şöyle ki, bugün Fransa, İtalya, İngiltere vb. ülkelerdeki genel ve eşit oy temeline dayanan, çok partili, insan haklarına saygılı, çoğulcu, azınlık düşünce ve eğilimlerin ezilmediği bir parlamenter sistemi düşünüyoruz. Zaten 150 yılı aşkın bir süredir, yani Yeni Osmanlılar hareketinden günümüze kadar toplumumuzun aydınlarından geniş yığınlarına kadar tüm bireyleri de aynı şeyin özlemini duymuşlar, demokrasi deyince böyle bir düzeni algılamışlardır.

Bir de sanayileşmeden neyi anlıyoruz onu da açıklayalım. Sanayileşme piyasa koşullarının kâr oranlarına uyumlu, âdeta bu koşulların teknolojisinden kapasitesine kadar belirlediği fabrikalar kurmak olarak basit bir biçimde tanımlanamaz. Kuşkusuz bu durumda da yurttan bacalar yükselir, fakat bunlara bakarak ekonomik yapıyı değiştiren bir sanayileşmeden söz edilemez. Bir kere ekonomik yapıyı değiştiren, kalkınma yollarını açan sanayileşmede tüketim mali, ara mali ve yatırım mali sanayileri arasında en uygun dengenin kurulması şarttır. Bu koşulları sağlayan bir sanayileşme ticaret, hizmet ve piyasaya açılmış tarımı ile toplumsal gelişimi sağla-

yan bir motor rolü oynar. Sözümlü ettiğimiz toplumsal gelişimin vazgeçilmez ögesi ise demokrasidir.

Batı ülkelerine baktığımızda bir önceki açıklamamızın somut örneğini 19. yüzyılın başlarında görmekteyiz. Bir önce de değindiğimiz gibi sanayileşen, ticaret ve hizmet kesimi büyüyüp gelişen toplumlarda sosyal yapıda da önemli değişiklikler olacaktır. Toplum katmanlarının konum ve güçleri daha belirginleşeceği gibi, aralarındaki çıkar çatışması da keskinleşecektir. Diğer yandan hızlı kentleşme de bireyler ve toplumsal gruplar arasındaki iletişimi güçlendirecektir. Bu olgular yığınların ekonomik, toplumsal ve siyasal kararlara katılma isteğini de artıracaktır. Bu katılım parlamento düzeyinde temsil edilmeden, değişik baskı grupları aracılığı ile seslerini duyurmaya kadar çeşitli yollardan gerçekleşebilir. Toplumların yapısı bu yolların bir ya da birkaçına ağırlık tanıyacağı gibi sadece parlamenter temsille de yetinmeyi yeterli görmeyi belirler.

Sanayileşme temelde ekonominin bir olgusudur. Böylece sanayileşme ya da başka bir deyimle ekonomik gelişme düzeyi ile demokrasi arasında bir ilişki kurulmuş olmaktadır. Bunu özdeşlik diye de adlandırabilirsiniz, korelasyon biçiminde de açıklayabilirsiniz. Ne ki, bu ilişki demokratik kurumları kendi çıkarları doğrultusunda oluşturur. Yani sanayileşmenin niteliği demokrasinin de niteliğini belirler.

TEKELLEŞME ÖNCESİNDE DEMOKRASİ

Bir toplumda sanayi birimleri piyasaya tek başına ya da birkaçı birleşerek egemen olamıyorlarsa bu ni-

telikteki sanayi tekelleşmemiş demektir. Özellikle başta ABD olmak üzere batının ileri sanayi ülkeleri sanayileşmenin ilk döneminde böyle bir yapıya sahipti. Ne ki, bu nitelikteki sanayide de toplum katmanlarından biri yani işveren dediğimiz gurubun fabrika ve şirketlerin de çalıştırdıkları kişiler üzerinde mutlak egemenliği söz konusuydu. Fakat aralarında, iktidarı tek başına ya da küçük bir grup adına ele geçirebilecek güçte kuruluşlar olmadığı için daha önce tanımladığımız demokrasi biçimsel yapısı ve kurumlarıyla işleyebilmekteydi. Katılım açısından bir tek çalışanların siyasal hakları kısıtlanmıştı. Bu kısıtlama da kendi aralarında siyasal ya da mesleki örgüt kuramama yaşağı şeklinde ortaya çıkmaktaydı. Ama mevcut, sanayici, tüccar vb. gibi işverenlerin kurduğu ya da egemen olduğu partilere kayıt olmaları mümkündü. Hatta bu genelde istenen bir durumdu.

19. yüzyıl sonunda çalışanların güçlenmesi onların kendi siyasal örgütlerinin oluşmasına yol açtı. Artık demokrasi dediğimiz, temelinde siyasal katılımı şu ya da bu ölçüde içeren kurum noksansız bir biçimde işlemeye başlamıştı. Çalışanlar kendi siyasal örgütlerine sahip olunca, işverenlerle olan sorunlarını demokrasinin kurumları aracılığıyla çözmeye çalışıyorlar, gelecekte kendi arzularına uyumlu bir iktidarı oluşturma umudunu taşıdıkları için toplumda sert sürtüşmelere rastlanmıyordu. Kısacası demokrasi dediğimiz kurum en noksansız aşamasına böylece gelmiş bulunmaktaydı.

Türk aydınlarının başta Namık Kemal olmak üzere batıda gördükleri özgürlük kavramı böyle bir demokrasinin sonucu oldu. O dönemde çalışanların siyasal partilerinin var olmaması halinde bile tekelleşmenin getirdiği değişik demokrasi olayı gündeme gelmemiş, ancak sezilmeye başlanmıştı. Türk demokratikleşme deneyimini ilk yıllarına baktığımızda, bu hareketin önderlerinden birçoğunun bir önce altını çizdiğimiz sanayileşme ve ekonomik gelişme ile demokratikleşme arasındaki ilişkiyi bildiklerini gösteren kanıtlara rastlamaktayız. Bunlar bir yandan padişahı simgeleyen merkezi otoritenin yetkilerini sınırlandırarak, "meşrutî" bir demokrasi isterlerken bunun ancak batı örneği bir ekonomik yapıya sahip olmakla mümkün olabileceğini de bildikleri için batıyı bu düzeye getiren "liberal" ekonominin tüm kurumlarını savunuyorlardı. Hatta bu savunma

Osmanlı ekonomisinin geriliğinin getireceği sakıncaları gözardı edecek düzeye bile erişmişti. O dönemin bilim adamlarından yöneticilerine kadar herkes, liberalizmin gerektirdiği demokratik kurumların ancak gene bu görüşün oluşturduğu bir ekonomik yapı çekirdeği üzerinde yeşereceğini bildikleri için, özenle özel girişimi ve liberal ekonomiyi geliştirmek istemişlerdir. Cumhuriyetin sorumluluk yüklenen kuşaklarında da farklı bir yaklaşımı görememekteyiz. Hatta ilk on yıl içerisindeki deneylerden sanayileşmenin ve ekonomik yapıda gerekli değişimlerin yapılmadan özlenen (algılanan) anlamda bir demok-

rasinin gerçekleştirilemeyeceği de anlaşılmıştır. Geçmiş yıllarda yaygın düşünce olan toplumdaki dönüşümlerin sadece üst yapı kurumlarına yöneldiğini söylemenin ne oranda yanlış olduğunu bu deneyleri yakından incelediğimiz zaman görmekteyiz.

Bir noktanın burada hatırlanmasında yarar vardır. Liberalizm başta düşün özgürlüğü olmak üzere bir dizi demokratik kurumun varlığı demektir. Yani olayın ekonomik yapı ile siyasal özgürlükler yani birebir biçimde hareket ederler. Olayın yalnız bir yanını gördüğümüzde liberal ekonominin ya da liberal demokratik kurumların kaynağında bir ra-

hatsızlığın varlığına inanmamız gerekir. Örneğin, liberal ekonominin kurumları işletilirken demokratikleşmede aynı düzeyi göremesek bilelim ki var olan ekonomik koşullarda, liberalizmin gerektirdiğinin bütünü yoktur. Bunun karşısında ise, yani ekonomik yapı geri bir görünümdeyken demokratikleşmede belli bir aşamaya gelince bu kere de demokratik kurumların rahatsızlığı başlar. Yalnız bu noktada yanlış anlaşılmamak için kendimizi açık kılmamız gerekir. Biz, demokratik bir toplumun yaratılabilmesi için gelişmiş bir ekonomiye dolayısıyla ileri bir sanayie sahip olmak gerekir, bu yoksa demokrasinin sancuları sıklaşır gibi mekanik bir savı ileri sürmüyoruz. Yalnız algıladığımız anlamdaki demokrasi ile ekonomik yapı arasındaki doğrusal bağıntıya değinmiyoruz. Bunun için de demokratikleşme süreci içerisinde karşılaşılan bunalımlara değinmenin de gereğini vurguluyoruz.

DEMOKRATİKLEŞME SÜRESİNDEKİ BUNALIMLAR

Toplumlar (algıladığımız anlamdaki) demokratikleşme süreçleri içinde çeşitli siyasal bunalımlarla karşılaşılır. Bu bunalımların temelinde daima iktidar boşlukları yatar. Bunları şöyle sıralamamız mümkündür.

I- Eğer bir toplumda ekonomik gelişme istenilen düzeyde değilse, toplum içi katmanlaşma da belirginleşmemiş demektir. Bu durumda katmanlardan herhangi biri tek başına, ya da kendine yakın olan diğer toplumsal katmanların ortaklığıyla bir iktidarı oluşturamıyor durumdadır. İktidar boşluğu, özellikle gelişmekte olan toplumlarda, toplumsal değer yargılarının değişime uğradığı bir döneme rastlıyorsa, toplumsal hareketlilik artar, iktidar savaşımı sürekli ve kalıcı bir görünüme almaya başlar. Bu durumda merkezi otoritenin paylaşılması ya da ele geçirilmesi toplumdaki küçük ve fakat bir güçlü gurubun tutumuna bağlıdır. Kuşkusuz böyle durumlarda siyasal yapı, iktidar savaşımının sancılarını minimize eden bir otoriter konuma kavuşur.

II- Gelişmiş ülkelerde ise aynı iktidar boşluğuna tekelleşmenin güçlendiği dönemlerde görmekteyiz. Bu durumlarda eski yaygın çıkarlar yerine ancak belirli sayıdaki tekellerin ekonomik çıkarları gündeme gelir. Bu çıkarların eşit ve genel oy ilkesine dayanan klasik anlamda bir demokrasi ile çözümlenmesi, yani

tekellerin ekonomik programlarının bu yolla yaşama geçirilmesi mümkün olamaz. Çünkü, tekelleşmeden zarar gören tüm gruplar, bağlı oldukları toplum katmanının genel çıkarlarının doğrultusundan ayrılarak, kendi aralarında birleşmeler meydana getirebilirler. Bu da klasik demokrasinin iktidarı oluşturma yöntemlerini geçersiz kılar. Böyle durumlarda tekellerin önünde iki yol kalmaktadır. Bunlardan birincisi merkezi otoriteyi bütünüyle ele geçirmek, otoriter diye tanımlayacağımız bir düzeni kurmak. Öte yandan ikinci yol ise demokrasi kavramını klasik çizgisinden saptırarak kendi istekleri doğrultusunda bir demokrasi kavramını geçerli kılacak yolları denemek. Bu ikinci yolda, biçimsel anlamda, genel ve eşit oy ilkesi korunmakla beraber toplum katmanlarının parlamentoda bütünüyle temsil edilmesi engellenir. Temsil olayının maliyeti artırılır. Bu maliyeti katılımcı bireylerin tek başına karşılaması söz konusu olmadığına göre, seçim kampanya fonlarının oluşturulmasına büyük şirketler, tekeller katılır. Kuşkusuz bu katılımın bir beklentisi de vardır. Bu beklenti kendi ekonomik programlarının uygulanmasıdır. Bu arada kitle iletişim araçlarının denetimiyse demokratik kurumların saptırılması işlevi sürdürülür. Siyasal özgürlüklerin yerine görünüşte özgürlük sayılabilecek ama temelde yapay birtakım yanlı özgürlükler getirilir. Örneğin seks özgürlüğü, ilaç kullanma (yani esrardan kokaine kadar uyuşturucu maddelerin kullanımı) her çeşit giyinme ve hatta küçük suçların (adi suç anlamında) işlenmesinin hoşgörülmesine kadar uzanan bir dizi yapay hareket serbestliği ortaya çıkarır, demokrasi bu hareket serbestliklerinin varlığı ile özdeşleştirilmeye çalışılır. Öte yandan, siyasal karar organları bütünüyle büyük şirket ve holdinglerin istedikleri yönde kararlar alırlar. Siyasal katılım sadece onların hakkı olur. Bu konuda her zaman eleştirdiğimiz TV'ye teşekkür etmek gerekir. Çünkü "Flamingo Yolu" ya da "Dallas" gibi dizileri göstermekle bu saptırılmış yapay demokrasinin ne olduğunu Türk kamuoyuna sergilemektedir.

Bilimin, özellikle toplumbilimlerin de bu konuda yardımlarından yararlanır. Son yıllarda piyasaya çıkan bir dizi kitabın iyi bir biçimde incelenmesi bu konuda psikanaliz vb. gibi bilim dallarının yardımlarını ortaya koyacak niteliktedir. Yapay demokrasi tanımları geliştirildikçe toplumun yerleşik kurum-

larına da hücumlar başlar. Sanki tabular yıkılıyormuşcasına bu kurumların eleştirisi yapılır. Bu kurumların başında aile kurumuna yapılan hücumlar gelmektedir. Örneğin, son günlerde üzerinde çok konuşulan Suzanne Broger'in "Bizi Aştan Korum" adlı yapıtı bu noktada en çarpıcı örneklerden biridir. Öte yandan eşcinsellik, bunun enstest'e kadar varan boyutlarının açıkça tartışılması yapay özgürlüklerin gereğinde ne düzeye ulaşabileceğini gösteren kanıtlardır.

Gelişmekte olan ülkelerde ise bir önce söylediğimiz yolların ikisi de gündeme getirilmektedir. Bir kere bu ülkelerde tekelleşme dışı bağımlı bir karakterde olduğu için ülkedeki tekellerin programları ile uluslararası tekellerin ekonomik programları arasında tam bir uyum vardır. Yani bu nitelikteki ülkelerdeki güçlü tekeller kendi ekonomik programlarının yaşama geçirilmesini isterken aslında uluslararası tekellerin programlarını savunmaktadırlar. Kuşkusuz bu durum ülkedeki tüm toplumsal grupların (tekelleşenler dışında) karşı olduğu bir yaklaşımdır. İşte bu durumda söz konusu programların gerçekleşmesi otoriter demokrasi diye adlandırılan yeni bir demokratik yapı içinde gerçekleştirilmek istenir. Yani birinci yol uygulanır. Ne ki, bu arada aydınların ve yetişmekte olan genç kuşakların özgürlük isteklerinin saptırılması içinde artık uluslararası boyut alan ikinci yol da kitle iletişim araçları yoluyla gündeme getirilir.

VARGI

Açıklamaya çalıştığımız noktayı şöyle özetleyebiliriz: algıladığımız biçimdeki klasik demokrasi bugün bir bunalım içinde. Bu bunalımın kaynağı, klasik demokrasi kurumlarını oluşturan ekonomik yapıdaki köklü değişimdir. Özellikle 1950'den sonraki uluslararası tekelleşmenin getirdiği somut durum bunun nedenidir. Bu uluslararası şirketler ve onların uzantıları kendi ekonomik programlarını uygulayabilmek için otoriter bir yönetime gereksinim duymaktadırlar. Bunu mevcut kurumları değiştirerek, ve onun da ötesinde demokrasi kavramına yeni boyutlar katarak yapma yoluna gitmektedirler. Bu işlev gelişmiş ülkelerde kolaylıkla gerçekleşse bile gelişmekte olan ülkelerin yapılarından gelen sorunlar vardır. Bu sorunlar onlarda yeni ve yapay demokrasi anlayışının yerleşmesini geciktirmekte, bu da otoriter sürenin uzaması zorunluluğunu doğurmaktadır.

Okuyucularla

Bir Genç Gözüyle: Türkiye ve Gençlik

Türkiye'de gençliğin durumu ve sorunları, Türkiye'nin bugünkü durumu ve sorunlarından soyutlanamaz. Gençlik toplumun aynasıdır. Nasıl sorunları olan bir çocuk karşısında, sorunları olan bir aile ve çevre düşünüyorsak, gençliğe de içinde yaşadığı toplum ve dünyadan yaklaşmalıyız.

Az gelişmiş bir ülkeden, yarı-gelişmiş; yarı kapitalist bir ülkeden kapitalist; Üçüncü Dünya demokrasisinden, çağdaş, çoğulcu batı demokrasisine geçişin kavşaklarında bulunan, bu dönüşümleri hızlı ve çok yoğun yaşayan bir ülkedir Türkiye...

Ve doğal olarak hem çağdaş dünyadan, hem de kendi iç dinamiğinden kaynaklanan pek çok sorunla cebelleşmektedir.

Eğer ülkemizde belli bir ekonomik sistemi uygulamak istiyorsanız, bu sistemin dünya görüşünü, ilke ve değerlerini de uygulamak zorundasınız. (Tabii bir senteze varacaktır, yoksa salt uygulama söz konusu değil.) Buna göre, batıya ekonomik yoldan bağlandık, bazı kurum ve kuralarını aldık diye her şeyi ni almak zorunda değiliz görüşü teinelden yanlıştır.

Türkiye'de halk, yaşadığı büyük dönüşümlerin içinde bu gerçeklerin farkına varamamaktadır. Hâlâ eski güzel günleri, eski ahlakı, eski terbiyeyi aramaktadır.

Belli olmuştur ki, Türkiye'nin kaderi kentlerde örülecektir. Artık moda çılgınlıkları, içki, kumar, uyuşturucu, büyük burjuvazinin, sosyetenin nitelikleri olmaktan çıkmıştır. En son moda ve fikirler, fakirden zenginine herkesi etkilemektedir.

Doğal olarak siyasetle de ilgilenen Türkiye'de gençlik, Neyin nasıl neden olduğunu araştırarak, okuyacak, düşünecek ve tartışacaktır.

Geleceğin düzenlemeleri ve kanunları yapıp, gençlikle ilgili hükümler koyulurken, bu gerçekler gözönüne alınmalıdır.

Bugünü yansıtmayan kanunlar çıkarmak yerine, geleceği kolaylaştıracak düzenlemeler için çalışılmalıdır.

Gençlik, altından, o çok sular akmış olan köprüden geçmektedir.

Gökhan Çetinsaya - Ankara

TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL YAPI DEĞİŞİMİ

Ayhan BAŞARAN

1950 yılı Türkiye için siyasal açıdan olduğu kadar ekonomik ve toplumsal açılardan da önemli bir tarihtir.

Bu tarihe kadar iktisaden faal nüfusun yüzde 80'i tarımda istihdam edilmektedir. Milli gelirin yarısına yakın bölümü tarım sektöründe üretilmekte, sanayiın payı yüzde 10 dolaylarında kalmaktadır.

Nüfusun yüzde 80'ini aşan bölümü köylerde yaşamaktadır.

Maddi üretimin en büyük bölümünü veren tarım ilkel teknoloji ile yapılmaktadır. 1948 yılında traktör sayısı 1756'dır. İşlenen tarımsal arazinin 1950'de yüzde 8,6'sında traktör kullanılıyor, binde 6'sı sulanabiliyor, onbinde 4'ünde suni gübre gübreleme yapılabiliyordu.¹ Kişi başına milli gelir 166 dolardı.

1950'den sonraki dönemin öyküsü ekonomik ve toplumsal yapıdaki değişimin de öyküsüdür. Tarımda modern girdilerin kullanılmaya başlanması, karayolu ağının ülkeyi sarması, kendi koşulları ve özellikleri içinde bir sanayileşme hareketinin başlaması toplumsal yapıda önemli değişimlere yol açtı. Türkiye bu değişimin türlü alanlardaki sancılarını yaşadı, yaşıyor.

I- KENTLEŞME

1950'lerden sonraki dönemin en belirgin özelliklerinden birisi kırlar-

dan kentlere hızlı bir göçün başlamasıdır.

Köylüyü toprağından ayrılmaya zorlayan neden tarımdaki toprak mülkiyetinin dengesiz dağılımı ve tarımsal toprakların çok parçalanmış olmasıdır. 1952 anketi sonuçlarına göre çiftçi ailelerinin yüzde 62,1'i tarımsal toprakların yüzde 18,6'sına sahipken, yüzde 1,5'i yüzde 24,8'ine sahipti.² Bu dengesizlik tarımda çalışan nüfusun gelirinin tarım dışı sektörlerle göre çok aşağı düzeylerde kalmasına yol açmaktadır. 1955 yılında tarımda çalışan kişi başına gelir 2.479,- TL iken, tarım dışı sektörlerde 15.812,- TL dolayındadır.³

Tarıma makinenin girmesi ile tarımda çalışanların bir bölümünün işsiz kalması göçü zorlayan bir başka etken oldu. 1950'lerden sonra karayolu yapımına ağırlık verilmesi ulaşım ve taşımanın kolaylaşmasına olanak verdi. Bu olanak kentleşmeyi hızlandırdı.

Sanayileşme hareketi yeni iş olanakları doğurarak kenti çekici kıldığından kentleşmeye yol açan bir başka etkenidir.

Bütün bu etkenlerin sonucu 1950'lerden itibaren kentli nüfus hızlı bir artış göstermiştir. 1945-50 döneminde kentsel nüfus artışı hızı yüzde 2,5, kırsal nüfus artışı hızı yüzde 2,1 iken, 1950-1955 döneminde kentsel nüfus artışı hızı yüz-

de 6,5, kırsal nüfus artışı hızı yüzde 1,8 olmuştur. 1950-80 döneminde kırsal nüfus yılda yüzde 5,5 artarken köy nüfusundaki artış hızı yüzde 1,1 dolaylarında kalmıştır. Bu süreç sonunda, başlangıçta toplam nüfus içinde yüzde 18,5 olan kentli nüfus oranı 1980'de yüzde 45,5 dolaylarına yükselmiştir.

Kenti kırdan ayıran en önemli özellik kentin kırsal kesime göre dış dünyaya daha açık, kitle iletişiminden daha çok etkilenen bir toplumsal yapı özelliği göstermesidir. Türkiye'de kırsal alan 40 bini aşkın yerleşim noktasına dağılmıştır. Bu alanlar geleneksel davranışları sürdürmeye eğilimli dış dünyaya kapalıdır. Kent canlı ve değişmeye daha yatkındır. Bu özellik, kentsel nüfusun tüketim kalıplarının kırsal nüfusa göre daha kolay değişebilir olduğunu göstermektedir. Kentleşmenin hızlanması tüketim kalıbının, genel talep bileşiminin hızla değişmesi sonucunu vermiştir.

Köylerde ve kentlerde yaşayanların tüketim kalıplarının karşılaştırılması toplam talep bileşimindeki değişim hakkında kabaca bir fikir verebilir.

TABLO 1

Köylü ve Kentli Hanelerin Tüketim Kalıbı

	Köylü	Kentli
Gıda	63,6	47,9
Giyim	12,3	15,0
Konut ve Ev		
Eşyaları	15,7	25,6
Diğer	8,4	11,5
	100,0	100,0

Kaynak DİE

Ayrıntıya inildiğinde tüketim kalıplarındaki ayırım daha somut görülmektedir. Örneğin toplam ev eşyası harcamalarının içinde elektrikli ev araçlarının payı kırsal kesimde yüzde 1,6 iken, kentlerde yüzde 8,6'dır.⁴ Bu doğal bir sonuçtur. Kentlerdeki elektrik vs. gibi yaşama kolaylıklarının varlığı, gelir düzeyinin kırlara göre yüksek oluşu tüketim kalıbı değişikliğini açıklayabilir. Ayrıca kentlerde gösteriş tüketimi de belli ölçüde talep bileşimini etkiler.

Kentleşmenin diğer sonuçlarıyla birlikte, toplam talebin düzeyini yükseltici ve bileşimini değiştirici bir etkide bulunduğu gözlenmektedir.

Bu, üzerinde durulması gereken bir olgudur.

II- İKTİSADEN FAAL NÜFUSUN YAPISINDAKİ DEĞİŞME

1950'lerden sonra altyapı yatırımlarının hız kazanması, sanayileşme çabaları iktisaden faal nüfusun yapısını değiştirmiştir. Sektörel dağılımı yıllara göre şu gelişim göstermiştir.

	1950 ⁶	1960	1980
Tarım	82,8	78,9	63,4
Sanayi	6,6	7,9	11,9
Hizmetler	10,6	13,2	24,7
	100,0	100,0	100,0

Kaynak DPT

1950'ye göre 1980 yılında istihdam içinde tarımın ağırlığı yüzde 23,4 gerilerken, sanayinin payı yüzde 80,3, hizmetlerin payı yüzde 133 büyümeye göstermiştir. Bununla birlikte tarımda çalışanlar sayı olarak 1950'ye göre yükselmiştir. 1950 yılında tarımda çalışanların sayısı 8 milyon kişi iken, 1980'de 9 milyon 520 bine ulaşmıştır. Ancak, 1960 yıllarından itibaren tarımda çalışanların sayı olarak azalmaya başladığı görülmektedir. (1960'da tarımda 9 milyon 737 bin kişi çalışmakta idi.)

1980 yılında sanayide çalışanların sayısı 1 milyon 803 bin, hizmet sektöründe çalışanların sayısı 3 milyon 715 bin kişidir.

İktisaden faal nüfusun yapısındaki en önemli değişme, çalışanların işteki mevkilerinde görülen değişmedir.

Bilindiği gibi faal nüfus işteki mevkilerine göre dörde ayrılmaktadır. İşverenler, kendi hesabına çalışanlar, ücretsiz aile işçileri ve ücretliler.

Bu ayırım temel alındığında iktisaden faal nüfusun yapısı yıllara göre şöyle gelişmiştir.

	1950	1960	1975
İşveren	31	156	145
Kendi hesabına çalışan	2.792	3.683	4.165
Ücretsiz aile işçisi	5.701	6.271	7.670
Ücretli	1.324	2.437	5.387
	9.853	12.547	17.367

Kaynak DIE

22

Görüldüğü gibi 1950'den beri en büyük sayıyı ücretsiz aile işçileri oluşturmaktadır. Bunları kendi hesabına çalışanlar izlemektedir. Ancak 1950'den bu yana meydana gelen değişimi izleyebilmek için bunların oransal dağılımına bakmak gerekmektedir.

	1950	1960	1975
İşveren	0,3	1,2	0,8
Kendi hesabına çalışan	28,3	29,4	24,0
Ücretsiz aile işçisi	57,9	50,0	44,2
Ücretli	13,5	19,4	31,0

1950-1975 dönemi içinde kendi hesabına çalışanlar ve ücretsiz aile işçilerinin oranı düşerken ücretlilerin oranında yükselme görülmektedir. 1950'ye göre 1975 yılında kendi hesabına çalışanların oranları yüzde 15, ücretsiz aile işçilerinin oranı yüzde 24 gerilerken, işverenlerin oranı yüzde 166, ücretlilerin oranı yüzde 129 büyümeye göstermiştir.

Kendi hesabına çalışanların ve ücretsiz aile işçilerinin ağırlığı tarım sektöründedir. Değişim tarım ve tarımdışı sektörler ayırımında incelendiğinde şu sonuçlar çıkmaktadır:

	1950	Tarım		Tarım dışı	
		1975	1960	1975	1975
İşverenler	0,04	0,3	1,5	2,0	
Kendi hesabına çalışanlar	27,97	26,7	30,0	18,5	
Ücretsiz aile işçileri	69,37	64,3	5,5	2,7	
Ücretliler	2,62	8,7	63,0	76,8	

Görüldüğü gibi kendi hesabına çalışanlar ve ücretsiz aile işçileri 1950-75 döneminde en büyük ağırlıkla tarım sektöründedir. 1950'ye göre 1975 yılında tarım sektöründe kendi hesabına çalışanların oranı yüzde 4,4, ücretsiz aile işçilerinin oranı yüzde 7,4 gerilemiştir. Bu kesimlerin tarım

dışı sektörlerde adeta tasfiye edildikleri görülmektedir. 1950'ye göre 1975'te tarım dışı sektörlerde kendi hesabına çalışanların oranı yüzde 38,4, ücretsiz aile işçilerinin oranı yüzde 49 gerilemiştir.

III- ÜCRETLİLERİN GELİŞİMİ

Kendi hesabına çalışanların ve ücretsiz aile işçilerinin oranı düşerken dönem içinde ücretlilik hızla bir yükseliş göstermiştir. 1975 yılı verilerine göre toplam çalışanların yüzde 31'i, tarım dışında çalışanların yaklaşık yüzde 77'si ücretlilerden oluşmaktadır.

Sanayileşme hareketinin 1960'lardan sonra hız kazanması, doğal olarak ücretliliğin de 1960'lardan sonra yaygınlaşmaya başlaması sonucunu doğurmuştur. 1975 verileri

göre ücretli sayısı 5 milyon 387 bindir. 1960'ta ücretli sayısının 2 milyon 437 bin kişi olduğu dikkate alınırsa, 1960-75 döneminde ücretliler kesimine 2 milyon 950 bin kişi katılmış demektir. Bu da ücretlilerin yüzde 60'ının 15 ve daha az yıldan beri bu kesime katıldıklarını göstermektedir. Ücretliler nicel büyüme yanında nitel gelişimi de göstermişlerdir. 1975 verilerine göre ücretlilerin yüzde 4,5'i yüksek okul ve fakülte mezunu, yüzde 11 lise ve dengi okul mezunu, yüzde 8'i orta ve dengi okul mezunu, yüzde 52'si ilköğretim mezunudur. Bu oranlar Türkiye ortalamasının hayli üzerindedir.

Ücretliler içinde işçiler ayrıca ir- delendiğinde genel olarak ücretliler

hakkında söylenenler özel olarak işçiler için de geçerlidir. İşçilikte 1960'lardan sonra sayısal ve oransal büyük artışlar görülmüştür.

Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonunun bir araştırmasına göre imalat sanayiinde işçilerin ortalama kıdemi 7 yıl dolaylarındadır. Kıdem düzeyinin böylesi düşüklüğünün iki nedeni olabilir: İşyerlerinde işçi giriş-çıkışlarının (sirkülasyonunun) yoğunluğu, işçiliğe yeni başlayanların sayısının yüksek olması. Konumuz açısından önemli olan ikinci olgudur.

İşçilerin baba mesleklerine göre dağılımı işçiliğin sürekliliği konusunda fikir verebilecek bir başka ölçüttür. Yapılan bir çalışmaya göre kalifiye ve düz işçi ayırımında işçilerin baba mesleklerine göre dağılımı şöyledir:

	Ticaret	Memur	Esnaf-Zanaatkar	Çiftçi	Tarım işçisi	İşçi
Kalifiye	1,1	1,6	12,0	38,2	2,4	27,8
Düz İşçi	0,5	2,4	12,1	63,4	2,8	18,8

Görüldüğü gibi kalifiye işçilerin ancak yüzde 28'inin, düz işçilerin yüzde 19'unun babası işçidir. İşçilerin baba mesleklerine göre dağılımında ağırlığı çiftçi kökenli işçiler oluşturmaktadır. Bu Türkiye'nin toplumsal yapısının doğal sonucudur. Dikkati çeken bir başka nokta kalifiye işçilerin önemli bir bölümünün memur kökenli olmasıdır.

IV- GELİR DAĞILIMI

1950-1975 döneminde toplumsal yapıda önemli değişimler olurken, gelir dağılımında toplumsal yapıdaki değişmeye koşut bir gelişim görülmektedir. Toplumsal yapı içinde ücretlilerin payı artarken, gelir dağılımında ücretlilerin payı azalmıştır.

Devlet Planlama Teşkilatı'nın 1963 ve 1973 yıllarında yaptığı gelir dağılımı araştırmasına göre en düşük gelirli kesimlerden en yüksek gelirli kesimlere doğru ailelerin milli gelirden aldıkları pay şu gelişimi göstermiştir:

	Gelir Yüzdesi	
	1963	1973
Aile yüzdesi		
Kaynak DPT	20	4,5
	20	8,5
	20	11,5
	20	18,5
	20	57,0
		3,5
		8,0
		12,5
		19,5
		56,5

Görüldüğü gibi en düşük gelirli yüzde 20 ailenin milli gelirden aldığı pay 1963 yılında yüzde 4,5 iken, 1973 yılında yüzde 3,5'e düşmüştür. En yüksek gelirli ailelerin paylarında ciddi bir azalma olmamıştır.

1973 yılından sonra milli gelirin dağılımına ilişkin bilgiler kesimlere göre DPT 1980 programında yayınlanmıştır. Buna göre milli gelir 1973-79 döneminde şu gelişimi göstermiştir.

Gelirin Türü	1973	1979
Tarım	29,1	20,7
Tarım dışı ücret	19,2	16,8
Memur maaşları	12,6	10,0
Kâr, faiz, rant, küçük üreticilik	39,1	52,5

1973-1979 yılları arasında milli gelirin bölüşümü tarım kesimi, ücretliler ve maaşlılar aleyhine bozulmuştur. Bu tarihler arasında bu kesimlerin sayılarını artırdığı da düşünülmüşse, dengesizliğin daha da boyutlandığı kolayca hesap edilebilir.

Görüldüğü gibi 1973'lerden sonra başlayan enflasyon, kâr, faiz, rant gelirlerini hayli artırmıştır.

Ücretlilerin ve maaşlıların milli gelirdeki paylarının azalması satın alma güçlerinin aşağı çekilmesi anlamına gelir. Faal nüfus içinde yüzde 31, kentsel faal nüfus içinde yüzde 77 ağırlığı olan bu kesimin alım gücünün hızla düşmesi toplam talep bileşimini etkilemiş, dayanıklı tüketim mallarına talebin hızla düşmesi sonucunu doğurmuştur. Bu gelişim ekonomik bunalımın boyutlanmasına yol açmıştır.

1981 yılından itibaren YHK'nun ücretlere yaptığı zam oranlarını Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası'nın düşük bularak bu konuda kurula bir rapor sunmasının nedeni budur.

Bugün karşı karşıya kalınan en önemli sorun, işsizlik olduğu kadar milli gelir dağılımının sosyal yapıdaki gelişimin tersine bir değişim göstermesidir.

NOTLAR

- 1- 1975'te bu oranlar sırasıyla şöyledir: Tarımsal arazinin yüzde 74'ünde traktör kullanılıyor, yüzde 9,5'i sulanabiliyor, yüzde 34'ünde suni gübre kullanılıyor. (Ayrıntılı bilgi için Bkz. Oktay Varber, Türkiye Tarımında Yapısal Değişim, Teknoloji ve Toprak Bölüşümü, DPT Yayını, 1978 - Ankara)
- 2- Bu dengesizlik bugün de artarak sürmekte ve köylüyü göçe zorlayan başlıca etken olmaya devam etmektedir.
- 3- Tarımla tarımdışı sektörler arasındaki gelir dengesizliği günümüzde de aynı ölçülerde sürmektedir. Örneğin 1970 yılında sabit fiyatlarla tarımda çalışan kişi başına gelir 3.811,- TL iken, tarımdışı sektörlerde 18.157,- TL'dir. (Bkz: Ruşen Keleş, Türkiye'de Kentleşme, Konut, Gecekondu, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1978, s. 37)
- 4- Oranlar DİE'nin kırsal ve kentsel yerler tüketim harcamaları anket sonuçlarından alınmıştır.
- 5- Sektörü bilinmeyenler hesaplamaya dahil edilmemiştir.
- 6- 1950 yılına ilişkin istihdamla ilgili bu ve bundan sonraki bütün veriler Leyla Ecevit, Erdoğan Özötün'ün Türkiye'nin Gelir ve İstihdam Dağılımında Yapısal Değişim ve Kuznets Hipotezi, DİE Yayını, 1975 adlı kitabından alınmış ve hesaplanmıştır.

DAYANISMA YANLARI

MAHMUT T. ÖNGÖREN

sinemada kadın ve cinsellik sömürüsü

SARGUT SÖLÇÜN

tarih bilinci ve edebiyat bilimi

ALİ CENGİZKAN

çocuk ömrümüz

FOTOĞRAF: Basından

«KATİL İNŞAAT»LARDA «GÖRÜNMEZ KAZALAR» OLUYOR

İbrahim AKYÜREK

İFLAS eden müteahhidin 14 yıldır bitiremediği inşaatın 5. katında arkadaşlarıyla kovalamaca oynarken düşen üç yaşındaki Cömert ile ilgili haberine büyük gazetemiz şu başlığı atmış: "Katil inşaat 3. kurbanını aldı." Öteki büyük gazetemiz ise kaldırımında yürüyen gencin üzerine 1,5 tonluk demir düşmesi ile komaya giren gencin fotoğrafının üstüne şu başlığı atıyor: "Görünmez kaza"²

Bu başlıklar işverenlerin işkazalarına yaklaşımına da denk düşüyor. Onlar da işkazalarını önceden planlanmamış ve kontrol edilemeyen bir "görünmez kaza" olarak niteliyor-

lar.³ Oysa, Devlet kuruluşlarının yayınladığı istatistiklere (SSK, DİE, DPT, Çalışma Bakanlığı) dayanarak ülkemizde her gün 4 işçinin işbaşında öleceğini, 12 işçinin işgöremez duruma geleceğini söyleyebiliyoruz.

Onlar daha da ileri giderek işkazalarının nedeni olarak işçilerin tecrübesizliğini, disiplinsizliğini öne sürüyorlar. Onlara göre kazaların yüzde 88'i insanların dikkatsiz davranışlarından oluşmaktadır. Oysa, işverenin daha fazla kâr etmek için işçiyi ölüme yaktığını belirten bir metal işçisi bakan ne diyor:

"Benim çalıştığım işyerinde 250 tonluk presler vardır. Bu presler

özellikle çift düğmelidir. Çift düğmeyle çalıştığı zaman 600 mal (tüp kapakları) yapıyor. Ancak tek düğmeyle 900 mala kadar çıkıyor. Çift düğmeyle olduğu zaman işkazalarının yapılması mümkün değil. Çünkü, adam sacı koyuyor, presin altına mecburen iki parmağıyla basmak zorundadır, tek parmakla çalışmıyor. İşveren daha fazla mal almak için tek düğmeye çevirmiş. Adam tek düğmeyle hem mal düzeltiyor, hem de çabuk çıksın diye düğmeye basıyor. Üç dört arkadaşın elleri gitti bu yüzden. Gelen heyet işçileri dikkatsizlikten suçlamaya kalktı."

Bırakalım işkazalarını onlar insanların en doğal gereksinmelerini bile hiç sayıyorlar. Siz hiç korka, korka, her an öleceğinizi bile bile işe gittiniz mi? İzmir'deki oksijen dolu fabrikasındaki patlamada ölen işçilerden Nurettin Sütçü'nün bir yakınına kulak verelim:

"Daha önce de aynı türde patlamalar olmuş ve Nurettin iki kaza geçirerek çeşitli yerleri yanmıştı. Hastanede tedavi edildikten sonra yeniden işe başladı. İşini değiştirecekti ama başka iş bulamadı. Hep korkarak işine giderdi."⁴ Siz hiç işyerinizdeki tuvaleti işverenin belli aralıklarla verdiği anahtar ya da bel-

li sayıdaki fiş karşılığı kullandınız mı?⁵ Son iki yıldır bazı büyük fabrikalarda yemek servislerinin müteahhitlere bırakıldığı dikkati çekiyor. Bu yolla işçilerin yemek listelerini gereksinmelerine göre düzenlemeleri engellenmiş oluyor.

* * *

İşverenlerin işkazalarına karşı alınması gerekli önlemler konusunda ne düşündüklerini şu sözler ne güzel özetliyor. Sükrü Er, Madeni Eşya İşverenleri Sendikası (MESS) başkanlığı yaptığı dönemde Necdet Akyüz'ün İşgüvenliği Mevzuatı (Haziran 1976) kitabı önsözünde bakan ne diyor:

"Her güvenlik önleminin bir maliyeti vardır ve sonunda bu tüketiciye intikal eder. Gelişmekte olan endüstriler için aşırı ve gereksiz güvenlik istekleri üretimi durduracak kadar yıkıcı olabilir. Güvenlik tedbirleri maliyeti yükseltip alım imkanını düşürmemeli, mallarımızın dış piyasada rekabetine engel olmamalıdır."

Oysa, araştırmacılar, işkazaları ve meslek hastalıklarının SSK'ya yılda 10 milyar, ülke ekonomisine 40-60 milyar zarar verdiğini belirtiyorlar. Tüketiciyi ve üretimi pek fazla düşünenler bu gerçeği ağızlarına almaktan özenle kaçınıyorlar.

* * *

Onlar gerekli önlemlere para yatırıp maliyeti yükseltmemek için uyarı levhaları ile yetiniyorlar. Bu levhalar da derme çatma. İşçilerle alay edercesine düzenlenmiş şekil ve sözlerden oluşuyor: "Görmek güzel şeydir, gözlük kullan", "Ailen ve çocukların seni bekliyor", "Dalgın olma, dalgınlık felaket getirir."

Sözde koruyucu aletleriyle işçileri işkazalarından koruduklarını kanıtlamaya çalışıyorlar. Ben verdim kullanmadılar, diyorlar. Gerçek öyle mi? Başka bir metal işçisini dinleyelim:

"Ben tornada onda bir milimi buzlu cam gibi, kirli bulanık gözlükle nasıl görürüm. Kullanmazsan gözüne çapak kaçıyor. İnce hassas ölçüleri göremediğime göre gözlük kullanmamak gerekiyor. O zaman da gözlük kullanmıyorsun diyor."

* * *

Onlar işkazaları konusunda yayınlanan devlet istatistiklerine bile dayanmıyorlar. Her yıl en az 30 işçinin grizuda göçükte yitip gittiği, emekliliğini gören işçinin kurban kestiği Ereğli Kömür İşletmesi'nin

Fotoğraf: İbrahim Akyürek - İFSAK

Müessese Müdürü düzenlediği bir basın toplantısında kömür havzasındaki işkazalarının bazı çevreler tarafından polemik konusu yapıldığını öne sürüyor ve:

"... Almanya'da bazı psikolojik nedenlerle çok kere ölü sayısı istatistiklerde belirtilmeyerek bu tip kazalar ölümlü ve 8 haftadan fazla istirahat gerektiren kazalar diye sınıflandırılmaktadır. Çalışanlar üzerindeki menfi tesirleri önlemek sayesinde olan böyle bir istatistik düzenlemesinin yanında bizde ise tam tersi yaratılmak istenmektedir" diyebiliyor.⁶

* * *

Yetkili ve sorumlular ne yapıyor? Onlar da boş durmuyor. Çalışma Bakanlığı'nın 10 Eylül 1980 tarih, 20 sayılı genelgesi ile işyerlerini çalışma koşulları yönünden denetlemekle görevli iş müfettişleri artık "Cezai müeyyide" uygulamaktan çok "Eğitim yoluyla ikna ve inandırma metodunu tercih" edecekler. Gerekecek: "Memleketimizin içinde bulunduğu ekonomik şartlar göz önünde bulundurularak ve üretimin aksatılmamasını da teminen."⁷ Sanki o ekonomik şartların sorumlusu işçilerimiz gibi... Oysa, bilinçli işçiler üretime ve ülke ekonomisine gerçek anlamda sahip çıkarak işka-

zaları ile kaybolan gün sayısının grevlerde kaybolan gün sayısından altı kat fazla olduğunu (Devletin istatistikleri böyle diyor) vurguluyor ve işgünü kaybının bir yılda yol açtığı 28 milyarın boşa gitmemesi için önlem alınmasını istiyorlar. Üyesi bulunduğumuz Uluslararası Çalışma Örgütü'nün saptadığı ilkelere noksansız uygulanmasını savunuyorlar.

* * *

Çalışan her 100 kişiden 85'inin sosyal güvenceden yoksun olduğu ülkemizde emeği ile geçinen insanların geçmişteki deneyimleri, işçilerin kendi yazgılarını kendileri belirledikleri sürece sorunlarının, acılarının son bulduğunu kanıtlıyor. Yoksa sen ölmüşsün, hastalanmışsın onların umurunda değil.

- 1- Hürriyet, 12 Mayıs 1982
- 2- Tercüman, 1982
- 3- Bizim Çatı, (Netaş Fabrikası ayhık yayını), Mart 1981.
- 4- Hürriyet, "Oksijen Patlaması İki Ocağı Söndürdü", 10 Ocak 1982
- 5- Beşiktaş'ta bir ilaç, Topkapı'da bir metalurji fabrikası, bir işçiyle yapılan söyleşiden, 1980
- 6- Zonguldak'ta yayınlanan Şafak gazetesinde, 6 Ocak 1982
- 7- Ş. Ketenci, İşçi Sağlığı ve İşgüvenliği Denetimi İşleme Hale Geldi, Cumhuriyet, 21 Ekim 1981

KÜLTÜR ÜZERİNE BAZI NOTLAR

Muzaffer İlhan ERDOST

CEMAL Süreya'nın bir yazısının başlığıydı: "Folklor Şiire Düşman". Folklorun şiire düşman olduğu söylenebilir. Şiirin, bir başka deyişle, yeni estetik değerlerin üretiminin, geçmişin değerlerinin çelik zırhına hapsedilme eğilimi ağır bastığı zaman. Ama, folklor ya da halk yazın ve sanatı, yeni şiirin ve şiirin olduğu kadar yeni estetik değerlerin üretilmesine olanak sağlıyorsa, o zaman, vargılar değişebilir.

Cemal'in bir yazısının başlığını, konuya yumuşak karnından girmek için anımsattığı, amacımın, folklor ile sınırlı olmadığını hemen belirteyim. Amacım, bugünün, geçmişe, geçmişin değerlerine bir bakış yaklaşımının kısa notlarını çıkarmak. Gene de, "folklor şiire düşman" sözünü alalım. Böyle bir söz, her zaman doğruluk öğeleri içerir ve gene her zaman yanlışlık öğeleri de içerir. Doğruluk öğesi ağır basmaya başladığı durumlarda, yanlışlık öğesi ihmal edilebilir. Yanlışlık öğesi ağır bastığı zaman, doğruluk öğesi ihmal edilebileceği gibi. Her iki durumda da doğru olan şey, her iki durumda da yanlışımı gizli olarak içinde taşıyabilir.

Doğru olan ile yanlış olanın ne olduğu, folklorun, daha geniş anlamıyla halkbiliminin kökenlerine baktığımızda, bakış açımıza bağlıdır. Çizgi şöyle de konulabilir: Yerel olan ile evrensel olan (veya olacak olan) arasında uyuşanı ve karşıt olanı bulgulamak. Bu ikisi arasında, yani "yerel" ile "evrensel" arasında, günümüzde, "ulusal" halka yer alıyorsa.

Ulus, kuşku yok ki, en küçük topluluk birimlerinin, tarih alanında, giderek bütünleşerek, çağımızda ulaştığı en büyük toplum birimidir. Ama insanlığın tümleştiği bir birim değildir.

En eski uluslar, ulus olarak varlıklarını korudukları gibi, günümüzde de yeni ulusların oluşumunu, uluslaşma olgusunu izlemekteyiz. Afrika'da doğmakta olan ulusları anımsayalım. İkel topluluklardan ulus topluluğuna doğru sürekli bir evrimleşme. Uluslaşmanın tamamlanması ve olgunlaşması doğrultusunda evrimleşme. Ve bunu izleyecek olan, uluslar temeli üzerinde, evrenselleşmeye doğru evrimleşme.

Ulusun, yerel olan ile evrensel olan arasında tarihsel bir halka oluşturması, ulusal olanın yerel değerlerden yararlandığı ve evrensel olanın ulusal değerlerden yararlanacağı gerçeğini de içersinde taşır. O zaman soru şöyle de konabilir: Yerel birimlerden ya da yerel birimlerin kültüründen ulusal kültüre aktarılan nedir? Bunun gibi, yerel birimlerden ulusal birimlere dönüşüldüğü zaman, yerel kültürlerden terkedilmiş olan nedir? Ve ulusal kültürden evrensel kültüre geçişte, ulusal kültürlerden evrensel kültüre aktarılan nedir, terkedilecek olan nedir?

Çünkü, insan toplulukları, küçük birimlerden, daha büyük topluluk birimlerine geçtiğinde, her şeyden önce, üretim ilişkileri, köklü değişikliklere uğrar. Ya da üretim ilişkilerindeki değişiklikler, yeni ve daha üstün birimler yaratılmasının temel nedenleri olur. İkel topluluk birimlerinin, komünal birimler oluşturduğu bilinir. Bu topluluklar arasındaki ilişkiler, giderek yeni ve daha büyük ölçekli toplulukları oluşturacak yeni üretim biçimlerini de üretirler. Kapitalizme öngelen dönemler, ulus ölçeğinde uluşım ve iletişimin maddi koşullarının yaratıldığı dönemlerdir. İnsan topluluklarının en küçük birimlerinin çağımızın en büyük birimi ulus topluluklarına evrimiyle birlikte, yeni

üretim ilişkileri de üretilir. Yeni üretim ilişkileri, belirleyici bir nitelik kazandığında da, o topluluk, bağrında, eski ilişkileri, şurada ya da burada, şu ya da bu ölçüde barındırmaya devam edebilir. Ama tümü, belirleyici olan üretim ilişkisine, yeni üretim ilişkisinin toplumsal yasalarına bağlanır ve kısa ya da uzun erimli evrimleşme sürecine çekilir.

Kültürün, yaratıldıkları toplulukların üretim ilişkilerine ve bilinç düzeylerine uygun düştüğü bilinir. Bu üretim ilişkileri aşıldığı, bilinç düzeyi geliştiği halde, bu dönemlerde yaratılan kültür ürünleri, daha sonraki topluluklar ve bireyler için de, bir estetik doyum sağlayabilir, bir başka deyişle etkinliklerini sürdürebilirler.

Toplumsal gelişmenin her yeni aşamasında, yeni estetik değerler yaratılması kaçınılmaz olmakla birlikte, gene de varolan kültürün, kültür birikiminin, yeni bir çocuğu olarak doğarlar. Eski kültürün yadsınması derecesindeki yeni akımlar için de, bu, böyledir. Çünkü, bir şeyin yadsınması, yadsınan şeyin kendinden doğmuş olacağı için, bir bakıma yadsınan kültürün bir devamı olmaları da kaçınılmazdır. Soruna, daha genel açıdan bakıldığında, denebilir ki, hiçbir toplum, yeni üretim ilişkilerine geçtiği zaman, eski kültürünü atarak tüm olarak yeni bir kültür üretmez (icat edemez). Yeni toplumun yeni kültürü, eski kültürün olumlu yönlerinin, yeni yaşam koşullarına uygun olarak geliştirilmesiyle yaratılır.

Ulus topluluğu, tarihsel olarak oluşurken, kendi ulusal kültürünü, kendisini oluşturan birimlerin kültürlerinden alarak, yeniden yaratır. Hiçbir ulusal kültür, ulusu oluşturan ulus-öncesi birimlerin kültüründen yalıtık, yalnızca ve soyut anlamda "ulus" birliğine özgü bir kültür değildir. Öyle olsaydı, diyelim üretim ilişkileri aynı olan burjuva ulusların kültürleri benzeş değil, aynı kültürler olurdu. Ulusal kültürlerin farklılığı, ulusların oluşum farklılığından olduğu kadar, bu ulus birliklerinin oluştuğu ulus-öncesi birimlerin kültürlerinin farklı olmasından da kaynaklanır.

Ama, ulusal kültürlerin farklı olması, evrensel kültürün yaratılmasının koşullarını ortadan kaldırmaz. Nasıl ki, ulus-öncesi birimlerin farklı kültürleri olması, ulusal kültürün yaratılmasının koşullarını ortadan kaldırmamışsa ve kaldırmıyorsa.

Öyleyse, insan topluluklarının en küçük birimlerinin kültüründen ulusal kültüre ve ulusların kültürlerinden evrensel kültüre doğru birbirleri üzerine kurulan, birbirlerini bütünleyen, daha farklı bir deyişle, evrensel kültürün ulusal kültürle uyuşan ulusal kültürün ulus-öncesi kültürle uyuşan yönleri olmak gerekir.

Sınıfsız topluluklardan sınıflı topluluklara doğru gelişmekte olan topluluklar, kendi içlerinde, ikili bir kültür de yaratırlar. Bunlardan biri, insanlığın geleceğiyle uyuşan, insanın yücelmesini ve insanlığın tümleşmesi amacını bilinçli ya da bilinçsiz, içersinde taşıyan kültür; öteki her sınıflı aşamada, o toplumun egemen sınıfının egemen kültürü. Birincisi, kendisi olarak kalmaya bile, kendisinden sonraki evrelerde doğacak olan kültürü besleyerek süreklilik kazanacak olan kültürdür; öteki, her üretim ilişkisinin değişmesiyle birlikte, ölmeye yargılı olan kültürdür.

Ulus-öncesi dönemlerin kültürü, kuşku yok ki, gerek sınıfsız topluluk aşamasında, gerek sınıflı toplumlar aşamasında, kendi çelişkilerini taşıyacağı için, ulus döneminin ve emperyalist dönemin sınıfsal özelliklerini ve çelişkilerini içermeyeceği açıktır. Gericilik, ulus-öncesi kültürleri, bu kültürlerin bağrından çıktığı toplumsal özelliklerinden soyutlayarak, günümüz insanı için ülküleştirir. İkel toplumun sınıfsız özelliğini gizler, bu dönemin birlik ve dayanışma duygusunu, ülküleştirir. İrksal ve dinsel temel üzerinde oluşmuş devletlerin, kölecilik ve feodal özelliklerini, bir başka deyişle sınıfsal yapısını gizler, şoven ya da teokratik özelliğini ülküleştirir. Emperyalist gericilik, uluslaşma sürecini tamamlamamış, gerikalmış ülkelerde, uzanabildiği her yerde, kapitalizm-öncesi kültürlerin bu olumsuz yönlerine el atar ve bunu kendisiyle çıkar birliği içinde bulunan yerli ortaklarıyla birlikte geliştirmeye çalışır.

Ulusal kültürü, geriye, ulus-öncesi üretim ilişkilerine ve o dönemlerin egemenlik kavramlarına duyulan özlemle bütünleştirmek ile ulusal kültürü, geleceğe yönelik, evrensel olanla bütünleştirmek, birbirinden farklı, birbirine karşıt görüşlerdir.

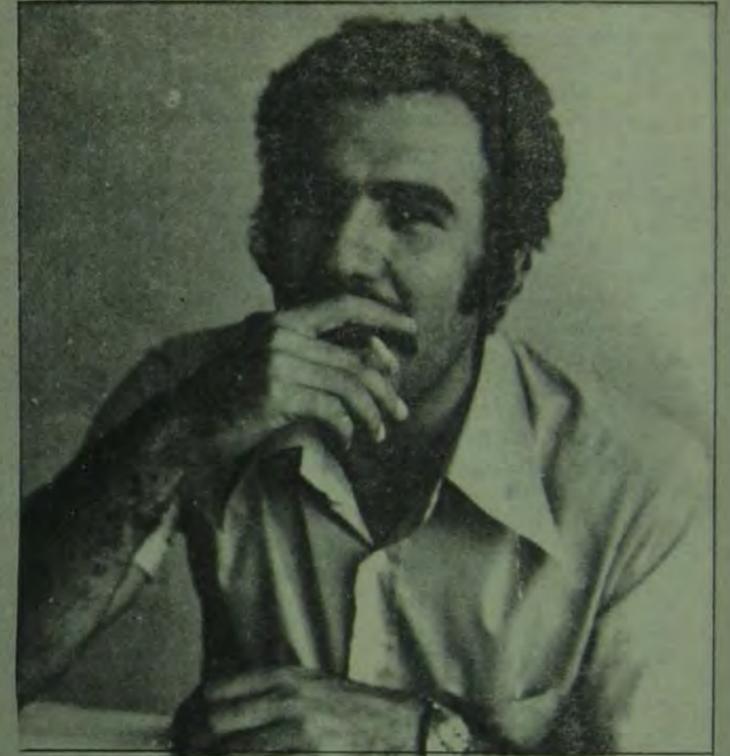
Sınıflı toplumlarda, kültürün, emekçi sınıfların kültürü ile egemen sınıfların kültürü olarak iki farklı niteliği olduğu bilinir. Burjuva uluslarda ulusal kültür de bu açıdan başlıca iki niteliğe sahip. Bunun yanı sıra, küçük burjuva kültür, ikisinin de özelliklerini içinde taşıyan kül-

türdür. Emegün ağır basması anlamında, demokratik ve bağımsızlık özelliği ağır basabilir; ya da sermayenin ağır basması anlamında, emperyalizm ve gericilik ağır basabilir.

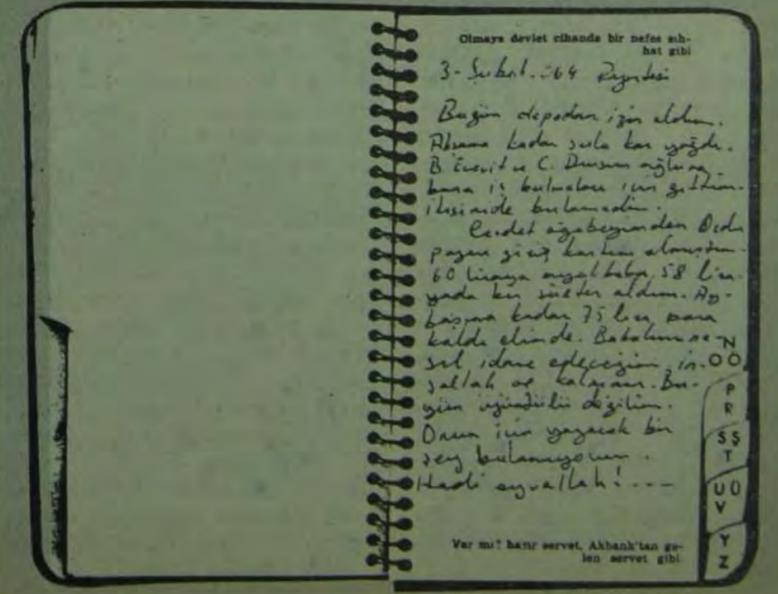
Yerimizin sınırlı olması nedeniyle, ancak şunu söyleyebiliyoruz ki, ulusal kültür, özgürlük, bağımsızlık ve demokratikleşme ilkeleri üzerinde ve bu ilkeleri besleyen eski kültür kaynaklarından yararlanabilir ve ancak bu ilkeler temeli üzerinde, evrensel kültürün oluşmasında olumlu bir etkinlik kazanabilir.

Folklor şiire düşman mıdır? Folklor ya da daha dar anlamıyla halk yazını ve sanatı, tarihsel olarak içersinde doğdukları üretim ilişkilerinin ürünleridir. Geri olan yönleri, içersinde doğdukları üretim ilişkileri ve bu üretim ilişkilerine uygun düşen üstyapı ideolojisidir. Ama bunun yanı sıra, emekçi sınıf ve katmanların özlemlerini dile getirmeleri anlamında ilerici yönleri vardır. Sorun bu olumlu yönünden, yeni yaşam koşulları açısından, yararlanılması ve bu yönün geliştirilmesidir.

7 KASIM 1980

«Hadi eyvallah!...»

EVE İŞ VERME, İSCİLER VE SENDİKALAR

Yıldırım KOÇ

BUGÜNÜN gelişmiş kapitalist ülkelerinin geçmişinde yaygın olarak görülen bir uygulama, eve iş verme sistemiydi. Feodalizmin çözümlenme döneminde loncaların yapısı da dağıldı. Ustaların önemli bir kısmı, bu dönemde güçlenmiş olan tüccarlar için mal üretmeye başladı. Bu üretim dükkânlarda ve ev halkının da katılmasıyla evlerde gerçekleştiriliyordu. Ticaret hacmi büyüdükçe, tüccarların sağladığı hammadde ve aletlerle evde üretimde bulunan ve üretilen ürünü tüccara devredenlerin sayısı arttı. "Eve iş verme sistemi" (putting-out, Verlag) denilen bu uygulama, üreticilerin çok yoğun bir şekilde sömürülmesi temelinde, tüccarların elindeki sermaye birikimini hızlandırdı ve tüccar-sanayicilerin, tarihsel gelişimindeki bir sonraki aşama olan imalathanelere geçmesinde etkili oldu.

Eve iş verme sistemi kapitalizmin gelişmesiyle ortadan kalkmadı. Endüstri üretimi içindeki payının azalmasına karşın, mutlak miktarlar olarak önemini yitirmedi. Bazı mallarda eve iş verme ve evde ailenin tüm bireylerinin (çocuklar ve yaşlılar dahil) katılımıyla üretim sürdü. Örneğin, ABD'de Connecticut Eyaletinde 1934 yılında Eyalet Çalışma Müdürlüğü tarafından hazırlanan bir rapora göre, çengel, çıtçı, çengelliğne, topluğne, madeni düğme gibi malların evlerde üretimi yaygındı. Evinde üretim yapılan 129 aile üzerindeki bir incelemeye göre, ailelerin "96'sında 16 yaşından küçük çocuklar çalışıyordu. Bu çocukların yansı 12'den küçük yaşta idi. Otuz dördünün yaşı sekiz ve aşağısında, on ikisi ise beş yaşından küçüktü." (Rapor metni için bkz., Huberman, Leo, *Feodal Toplumdan*

Yirminci Yüzyıla, Bilim Yay., 1976, s.145-147) Bu çalışma karşılığında verilen ücret ise, doğal olarak, işyerlerinde çalışanların aldığından çok altındaydı.

Eve iş verme sistemi, işçilerin öncelikle en zayıflarını (işsizler, kadınlar, çocuklar, sakatlar, yaşlılar, emekliler, eski hükümlüler, günün ancak belirli saatlerinde veya belirli bir süresinde çalışabilenler, aldığı ücret veya aylıkla geçinemeyerek genellikle gizli olarak ikinci bir iş arayanlar, vb.) en temel toplumsal politika önlemlerinden yararlandırmadan en yoğun bir şekilde çalıştırmaya dayanmaktadır.

Bu sistemin önemi, yaşanan ekonomik bunalım döneminde artmıştır. Ekonomik bunalımdan çıkabilmek için önerilen yollar arasında Friedmancılık yaygın kabul gördü. Friedmancılığa göre, işverenle işçi, devletin ve sendikaların müdahale ve koruyuculuğu dışında "özgürce" karşı karşıya gelmelidir. Bu önerinin doğal sonucu, yaşamını sürdürebilmek için başkasına ait bir işyerinde çalışmak zorunda olan işçinin köleleştirilmesidir.

Friedmancı politika, işçilerin belirli yasalar aracılığıyla devletçe korunmasına ve sendikalarda veya benzer örgütlerde örgütlenerek kendi çıkarlarını savunmalarına karşıdır. Az gelişmiş ülkelerde bile bunları bugünün koşullarında gerçekleştirmek büyük ölçüde olanak dışıdır. Bu durum ortaya çözüm olarak serbest bölgeleri ve eve iş verme sistemini çıkarmaktadır.

Uluslararası Tekstil, Giyim ve Deri İşçileri Federasyonu'nun 1980 yılı sonunda hazırladığı bir rapora göre ("Serbest Ticaret Bölgeleri"), 1966 yılından önce dünyada sadece iki tane serbest ticaret bölgesi var-

ken, 1978 yılı sonunda sayıları 52'ye çıkmıştır.

Serbest bölgelerde öngörülen, çokuluslu tekellerin büyük fabrikalarının binlerce ve ön binlerce işçiyi koruyucu yasaların ve sendikaların kapsamı dışında "özgürce" çalıştırmasıdır. Türkiye'de de serbest bölgeler konusunun birkaç kez gündeme geldiği anımsanacaktır. Serbest bölgelerin ortaya çıkışı ve Türkiye'deki işçi hareketi üzerindeki etkisi iki ayrı yazıda ele alınacaktır.

Serbest bölgelerle büyük fabrikalar için öngörülen uygulamaların, küçük miktarlarda yaygın üretimde ve ülke sınırları içinde gerçekleştirilmesi ise eve iş verme sistemidir. Kapitalizmin gelişiminin ilk aşamalarının belirgin uygulaması, 1970'lerin ekonomik bunalımının koşullarında yeniden gündemdedir.

Milton ve Rose Friedman, 1979 yılında yayınladıkları *Seçmeye Özgür* (*Free to Choose*) kitabında, önerdikleri politikaların başarıyla uygulandığı bir yer olarak Hong Kong'u göstermektedirler. Hong-Kong'la ilgili olarak 1 Mayıs 1977 tarihli Manchester Guardian'da yayınlanan bir yazıda, eve iş verme uygulamasına ilişkin olarak şunlar anlatılmaktadır:

"Eğer fabrikalardaki işçiler yetersiz korunmaktaysa, oyuncak bebek elbiselerinin dikiminde veya askerler veya kauçuk hayvanlar gibi küçük oyuncakların parçalarını birleştirmede veya boyamada yabancı ve yerli şirketlerin çalıştırdığı binlerce ev işçisi daha da az korunmaktadır. Hong Kong'un herhangi bir yerleşim bölgesinde 5 yaşındaki çocuklardan 70 yaşındaki büyükanne ve büyükbabalara kadar ailenin tümü sabahın erken saatlerinden gece geç vakitlere kadar dikiş dikmekte, bu elbiseleri bebeklere giydirmekte, parçaları birleştirmekte ve boyamaktadır. Bu ordu Hong Kong'un iş yasalarının bile tamamıyla kapsamı dışındadır... Bir dul kadın, yalın bir şekilde şunları söylemektedir: 'Eğer ben çalışmazsam, açlıktan öleceğim.' " (Aktaran, Tyler, Gus, "The Friedman Inventions," *Dissent*, Summer 1980, p.279-280)

Eve iş verme sistemine Türkiye'de de uzun yıllardır rastlanmaktaydı. Özellikle konfeksiyon ve hediyeelik eşya dalında İstanbul ve çevresinde bu uygulama oldukça yaygındı. 1975 yılında İstanbul'da Topkapı Davutpaşa'da elektrik duyu üreten Emfa Elektrik Malzeme fabrikasında da benzer ilişki görmüştüm. İşyerinde 75 işçi çalışıyordu. Fabrikadaki işçiler gündüzleri duy parça-

larını üretiyorlar, akşamları bunları evlerine götürüyorlardı. Bu parçalar 5 vidanın sıklamasıyla birleştiriliyordu. Bu işi akşamları tüm aile veya gündüzleri kadınlar ve çocuklar yapıyordu. Bu iş için verilen ücretin son yıllarda artıp artmadığını sorduğumda, değişmediği yanıtını almıştım.

Bursa ve Denizli yörelerinde de evdeki dokuma tezgahlarıyla tüccara mal üretme çok yaygındır. Sümerbank ise bu işi daha sistemli yapmaktadır. Açılan halıcılık kurslarını bitirenlerin evlerine Sümerbank'ın tezgahları yerleştirilmekte, yün ve model Sümerbank'ça sağlanmakta ve atılan düğüm sayısına göre (parça başı bir ücret) ödeme yapılmaktadır.

Son yıllarda yaşanan ekonomik bunalım işsizliği artırdı ve ailelerin gerçek gelirlerini büyük ölçüde dü-

şürdü. Ayrıca dış pazara açılma veya ithal mallarıyla yarışmak durumunda kalma, işletmelerin daha ucuza mal üretmesini zorunlu kıldı. Birçok işletme ise, bunun gerçekleştirilmesinin yolu olarak üretim teknolojisinin daha ussallaştırılması yerine, işçileri daha uzun bir süre, daha yoğun bir şekilde ve daha ucuza çalıştırma yöntemini benimsedi. Küçük ve orta büyüklükteki işletmeler bazı malların üretiminde Sosyal Sigortalar Kurumu'na bildirmeden kaçak işçi çalıştırma uygulamasını yaygınlaştırdılar. Bunun mümkün olmadığı durumlarda ise kaçak çalıştırmadan daha da kötü sonuçları olan eve iş verme sistemi yaygın olarak gündeme geldi.

20-23 Ocak 1982 tarihli Günaydın Gazetelerinin eki olarak verilen Saklambaç'larda Füsün Arsan tarafından hazırlanan bir dizi röportaj

yayınlandı. Dizi röportajın adı, "Evine Bolluk Getiren Kadınlar" idi. Bu dizi, bilebildiğim kadarıyla, eve iş verme uygulamalarına ilişkin derli toplu ve güncel bilgileri içermekte, önemli bir uygulamayı belgelemektedir. Ancak yazının amacının bu sergileme olduğu kanısında değilim.

Dizi, evde iş yapabilmenin ve "aile bütçesine katkıda bulunabilmenin" mümkün olduğunu vurgulayarak başlıyor:

"Şimdilerde hazırlanmakta olan yeni Medeni Kanun'a göre, evin geçimine katkıda bulunmayan kadını, kocası boşayabilecek... Türkiye'de nasıl bir gizli işsizlik var ise, bir de gizli işgücü ve bu gücün üretime katkısı var. Ev hanımı, ev kızı diye bilinen pek çok kadın, kız evlerinde ev işlerini aksatmadan para kazanabilmenin yolunu bulmuş. Bir mesleği olmayan, yeterli eğitim görmemiş kadın da isterse, hem de evinde çalışıyor. Böylece sokakta işine gidip gelmek için para ve zaman kaybına da uğramadan hem evinin işlerini görebiliyor, varsa çocukları ile ilgilenebiliyor, hem de boş saatlerinde seçtiği işten aile bütçesine katkıda bulunabilecek geliri elde ediyor. Evinde çalışan iki çocuklu bir ev hanımı, Fatma Tuğ, 'bir ev hanımı günlük programını iyi hazırlarsa, ev işlerine ve çocuk bakımına ayırdığı zamanın dışında hayli boş saatler bulabilir. Bu saatleri komşuda dedikodu yaparak, arkadaşlarla çay içip oyun oynayarak da geçirmek mümkün, çalışarak da. Önemli olan çalışmayı istemek veya ekonomik nedenlerle buna mecbur olmak' diyor." (Saklambaç, 20.1.1982)

Dizide getirilen ve bu işi örgütleyenlerin öne sürdüğü ikilem, tembellikle çalışma arasındadır. Ancak, "çalışma" diye savunulan, eve iş verme sistemi içindeki yoğun ve yıpratıcı üretimdir. Daha önce çalışmak zorunda olmayanların iş hayatına atılmaları zorunlu kılan gelir düşüşleri gözardı edilmektedir.

Yazıda, "mesleği olmayan" ev kadınlarına da umut verilmektedir: "Belli bir mesleği olmayan kadınlar ne iş yapabilir, diye karamsarlığa kapılmadan önce, evlerde yapılmakta olan bazı işlere ve gelirlerine göz atmakta yarar var."

Dizide verilen çizelgeden ise geçerli parça başı ücret düzeyini öğrenebiliyoruz: İlik açmak 1 lira, düğme dikmek 1 lira, pantolon dikişi temizlemek 5 lira, biçilmiş etek dikmek 100-125 lira, yün kazağın yakasını geçirmek 25-50 lira, pardösü eteği bastırarak 10 lira, kesekâğıdı yapmak 10 lira (kilosu), darbeli

"Çocuklar çocukluklarını bilemeyecek, yaşlılar yaşlılıklarını..."
(Fotoğraf: Murat Köseoğulları - AFSAD)

Yaşanan ekonomik bunalım işsizliği artırdı (Fotoğraf: Kemal Cengizkan, "İşsizler" - AFSAD)

el presi ile zil butonu basmak 15 kuruş (tanesi).

Dizinin ikinci gününde, bu şekilde çalışan bir ev kadını ayda ortalama net 24 ile 45 bin lira arasında bir gelir sağlayabileceğinin işverenlerce belirtildiği ileri sürülüyor:

"Evlerinde çalışan ev hanımlarına ve kızlarına çeşitli işleri veren veya onlardan alan çeşitli işyerleri yetkilileri bu tarz çalışma ile bir kadının ayda en az 10 bin lira kazanabileceğini, ortalama 24 ile 45 bin lira arasında gelir temin etmesinin de pek mümkün olduğunu bildirdiler."

Sosyal Sigortalar Kurumu verilerine göre, 1981 yılı Haziran ayında Sigortalıların prime tabi ortalama günlük geliri brüt 542 liraydı (Maliye Bakanlığı, 1981 Yıllık Ekonomik Rapor, s.135). Bu miktarın 1982 yılı Ocak ayına kadar 650 liraya çıktığını düşünsek, aylık brüt gelir 20 bin lira civarında olacaktır. 20 bin liranın neti ise yaklaşık 13 bin liradır. Bu durumda evdeki kadının ve dolayısıyla çocuğun, yaşlının, emeklinin ve benzeri durumda olanların bu "çekici" işe ilgi duymaları kaçınılmazdır.

Bu işlerde çalışmak isteyenler nasıl iş bulacaklar, ne yapacaklardır.

Dizi bu konuda da bilgiler içeriyor:

"'Böyle hanımlar hepimizin başına' dedirtecek, hem evinin işini aksatmayan, hem de 'çalışıyorum' diye gürlü patırtı koparmadan elinin emeği, alınının teriyle para kazanmasını bilen, üstelik de bu durumu olağan görenlerden bazıları şöyle diyor," denildikten sonra, 25 yaşındaki bir hanımın evde dikiş işinden ne kadar memnun kaldığı anlatılıyor. Sözü edilen hanım şöyle konuşuyor:

"Sultanhamam'da iş verecek o kadar çok işyeri var ki, benim gibi pek çok kişi bu sahada rahatça geçinebilecek parayı kazanabilir."

Evde kesekâğıdı yapan 19 yaşındaki bir hanım da şöyle yol gösteriyor:

"Kesekâğıdı yapıyorum. Kâğıdı dışarıdan almak şartıyla haftada 2 ile 4 bin lira arasında para kazanabiliyorum. Üstelik benim bu iş için evimden çıkmam da gerekmiyor. Kâğıdı kapıma getiriyorlar ve bir haftanın sonunda da gelip kesekâğıtlarını alıyorlar. Hiçbir becerisi olmayan herkes bu işi rahatça yapabilir."

İki çocuk annesi bir hanım da, işverenin evine koyduğu bir darbeli pres makinesi sayesinde nasıl "raha-

ta erdiğini" anlatıyor. Resminin altında da "hem ev kadını, hem sanayi işçisi" sözcükleri var:

"Çalışmak isteyen mutlaka bir çözüm buluyor. Örneğin, ben biri 2 yaşında, diğeri 8 aylık çocuklarımı bırakıp da herhangi bir işe gidemeyeceğimden ne yapabilirim diye soruştururken, bazı komşularımdan evde darbeli el presi ile zil butonu basabileceğimi öğrendim. İşvereni buldum. Evime makinesini koydu ve o gün bugün çok şükür rahatım."

Genç hanımın ayrıca, "dışarda çalışmamı istemeyen eşim şimdi memnun, hatta benimle gurur duyuyor" dediği belirtilmektedir.

Dizinin üçüncü günü, evde dikiş dikerek çeyiz parasını biriktiren genç bir kızdan, gündüz işte çalıştıktan sonra ikinci bir iş olarak akşam evde daktilo yazan bir hanımdan söz ediliyor.

Son gün ise, işçilere hep sunulan umut gündeme getiriliyor: "Ev işçiliğinden patronluğa." Görüşülen hanımın evinde ufak süs eşyaları yaparak işe başladığı ve 5-6 yıl içinde "patron olduğu" belirtiliyor:

"5-6 yılda iş bugünkü duruma geldi. Şimdi evimin bulunduğu apartmanda bir ikinci daireyi atölye olarak tuttum ve yanımda çalıştırdığım insanlar var... İç piyasada başarılıyım. Şimdi gayem ihracata dönük çalışmak."

Kendileriyle görüşülen hanımların anlattıkları, eve iş verme uygulamasının oldukça yaygınlaştığı ve sistemleştiğini göstermektedir. Özellikle gerçek gelirlerdeki düşüşle, bankerlerin yüksek faiz ödemelerinin sona ermesiyle ve bu dizinin de yardımıyla, son aylarda daha da yaygınlaştığını düşünmenin yanlış olmayacağı kanısındayım.

Teksi Sendikası'nda görüşüğüm bir yetkili, eve iş vermenin yaygınlaştığını gözlemlediklerini belirtmiş ve bu uygulamalara bir de örnek vermiştir. İstanbul'da Broderiteks fabrikasında tüü üzerine makinelerle gupür dantel işlenmektedir. Makineden çıkan dantellerin oldukça uzun süren bir kesme, temizleme, gözden geçirme aşaması vardır. Bu iş eve iş verme sistemiyle yapılmaktadır. Genellikle fabrikada çalışan işçiler akşamları bu dantelleri evlerine götürmekte, bitenleri ise sabahları geri getirmektedir. 13-14 metrelik bir top dantel için 500 TL. ödenmektedir. Aynı işin fabrikada sigortalı ve sendikalı işçilere yaptırılmasının maliyetinin 2000 TL. olacağı tahmin edilmektedir. Bu danteller Arap ülkelerine satılmaktadır.

Benzeri uygulamaların yaygınlaştığı

Bursa İpeklilik Dokumacılar Derneği Başkanı'nın yaptığı bir açıklamadan da görülebilir. Açıklamada, Bursa'da fason çalışan yaklaşık 20 bin dokuma tezgahı bulunduğu belirtilerek şöyle denilmektedir:

"Bursa'daki bu binlerce tezgahta 50 bin kişi çalışmaktadır. Kendimiz, çoluğumuz, çocuğumuz işçiler hep birlikte çalışırız. Çalışma üç vardiya üzerinden 24 saat devam eder. Tüccarın verdiği iplikleri metre üzerinden dokuruz. Dokunan kumaşın cinsine göre metre başına alacağımız ücreti üyesi olduğumuz Esnaf ve Küçük Sanatlar Derneği Bursa Şubesi ile İşveren Sendikası saptadı. Ancak daha sonra çoğunluğu İstanbullu olan tüccarlar aralarında anlaşarak, saptanan ücretin altında ücret vermeye başladılar. Geçen yıl 17 liraya dokuduğumuz saf floşa bu yıl 12,5 lira veriyorlar." Milliyet, 15.9.1982).

Evlerde çalışan bu kişilerin tüzel durumu nedir?

İş Yasası, işçiyi "bir hizmet akdine dayanarak herhangi bir işte ücret karşılığı çalışan kişi" olarak tanımlamaktadır. Evde çalışan, işverenin işyerinde değildir. Aralarındaki ilişki de uygulamada bir hizmet akdi olarak değerlendirilmemektedir. Hizmet akdi çerçevesinde parça başı veya götürü iş mümkündür. Ancak uygulanan yöntem bir istisna akdi biçiminde sunulmaktadır. Bu durumda işçi (evde çalışan) İş Yasası kapsamı dışına çıkmaktadır.

Böylece işverenin kendi işyerinde çalışan işçilere karşı İş Yasası kapsamındaki yükümlülükleri ortadan kalkmakta, serbest bölgelerde büyük işletmeler için arzulanan uygulama bir anda gerçekleşmektedir. Evde çalışan kişi, Sosyal Sigortalar Yasası kapsamında dışarıda kalmaktadır. İlgili yasanın 2. maddesi sigortalıyı şu şekilde belirlemiştir: "Bir hizmet akdine dayanarak bir veya birkaç işveren tarafından çalıştırılanlar bu kanuna göre sigortalı sayılırlar." Ayrıca 3. maddede de "herhangi bir işverene hizmet akdiyle bağlı olmaksızın kendi nam ve hesabına çalışanlar"ın sigortalı sayılmayacağı açıkça belirtilmiştir.

Evde işçi olarak çalışanların bu tüzel durumu, Orman İşletmelerinden götürü iş alan orman işçilerinin durumunu anımsatmaktadır. Sorunları da benzerdir. Ancak orman işçileri birbirleriyle bağlantıdayken, evlerde çalışanlar birbirlerinden kopuktur.

Ekonomik bunalım ailelerin gerçek gelirlerini iyice azaltmıştır. İşsizlik de artmaktadır. Bu süreç işle-

diği ve bu süreci değiştirmek mümkün olmadığı sürece, işsizler, ev kadınları, çocuklar, sakatlar, yaşlılar, emekliler, eski hükümlüler çalışma yaşamına atılmak zorunda kalacaktır. Çalışan birçok insan kazandığıyla geçinemeyince, ikinci bir iş arayacaktır. Bu insanlar bugün "kurtuluş" adına acımasız bir yaşama atılıyorlar. Bu eğilim, bundan zararlı olanlar buna karşı çıkmadığı ve yeterince güçlenmediği sürece etkili olacaktır.

Evde iş yapmayı savunanların dayandığı sav, evde boş oturmak yerine çalışmaktır. Evde boş oturma nedenini tembellik, çocuklar veya bakımdan sorumlu bulunulan diğer kişiler, iş bulamamak veya eşin dışarıda çalışmaya izin vermemesi olabilir. Hanımlara seslenen Saklambaç, olası tüm koşulları ele almıştır. Eşin kazandığı para yetmemektedir. Bu durumda ne yapılmalıdır? Eve iş alınmalıdır.

Bu öneri ilk anda sorunun çözümünüymiş gibi gözüküyor. Gerçekten de yoğun bir çalışmayla ailenin net gerçek geliri artıyor. Bunun çalışanın açısından sakıncaları nerede?

İşveren bu işleri evlerde yaptırmasa, kendi işyerinde hizmet akdi ile çalıştırdığı işçilere yaptırarak. Bu durumda işçiye İş Yasası ile sağlanan belirli güvenceleri vermek, ödemeleri yapmak zorunda. İşçilerin ayrıca bir sendikada örgütlenip, toplu iş sözleşmesi ile yeni bazı haklar elde etmeleri de mümkün. Evde çalışma yaygınlaşınca, işveren İş Yasası, Sosyal Sigortalar Yasası, Sendikalar Yasası ve Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası'nın getirdiği tüm yükümlülüklerden kurtuluyor. İşçinin ödeyeceği vergilerin ve Sosyal Sigortalar Kurumu'na işçi ve işveren tarafından yatırılacak primlerin bir kısmını işçiye veriyor. Geri kalanını kârına ekliyor.

İşçi, yaptığı işten parça başı bir ücret aldığından kendisini yıpratırcaına çalışıyor. Para gereksinimi arttıkça çalışmanın yoğunluğu ve süresi artıyor, evdeki çocuklar ve yaşlılardan beklenen katkı yükseliyor. Ailenin geliri arttıkça, işveren parça başına yaptığı ödemeyi azaltıyor (veya anflaşyon karşısında artırmamakla yetiniyor). Bir çıkmaz döngüye giriliyor. Bunun sonucunun, İngiltere'de 18. ve 19. yüzyılda işçilerin yaşamına ilişkin olarak yazılanlardan pek de farklı olmayacağı kanısındayım. İnsanlar genç yaşta, günde 14-16 saat çalışmaktan bitip tükenecek. Çocuklar çocukluklarını bilemeyecek, yaşlılar yaşlılıklarını. Bir lise öğrencisinin sinemaya

gitmesinin alternatif maliyeti örneğin, yüz düğme dikimi veya yirmi beş pantolon teğeli temizleme olacak. Aile-içi ilişkiler alabildiğine yıpranacak. Bu yoğun çalışma ruh hastalıklarına olduğu kadar, iş kazaları ve meslek hastalıklarına da yol açacak. Ancak bu yapı içinde kazaya uğrayan veya hastalanan kendi parasıyla tedavi olmak zorunda kalacak, çalışmadığı sürede kendisine bir ödeme yapılmayacak.

Ayrıca, bu şekilde çalışma yaygınlaştıkça, küçük ve büyük işyerlerinin bu tür işçi çalıştırma eğilimleri (daha ucuz maliyet nedeniyle) doğal olarak güçlenecek. İşsizlik böylece daha da artacak. Bazı "girişimci" ev işçileri, taşarınlaşarak ev işletmeleri oluşturacak. Böylece Friedman'ın "özgür" seçimi bir ölçüde gerçekleşecek ve tüm tüzel korunmanın ve dayanışmanın dışında, insanların güneş altındaki kar gibi eridiği bir işleyiş yaygınlaşacak.

Bu gelişim, kaçınılmaz olarak işçi sendikalarını da zayıflatacak. İşveren karşısındaki tek tek çaresiz insanlar bir araya gelemeyecek.

Hong-Kong'daki dul kadının sözlerini anımsayalım. "Ben çalışmasam aklımdan öleceğim," diyordu. Giderek yaygınlaşan eve iş verme sisteminin varacağı yer umarım Hong-Kong olmaz.

Eve iş verme uygulaması özellikle belirli malların üretiminde, küçük ve orta büyüklükteki işverenlerin denetiminde hızla yayılacaktır. Friedman'ın işçilere ilişkin politikasında madalyonun bir yüzü eve iş verme, diğer yüzü serbest bölgelerdir. Her ikisi de çalışanlar için bugüne kadar elde edilen hakların yitirilmesidir. Ancak birbirinden ayrı evlerde çalışanların kendi başlarına bir şeyler yapabileceklerine veya bugünkü koşullarda örgütlenebileceklerine inanmıyorum.

Bu durumda kanımca tüm görev sendikalara düşüyor.

Sendikalar, kendi temellerini hedefleyen eve iş verme ve serbest bölge uygulamalarını, başka ülkelerin de deneyimleri ışığında ele almalı ve işçilerin çıkarları doğrultusunda kamuoyu oluşturmalarıdır. Ayrıca, evlerdeki çalışmayı hizmet akdinin bir biçimi olarak değerlendirecek tüzel değişiklikler için öneriler sunmalı, girişimlerde bulunmalıdır. Evlerde çalışmak zorunda olanların mevcut yasaların koruması altına alınması ve kendi alanlarındaki sendikalarla bağlarının kurulması, sözü edilen sakıncaların önemli bir kısmını ortadan kaldıracaktır.

1947 SENDİKALAR YASASI VE GETİRDİĞİ YASAKLAR

Kemal SÜLKER

1 20 ŞUBAT 1947 gün ve 5018 sayılı Sendikalar ve Sendika Birlikleri hakkındaki yasa önemli yasaları getirdi. Yasa yayınlanmadan önce kurulmuş bulunan türlü adlardaki işçi ve işveren derneklerinden yasanın 1. maddesindeki amaçları güdenler, çalışabilmeleri için tüzüklerini üç ay içinde yasa hükümlerine uyduracaklar, durumu o yerin kaymakam ya da valisine bildireceklerdi. Asıl önemlisi, 5. maddede getirilen hükümdü. Buna göre; işçi ve işveren sendikaları, sendika olarak siyasetle uğraşmayacak, herhangi bir siyasal partinin eylemlerine vasıta olamayacaktı. Yorumu çok esnek olan bir hüküm de şuydu:

"Sendikalar, milli teşekküllerdir. Milliyetçiliğe ve milli menfaatlere aykırı hareket edemezler."

Prof. Cahit Talas da, Prof. Ferit Hakkı Saymen de bu hükümleri bilimsel yönden eleştirmişti. Talas di-yordu ki:

"Gerek 'siyaset', gerek 'milli menfaat' deyimlerinin sınırları kolayca belirlenemez. Her yargıç veya mahkeme bu deyimleri dar veya geniş bir şekilde anlayarak homojen olmayan ve sendikalar yanında huzursuzluklar yaratan kararlar verebilir. Bugün ekonomik, sosyal ve politik gibi deyimlerin katı ve açık sınırlarını çizmek ve göstermek kolay ve olası değildir. Örneğin, hükümetin ekonomik politikasını kendi yarar-

larına uygun görmeyerek bu politikaya karşı cephe alan sendikalar, 'siyaset yapıyor' savıyla pekâlâ mahkemeye verilip kapatılmak tehlikesiyle karşılaşabilir."

Saymen ise "milli menfaat" konusunun yasadaki yer almasına gerek olmadığını savunuyor ve görüşlerini şöyle açıklıyordu:

"... Zira Cemiyetler Kanunu'na da tâbi tutulmuş olan sendikalar hakkında o yasadaki buna dair hükümler zaten vardır. Aslında Ceza Yasasında da bu hususa ilişkin yasaklar ve yaptırımlar vardır. (Md. 14) Öyleyse Sendikalar Yasası var olan bir kuralı yinelemektedir. Bununla beraber Sendikalar Kanunu'nun çıkarılmasına etken olan olaylar gözönünde bulundurulursa bu hükmün ne amaçla getirildiği anlaşılır." (Bkz. Türkiye'de Sendikacılık, K. Sülker, s. 64)

Yasada yer alan yasakların en önemlisi "siyaset yapmak" ve onu izleyen hükümler arasında yer alan grev ve lokavt yasağı, sendikaların yasaklanan bir hakkı kullanması halinde sorgu yargıcı, ya da mahkemenin soruşturma ve yargılama aşamasında sendikaları kapatabilmesi, hatta C. Savcılarının da sendikaları kapatmak için yargıçtan, ya da mahkemeden isteyebilmesiydi (Md.7/2).

Böylece sendikalar hem adli, hem idari denetim altında bulunuyordu. İdari denetim hem valiliklerce, hem de Çalışma Bakanlığınca işletilecekti (Md. 11/2 ve Cem. Ya. Md. 28, 29)

Birleşmiş Milletler Cemiyeti'nin

Uluslararası Çalışma Bürosu (B.I.T) nun hükümete sunduğu raporunda (s. 240) bu denetim şöyle eleştirili-yordu:

"Teftişler ve öteki denetim türleri, örgütlerin iç işleri hakkında ilgili makamları bilgilendirmeyi amaçladığı ölçüde, pekâlâ resmi makamlarca karışma niteliğini taşıyabilir ve bu tür bir karışma, olabilir ki, uluslararası deneyimlerin gösterdiği gibi meslek örgütlerinin özerkliğini tehlikeye düşürebilir ve bu gibi örgütlerin zayıflamasına ve cesaretlerinin kırılmasına yol açabilir. Özellikle resmi makamlar bütün toplantılara katılma haklarını kullandıkları takdirde bu sonuç ortaya çıkabilir. Zira bu makamların varlıkları, örgütlerin kimlikleri üzerinde bir baskı yapabilir ve etkinliklerinin yönünü değiştirmelerine neden olabilir."

2 Aslında amaç, sendikaları Batı anlamında bir örgüt durumundan alakoymak ve iktidarların baskısı altında bırakmaktır. Nitekim yasa tasarınsının Mecliste görüşülmesi sırasında Vedat Dicleli, şöyle demişti:

"İşçilerimiz ve işverenlerimizin ilişkilerini düzenlemezsek böyle dış akımlara olanak vermiş ve dış etkilerin doğmasına ortam hazırlamış olacağız. Bizim kurmak istediğimiz sendikalar, işçiyi siyasi akımlara alet olmaktan kurtarmayı, işçilerin karşılıklı yardımlaşmasını amaçlamaktadır."

Çalışma Bakanı Prof. Sadi İr-mak'ın konuşmasından bir parça aktaralım:

"Meslekten olmayanların çoğu kez meşru olmayan amaçları için sendikalar içerisine nüfuz etmelerini önleyici bir hüküm koyduk: Bu teşekkülleri gayri siyasi ve mesleğin ve sınıfın yükselmesine matuf temsili sendika olarak kabul etmekteyiz. Mesleğe yararlı olacak teşekküllerin gayri siyasi oluşunda memleketin ve mesleğin büyük menfaatlerinin yararına olduğuna inanıyoruz. Günlük iç ve dış siyasi akımlara alet olan veya o siyasi akımların emrinde çalışan sendikaların gerçek amaç ve yararlarından saptıkları görülmüştür. Bu itibarla sendikaları bu siyasi akımlar dışında tutmak, memleketimizin kamu çıkarları bakımından yararlı olacağı mütalaa edilmiş ve bu ilke, tasarının geçtiği her üç komisyonunda tasvipte karşılanmıştır."

CHP iktidarının temsilcilerinin bu görüşlerine Demokrat Parti muhalefetine sözcülerinden Prof. Fuat Köprülü de katılıyor ve "Her ne suretle olursa olsun" siyasi gayelerin buraya (sendikalara) girmeyerek, bunların yalnız meslek menfaat ve tesanüdünü koruyacak bir meslek birliği mahiyetinde kalmasının gözetilmesi, bu yasanın katıldığıımız ve memnurlukla karşıladığımız esaslarını oluşturuyor."

Meclis'te böyle konuşuluyordu, ama sendikaların kurulması için olduğu kadar yönlendirilmesi için CHP, kendi güvendiği kişileri görevlendirmiş, sendikaların toplantılarını yönetmiş ve meslekle ilgileri olmayan bu kişiler sendikaların çalışmalarında en önde gelen etkinliklerini sürdürmüşlerdi. Örneğin Zonguldak Milletvekili Dr. Rebiî Barkın, ordudan ayrılan Sabahattin Selek ve CHP milletvekillerinden Ali Rıza An, Ahmet Ulus vb. CHP yararına sendikaları yönlendirmede önemli görevler üstlenmişlerdi. Selek, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin yayın organı Hür Bilek Gazetesini yönetmiş, onlar adına görüş belirtmişti. DP de, 1950 öncesinde ve sonrasında kendi doğrultusunda sendikalar kurmuş, bazı ürün yapmış işçilerin sendikalardan ve birliklerden ayrılmasını sağlamış, CHP'ye karşı çıkan işçilerden birkaçını seçilir sıralarda milletvekili adayı göstermiş ve Meclis'e girmelerini sağlamıştı. Bunlar arasında Ahmet Topçu, İhsan Altunel de vardı.

3 Grev yasağı gibi lokavt yasağının bulunması tek yanlı işleyen bir "yasak"tı. 1947-1961 dönemi incelenirse pek çok işverenin gizli ve açık lokavt yaptığı saptanır. İşçilerin ücretlerini artırma, çalışma koşullarını düzeltme, iyileştirme ise ancak zorunlu tahkim sistemiyle elde edilebilecekti. II ve Yüksek Hakem Kurulları öngörülmüş, bununla ilgili tüzük yayınlanmıştı. Bu kurullarda temsil ise işçilerin hep azınlıkta kalmaları amacına göre düzenlenmişti. Üstelik tek başlı ve toplulukla iş uyuşmazlığı çıkarmak için önceleri "İşyeri mümessilleri"nin işçi imzalarını toplaması, sonraları işçi sendikalarının başvurusu gerekiyordu. Ücret artışı için her altı ayda bir iş uyuşmazlığı çıkarılması yasal bir haktı. Ne var ki, II Hakem Kurullarının verdikleri düşük ücret zamlarına işçi mümessilleri, sonradan sendika yetkilileri Yüksek Hakem Ku-

rule'nda itiraz edecekti, bu kurulda bu uyuşmazlık hakkında karar verilmeden yeni bir iş uyuşmazlığına gidilmesi yasaya aykırıydı. Oysa, bir yıl aştığı halde açılmış ve İlk Hakem kurulunda karara bağlanmış toplulukla iş uyuşmazlığı Yüksek Hakem Kurulu'ndan çıkmamıştı.

Bu nedenle mecburi tahkim düzeni, 1947 ve sonrasında, grev hakkı tanınmaya kadar olumlu bir iz bırakmamıştı. Grev hakkı ise, iktidarcaya yadsınmış ve Çalışma Bakanı, Nisan 1947'de Ereğli Kömür Havzasında işçilere karşı yaptığı konuşmada şöyle demişti:

"Biz o kanaatteyiz ki, ileri bir devlet; vatandaşları, zümre ve sınıfları kendi kaderlerine terk edemediği gibi kendi vassaları ile haklarını ihkak etmelerini de istemez. İleri bir devlet anlayışına uygun olarak Türk Devletinin sosyal hayatı nizamlanmasını tabii ve zaruri görüyoruz."

Bakanın "ihkak-ı hak" dediği şey, kendi gücüyle hakkını elde etmeye çalışmak, yani bu bağlamda grev yapmaktır. Bakana göre ileri devlet, greve izin vermez, kendisi bir sistem kurarak grevsiz çözümler işçi-işveren ilişkilerini... Örneğin, mecburi tahkim düzeniyle hakem kurulunun varacağı karara işçiler boyun eğler...

Oysa grev hakkının kullanılması çok eskilere dayanır. Georges Lefranc'ın belirttiğine göre, (20. Yüzyıl Tarihi, s. 286, Arkin Kitabevi, 1969) grevler Firavunlar döneminden beri olagelmıştır. 19. yüzyılın son yılında fırtına bulutları toplanmaya başlamış, ufak işletmeler büyümüş, yeni sanayiciler işçilerin isteklerine yüz vermemiş, hatta işçilerin önerdikleri toplu sözleşmelere karşı çıkmışlar, bunları işveren otoritesini saracağı ileri sürerek sendikal istekleri "olmaz!" diye geri çevirmişlerdir. Bu, grev hakkını kullanma arzularını kamçulamıştır. Nitekim 1890-1914 yılları arasında İngiltere'de grev, üzerinde durulması gereken önemli bir sorun olmuştur. Yüzyılımın başında İngiltere'de grev sayısı azalmıştır. 1899 yılında 719 grev yapılmış, 1904'te ise bu sayı 346'ya düşmüştür. 1889-1890 arasında grevlerin yüzde 40'ı işçilerin başarısıyla sonuçlanmış, bu oran 1901-1905 arasında yüzde 23'e inmiştir.

Yazarın kanısı şudur:

Grevlerdeki başarısızlık sendikacılığın gerilemesi sonucu değildir. Gerçek neden şudur: "İşverenler, üye çoğunluğu hâlâ usta işçilerce

sağlanan sendikalara karşı, tutucu yasalarla (Conservative Rule) dayanarak bir hukuki savaşa girişmişler ve silahlı yakaladıkları sendikacıları bu savaşta yenmişlerdir. 1900 Ağustosunda, Güney Galler'de Taff Vale demiryollarında grev ilan edilmiş; kumpanya yöneticileri mahkemeye başvurarak, grev esnasında meydana gelecek zararlardan sendikaların sorumlu olacağını kabul eden bir karar almışlardır. Temyiz edilen karar Lordlar Kamarasında da onaylanınca, sendika 30.000 sterling ödemek zorunda kalmıştır. Böylece, sendika kurma ve grev yapma hakları, dolaylı olarak kısıtlanmış oluyordu."

Bu gerçeği bilen bazı bilim adamları vakit vakit işveren örgütlerine benzer bir ilkenin yasallaşmasını önermiş, grev sırasında işyerinde işçilerin yapacağı maddi zararı sendikaların ödemesi gerektiğini yasalastırmaya çalışmalarını ileri sürmüştür.

İşverenlerin bu tür hukuksal başarıları sağlamaları, işçilerin siyasal alanda kendilerine düşeni yapma bilincini kamçulamış ve İngiliz işçileri 1906 seçimlerinde liberallere oy vererek onların iktidar olmasını sağlamışlardır. Bu arada Liberal Partiye güvenmeyen işçilerden bağımsız aday olanlar da seçimi kazanmıştı. Bu bağımsızlar, giderek İşçi Partisi'ni (Labour Party) kurmayı bilmişlerdi. Bu siyasal güçlenme sonucudur ki 21 Aralık 1906'da Trade Disputes Act (İş Çatışmaları Yasası) parlamentodan geçmiştir. Bu ise Taffe Vale kararının aksine sendikaları korumuş, işverenlerin kısmaya çalıştıkları hakların önemlileri bu yasa ile tanınmıştı. Grev yapmayı engelleyen barajlar kaldırıldığı için 1905 ve 1906'da 349 grev olmuş, bu sayı 1907'de 585'e çıkmıştır.

Grevler nedeniyle hemen her ülkede kan akmış, bu durum çocuk doğumundaki gibi olağan sayılmıştır. Nitekim İngiltere'de 1910'da Galler'de ve kuzey kömür madenlerinde, Clyde tersanelerinde, Lanark değirmenlerinde birbirini izleyen grevleri hükümet önleyememişti. O yıl, 1893'ten beri grevlere katılan işçilerin en yoğun olduğu bir yıldır. Sendikalar grevleri başucu yollarla çözümlenmek istedikleri halde işveren kesimi, uzlaşmaya yanaşmıyordu. Ertesi yıl Uluslararası Gemi Adamları Sendikası'nın bütün ülkelerdeki benzer örgütlere önerdiği greve gitme kararını yalnız İngiltere'deki sendikalar uygulamış, grev nedeniyle Kral 5. George'un taç giy-

me töreni programı uygulanamamıştı.

Patlak veren üçüncü olaylar sonundadır ki işverenler ücretleri yükseltmeye razı olmuşlar ve işyerlerinde ki işçilerin temsilcisi olarak sendikaları tanımışlardır.

Ancak, işverenler yine de sendikaların isteklerine karşı direnmekten geri kalmıyorlardı. Bu arada Demiryolu İşçileri Sendikası'nın Liverpool'da, işveren şirketlerine yaptığı toplu sözleşmeye oturma çağrısı yanıtız kalmış ve bu nedenle işçiler greve gitmişlerdi (18 Ağustos 1911). Vakit vakit Lloyd George'un sonra Başbakan Asquith'in uzlaşma girişimleri sonuç vermemiş, 1 Mart 1912'de de bir milyon maden işçisi greve gitmişti. Görüşmeler grevi yumuşatmış, sonunda nisan ayında grevcilerin tümü işe dönmeyi kabul etmişti.

Bütün bu olaylar, İngiltere'de sendikaların grev hakkını sınırlamak için gerekçe olmadı.

4

Birleşik Amerika'da 1893-1898 yılları arasında 7.029 greve 1.684.249 işçi, 1899-1904 döneminde ise 15.463 greve 2,5 milyonu aşkın işçi katılmıştı. 1901'de çelik endüstrisinde, ertesi yıl antrasit madenlerinde ve öteki madenlerde grevler birbirini izlemişti. Amaç, işverenlerin sendikaları tanımaları, sekiz saatlik işgününün uygulanması, ücretlerde yüzde 20 oranında artış sağlanmasıydı. Bunları kabule yanaşmayan işverenler "profesyonel grev kırıltıcı"nu devreye sokmuş ve kan dökülmesine neden olmuşlardı. Başkan T. Roosevelt ile maden işçilerinin önderi J. Mitchell'in elbirliğiyle oluşturulan uzlaştırma kurulu'nun önerisinin kabul edilmesiyle grev sona ermişti. Bu olaydan sonra Amerikan İş Federasyonu AFL, niteliksiz işçilerin sendikalaşması kampanyasını açmış, çoğu göçmen işçiler bu girişimde olumlu yol tutmuş, sendikalaşmıştı.

Yazısından geniş ölçüde yararlanarak aktardığımız bilgilerin yazarı Georges Lefranc, burada şu gerçeği açıklar:

"1900'da, üyelerinin çoğu Polonyalı Yahudilerden oluşan Kadın Çamaşırı İşçileri Sendikası kuruldu. Az rastlanır bir durumdu bu. O güne değin ırk, din ve dil ayrıklarından, patronlar, işçilerin birleşmesini ve grevleri önlemek için yararlan-

mışlardı. İşverenler bir tehlike sezdiklerinde görevli ajanları işbaşına çağırırlar; onlar da dedektifler, ispiyonlar ve grev kırıcıları kullanarak sahiplerinin güvenlerini boşa çıkar-mazlardı. Bu vahşice usul, özel görevli ajan bürolarından birinin adı dolayısıyla "Pinkertonizm" diye anılmıştır. Aynı dönem Avrupasına oranla Amerikan grevlerinin kan dökücü ve kaba karakteri, patronların bu tutumuyla açıklanabilir."

Amerikan işverenlerinin kurduğu bir örgüt, Kongreye gelebilecek işçiler yararına her yasa tasarısını önleme amacıyla her yola başvurmuştu. Grevlere karşı "Amerikan Karşı-Grevci Birliği" oluşturulmuş, bir bakıma grev fonu kurulmuştu. Oysa bu, Amerikan Anayasası'na karşıydı, ama işverenler Anayasa'yı dinlemek istememişlerdi. İşveren Örgütü'nün (Endüstriyel Ulusal Savunma Kurulu) etkisiyle 1890'da çıkarılan Sherman Yasası'na dayanılarak mahkemeler grevleri ertelemiş, ya da grevden doğan zararların sendikalarca karşılanmasına karar vermişti. Bunun sonucu olarak AFL çöküntüye uğramış, olayları romanlaştıran Jack London da ünlü yapıtı *Demir Okçe*'yi yayınlamıştı (1907).

AFL, bu olumsuzluğu politik alandaki kararıyla önlemeyi başardı 1912'deki seçimlerde Demokrat Parti adayı W. Wilson'u destekledi ve sonunda Clayton Yasası kabul edilerek (1914) "İnsan emeğinin mal olmadığını ve anti-tröst yasalarının sendikalara uygulanmayacağına, çünkü tekellerin ancak mallar üzerinde kurulabileceğini" kabul etmişti. AFL, bu yasanın getirdiği olumlu ortamdan yararlanarak üye sayısını 2.020.000'a çıkarabilmişti.

5

Grev hakkı Fransa'da da çeşitli engellere ve kanlı olaylara karşın, yasal olma niteliğini yitirmedi. 1895'te kurulan Genel Çalışma Konfederasyonu CGT, başlangıcında ihtilalci sendikacılığı uygulamaya yönelmiş, genel grevi yeni bir yaşamın başlangıcı saymış, Alman Sosyal Demokratları ise bu kanıya şiddetle karşı çıkmışlardı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında CGT demokratik kitle ve sınıf sendikası ilkesine sarılmış, böylece etkinliğini ve saygınlığını kazanmıştı. CGT, artık ihtilalci sendikacılık dönemini çok gerilerde bırakmıştı. Sendikacı Georges Droumoulin "Belirli dönemlerde grev yapmak psikolojik olarak gereklidir. Sınırların gergin olduğu ortamda

böyle bir boşalma ile sınırlar yatışır." diyordu.

Giderek grevler ve işçi eylemleri, ülkelerde bir çalışma sorunu olduğunu vurguladı ve 1906'da Fransa'da, 1912'de ABD'de, 1916'da İngiltere'de, 1945'te Türkiye'de çalışma bakanlıkları kuruldu, grev hakkı işçilere tanınmadı.

6

1947'de sendikaların yapamayacakları işlerin en önemlileri şunlardı:

- 1- Siyasetle uğraşmak,
- 2- Siyasi partilere alet olmak,
- 3- Milli menfaatlere aykırı hareket etmek,
- 4- Beynelmül amaçlar gütmek,
- 5- Grev yapmak,
- 6- Ticari amaçlar güden tesisler işletmek.

Bu yasaklardan biri yapıldığı takdirde, soruşturmanın ve yargılamanın her aşamasında sendika faaliyetleri yasaklanabilecek, savcı, yargıç veya mahkemeden kapatma kararı istenebilecekti.

1949'da bir sendika başkanı ve o sendikanın genel kurulunda grev hakkını isteyen öteki sendikacıların konuşmaları "siyaset yapmak" sayıldı ve Hür Mensucat İşçileri Sendikası kapatıldı. Bu kez CHP'ye karşı grev hakkını savunan DP, kapatılan sendikanın başkanını (İhsan Altınel'i) İstanbul Milletvekili listesine aldı ve Altınel 1950'de Millet Meclisine girdi.

Siyasetle sendikaları kolkola gezdiren 1947 - 1950 CHP'sine karşı 1948 - 1960 döneminde DP de sendikaları, yöneticilerinin hangi partiden olduğuna bakarak değerlendirdi ve bu açıdan sendika birlikleri ve federasyonlarını kapatmayı bildi. Denebilir ki, Sendikalar Yasası yayınlandıktan sonra, 1946 sendikalarını yönetenlerin başına gelenlerden ürken işçiler, kendilerinin de "komünist"likle suçlanmasından ve tutuklanmasından korktukları için bir süre sendika kurmaya veya kurulan sendikalara girmeye yanaşmadılar. Çünkü hâlâ 1946 sendikaları kurucu ve yöneticileri samıkta, onlara yakınlık duyanlar araştırıyor, ilgi gösterenler saptanıyordu. Bu kuşku dolu havayı dağıtmak gerekirdi ki, CHP, yasasını çıkardığı halde sınırlı ölçüde oluşan sendikaları işçileri çekebilin ve tüm işkollarında sendika kurulabilin. Onun için, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin ya-

kın organı *Hür Bilek* gazetesinde Sabahattin Selek şunları yazma gereğini duydu:

"Türk işçisi kendi bünyesi içinde ve dışında birçok düşmanlarla mücadele etmek zorunda bırakılıyor... Sendikalar kurulmadan evvel, alacağını isteyen, işine gelmeyen, hakkını arayan, patrona kafa tutan işçiye komünistlik damgası vuruluyordu. Şimdi de sendika hareketlerine katılanlar komünist oluyor. Bu ne biçim mantıktır?... Suni komünistler yaratmaya devam ettikçe temiz Türk işçisini çekingenlikten kurtarmaya imkan kalmayacaktır." (24 Nisan 1948)

Gerçekten de sendika kurmaya niyetli olmayan işçileri, sendikalar içinde örgütlemek, 1946'da estirilen havayı dağıtmakla olası gibiydi. Onun için de vaatlere inanarak, güvencelere kanarak sendika kuran, siyasi partilere girenlerin başlarına gelenleri yakından gören işçilerde iktidara güvensizlik yaygın bir hal almıştı. İşçilere şu soru yöneltilmişti:

"Türk işçisinin kalkınması ve refaha kavuşması için mutlaka yapılması gereken en önemli iş, sizce nedir?"

İşçiler arasında, o günün ortamını belirten ilginç yanıt veren bir basın işçisi şöyle demişti: "Kaybolan itimadı iade etmek" (*Hür Bilek*, s.12)

İşte bu "kaybolan güveni" yeniden kurmak için CHP İşçi Bürosu Başkanı Dr. Rebli Barkın ve daha çok da, yardımcısı ve İstanbul CHP İl Bürosu yöneticisi Sabahattin Selek, işçi dostu, hükümet mutemedi, parti odamı olarak yerine göre kimlik belirtip devlet kesimi işyerlerine gitmiş (Tekel, Sümerbank, İş Bankası katımlı işletmeler vb). işyeri işçi mümessilleri ve ustabaşlarıyla görüşmüş, onları işyerinde sendika kurmaya yöneltmiş ve sendika tüzüğünü hazırlayıp kurucuları saptamak için CHP İstanbul İl Merkezi'nde giriş katındaki odasına davet etmişti. Böylece İstanbul'da ilk olarak şu sendikalar kurulabilmişti:

- 1- Haliç Bölgesi Mensucat Sanayii İşçileri Sendikası,
- 2- Bakırköy Mensucat İşçileri Sendikası
- 3- Paşabahçe Şişe ve Cam İşçileri Sendikası
- 4- Likör ve Kanyak İşçileri Sen.
- 5- İstanbul Gıda Sanayii İşçileri S.
- 6- İstanbul Deniz İşçileri Sen.
- 7- Fatih-Eminönü Mensucat İşçileri Sendikası

- 8- İstanbul Cibali Kutu Fabrikası İşçileri Sendikası
- 9- Paşabahçe Espirto Fabrikası İşçileri Sendikası
- 10- Tekel İstanbul Yaprak Tütün Bakım ve İşleme İşçileri Sen.
- 11- Cibali Tütün ve Sigara Sanayii İşçileri Sendikası,
- 12- Beyoğlu Mensucat İşçileri Sen.
- 13- İstanbul Demir ve Madeni Eşya İşçileri Sendikası
- 14- Beykoz Deri ve Kundura İşçileri Sendikası
- 15- Tekel İstanbul Bira Fabrikası İşçileri Sendikası
- 16- Eyüp-Haliç Mensucat İşçileri Sendikası.

Bu sendikaların açıkladığı bir gerçek, tekstil işkolunda işçiler arasında kişisel, ya da eğilim açısından önemli ayrılıkların olduğuydu. Bu nedenle bölge bölge sendikalar kuruluyordu. Bu sendikaların asıl güçlerini Sümerbank Defterdar ve Sümerbank Bakırköy fabrikaları işçileri oluşturduğu halde, özel kesim işyerlerinde çalışanlar, devlet kesimindeki fabrikalar işçilerinin yöneticiliği altına girmeyi reddettikleri için, işyeri sendikası yerine bölge sendikası oluşturulması yolu seçilmişti. Nitekim İstanbul İşçi Sendikaları Birliği kurulduktan sonra, yönetim kuruluna seçilenler arasında öne geçecek özelliği ve kişisel yeteneği belirgin kişilerin azlığı nedeniyle zorunlu olarak başkan ve genel sekreter seçildikten sonra hemen hemen tümüne birer büro başkanlığı verilerek onlar da onurlandırılmıştı.

Ve bu sendikaların yöneticileri birkaç yıl İstanbul sendikalarının temsilcileri sayılacaktı. Bunların çalıştıkları iş dışında sendikacılıkla ilgili hiçbir bilgileri yoktu, öğrendikleri CHP'li uzmanların anlattıklarından oluşuyordu. Onun için bu sınıftan sendikacılar gerektiğinde grevi istememiş ve gerektiğinde lokavtı greve koşut bir hak saymıştı (Örnek Seyfi Demirsoy). Çalışma Bakanı Prof. Sadi İrmak'ın grev ve lokavt konusundaki temel görüşü Sendikalar Yasası TBMM'de görüşülürken yaptığı konuşmada açıklanmıştı. S. İrmak diyordu ki:

"Arkadaşlar, gerek grev, gerek lokavt bir bakımdan bir sınıfın kendi vasıtası ile ihkaki hak etmesi demektir. Yani amele sınıfı sayısına, patron ise sermayesinin azametine güvenerek fikirlerini ve emellerini muhalif tarafa empoze etmeleri manasına gelir. Bu, şüphesiz liberal ekonomi rejimlerinde belki yerinde bir tedbirdir. Çünkü liberal rejimlerde

malumunuz olduğu veçhile devlet ekonomik ve sosyal faaliyetlere aktif olarak müdahale etmez. Sınıflara kendi aralarında davalarını halletmek imkanını verir. Memleketimizde de liberal bir rejim takip etseydik bu rejimin tabii haklarını tanımamız icabederdi. Fakat biz devletçi bir rejime sahibiz, gerek CHP'nin ana prensiplerine, gerekse muhterem muhaliflerimizin (Demokrat Partililerin) programlarında da devletçilik ana prensip olarak yer tutmuş bulunuyor. Anayasamız da devletçiliği tespit etmiş bulunuyor; böylece, bu görüşle grevin memnuniyetini devam ettirmekte bir hak ve mantık vardır. Çünkü devlet, burada sınıflar arasında çıkan ihtilaflara hakem olmayı kabul etmiş bulunuyor. Biliyoruz ki İş Kanunu'nda uzlaştırma ve tahkim etme hükümleri vardır. Uzlaştırma yaptık, olmadı, bunun üzerinde tahkim çaremiz vardır. Bu tahkim mecburidir. Evvela vilayetlerde hakem kurullarımız vardır, bunlar karar verirler ve nihayet, Ankara'da Yüksek Hakem Kurulu kati kararını verir. Yani, devlet birçok menfaatleri tevzin etmeyi bir vazife olarak İş Kanunu'nda kabul etmiş bulunuyor." (Çalışma Bakanlığının İki Yılı, Çalışma Bakanlığı Yayınları, No. 13, s. 138)

Bakana göre bütün totaliter rejimlerde grev yasaktır, hatta sözü bile olanak dışıdır. Mussolini İtalyasında, Hitler Almanyasında, Hirohito Japonyasında, Stalin Rusyasında grev asla düşünülemez. En son yasalara göre ise grevi yasaklayan şu memleketler vardı: Yunanistan, Portekiz, Brezilya, Yeni Zelanda, Uruguay...

Bakan ayrıca bir yazısında grevin yasaklığının sendika özgürlüğüne aykırı olmadığını belirtmiş, grevin karşılığında lokavtın da yasaklanmasıyla "adalet gereği" yerine getirilmiştir. Ve ünlü cümlesi şudur Prof. Dr. Sadi İrmak'ın, Çalışma Bakanı olarak:

"Hiçbir gerçek Türk işçisi bizden grev hakkını talep etmemiştir."

1946 sendikalarında görev alanlar ve üye olanlar grev hakkını savundukları için onlar, demek ki "gerçek Türk işçisi" değillerdir ve 1947 sendikacıları grev istemeyerek "gerçek Türk işçileri" olduklarını saptamışlardır.

Ya bugün grev hakkını savunan işçiler ve Türk-İş yöneticileri?

Tarih, herşeyi yerli yerine koyar, er geç...

KİTLE KÜLTÜRÜNE BAKIŞ

Aziz ÇALIŞLAR

GİRİŞ

Egemen Kültür Anlayışlarının Genel Özelliği

ÜLKEMİZDE son zamanlarda üstünde en çok tartışılan konulardan biri kültür olmakla birlikte, kültüre doğru bir biçimde yaklaşmadığını, dolayısıyla, kültür sorunlarının yetersiz ve yanlış bir biçimde değerlendirildiğini görüyoruz. Bu nedenle, günümüzde etkisini olanca ağırlığıyla duyuran kitle kültürü'ne bir yaklaşımda bulunmadan, kültür üstüne yapılmış açıklamaların genel özelliği üstünde durmak, sınırlıklarının başlıca nedenlerini ortaya koymak istiyoruz; çünkü, son zamanlarda kitle kültürü üstüne yapılan değerlendirmelerin sınırlılıklarını, genellikle tek-yanlı ve yüzeyle kalışları, buradan kaynaklanmaktadır.

Egemen kültür anlayışlarının, başından beri bizde yetersiz, tek yanlı ve yüzeyle kalışlarının ana nedeni, bu tür anlayışların, hiç kuşkusuz, burjuvaca oluşlarına, dolayısıyla, kendi sınıfsal özelliklerinin bir sonucu olarak, idealist felsefeye bağlanmalarına dayanır; çünkü, kültürü açıklamada tek-yanlılık ve yüzeyle kalış, idealist felsefenin kendi başlıca özelliğidir. Buysa, kültürün, salt "manevi" kültür alanı içinde tutulup, maddi kültür'den soyutlanmasına; manevi kültürün ise, salt burjuvazinin "seçkinler kültürü" olarak alınmasına, sonuçta, kültürün "sistemsel bir bütünlük" içinde görülmemesine dayanır. Bizde, genelinde, pozitivist, yeni-pozitivist görüşleri altında sonunda idealist felsefeye bağlanan egemen düşünce biçiminin kültür sorunu'nun altından kalkamamasının temel nedeni budur. Çünkü, yine bizdeki egemen düşünce biçiminin bir özelliği ola-

yeni-Kantçılığa kadar bu tür "çağdaş" felsefi düşünce yönelimlerini kültürü sistemsel bir bütünlük içinde açıklamaktan alıkoyan başlıca neden, kültürü kendi maddi temellerinden, üretim ilişkilerinden ve insanın pratik eylemselliğinden soyutlayarak ele almaktır.

Kültüre böylesine bir bakış, hiç kuşkusuz, kitle kültürünün de açıklanmasında yetersiz kalacaktır; çünkü, son çözümlemede, ayrııcı özellikleri ne olursa olsun, genelinde egemen kültür anlayışlarını birleştiren yan, kültürü salt manevi kültür, manevi kültürü ise salt seçkinler kültürü içinde görmektir. Buysa, başta da belirttiğimiz gibi, burjuvaca düşüncenin temel özelliğidir; bir başka deyişle, burjuvazinin kendi kültürüne yine burjuvaca bakıştır. Dolayısıyla, egemen kültür anlayışlarını, gerek kültür, gerekse kitle kültürü konusunda doğru bir değerlendirme yapabilmekten alıkoyan şey, bu tür anlayışların kendi sınıfsal özelliğidir. Bu özellikse, temelinde, kültürün oluşmasında toplumsal-tarihsel pratiğin rolünün küçümsenmesine, kültürün nesnel özelliğinin yadsınmasına ve tarihsel bakış açısından kaçınılmasına dayanır; aslında tüm burjuvaca kültür anlayışlarını ortak kılan yan budur.

Bilimsel Maddeci Kültür Anlayışının Yaklaşım Biçimi

Ülkemizde gerek "resmî", gerekse "resmî-olmayan" burjuva felsefi uzantısındaki kültür anlayışlarının karşısında yer alan bilimsel maddeci kültür anlayışı, sistemsel bir bütünlük içinde yaklaşımıyla, kültür sorununa açıklık getirmeye çalışır. Buysa, kültürü her şeyden önce, insanın pratik etkinliğiyle, insanın toplumsal çıkarlarını karşılayacak üretim ilişkileriyle ortaya koymak; kültürü tarihin bir ürünü olarak ele almak; kültürün tarihsel-toplumsal gelişme yasalarına bağlı olduğunu, tarihte belli bir toplumsal-ekonomik üretim tarzına karşılık verdiğini ve ancak yine insanın toplumsal-pratik etkinliğiyle değiştirilebileceğini görmek demektir. Bu nedenle, toplumların kültürleri ve kültürel özellikleri, ancak temelde bağlı oldukları üretim biçimi ve ilişkileriyle tüm toplumsal ilişkilerin karşılıklı etkileyciliğinde sistemsel bir bütünlük içinde açıklanabilir. Buysa, kültürü, hem maddi kültür ve manevi kültür ayrışması ve bütünlüğü içinde, hem de toplumsal-sınıfsal ayrışması ve bütünlüğü içinde görmeye götürür.

Dolayısıyla, eğer, sözgelişi, ülke-

mizde ulusal kültürden söz açacak-sak, bunun en önce, temelinden bağlı olduğu kapitalist üretim biçimi ve ilişkileriyle ortaya koymamız, yani, kapitalist toplum kültürü çerçevesinde, daha doğrusu, tarihsel gelişimi ve niteliği gereği, "az gelişmiş kapitalist toplum kültürü" kavramı çerçevesinde ele almamız; ayrıca, dışa bağımlı olduğu için de, kültür emperyalizmi olgusuyla birlikte görmemiz gerekir. Ancak o zaman, sözgelişi, "milliyetçi kültür" anlayışının nasıl ortaya çıktığını, ya da ülkemizde burjuva kültürü'nün niçin güçsüz olduğunu doğru olarak kestirip değerlendirebiliriz. Eğer, sözgelişi, ulusal kültürümüzde, "Doğu-Batı" kültür olgusunu yalnız manevi kültürdeki bir ikilik olarak ele almamız ve bunun aslında, "maddi kültür ikiliği"nden kaynaklanmış olduğunu; yani, üretim biçimi ve ilişkilerine bağlı olarak, bunu, kapitalist toplumsal-ekonomik oluşumlar ile kapitalizm-öncesi toplumsal-ekonomik oluşumların karşılıklı etkileşmesi biçiminde görmemiz gerekir. Ancak o zaman toplumumuzdaki İslamcı-geleneksel-Doğu kültürü tepkisinin gerçek nedenlerini, yani, bunun kapitalist üretim biçimi ve ilişkilerine bir tür karşı koyuş biçimi olduğunu, bununsa, yine egemen güçlere bağlı olarak ayrı özellikler gösterdiğini, yani, burjuva-eşraf kültür çelişmesini de içinde barındırdığını görüp anlayabiliriz. Öte yandan, ulusal kültürün bir açıklamasına girerken, yine kapitalist toplumsal-ekonomik oluşumların kendi çelişkin özelliği sonucu, bunu, kendi üretim biçiminin belirleyiciliğinde biçimlenen manevi kültürün ayrılaşması içinde, yani, burjuva kültürü ile emekçi kesimlerin kültürü bütünlüğünde açıklamamız gerekir. Ancak o zaman, burjuvazinin kültürünün yalnız seçkinlerin kültürünü değil, ama aynı zamanda, onun zorunlu bir karşıtı olan kitle kültürünü de birlikte içerdiğini ve bu ikisinin de aslında, toplumda egemen olmayan demokratik ve toplumsal kültür öğelerinin taşıdığı önem de tam anlamıyla ortaya çıktığı gibi, bu ikisi arasındaki çelişkiler de belirgin bir biçimde ortaya çıkmış olur.

KİTLE KÜLTÜRÜ

Kitle Kültürünü Oluşturan Maddi Nedenler

Bilineceği gibi, kitle kültürü, 19.

yüzyılda, sanayileşme etkinliklerinin büyük boyutlara ulaşmasına, kentlerde emekçi kesimlerin yığınlar halinde yığılmasına bağlı olarak ortaya çıkmış; özellikle de, kapitalizmin emperyalizm aşamasında, burjuva toplumdaki karmaşık toplumsal bir olgu biçiminde belirginleşmiştir. Bu olgunun temelindeki gerçek, ileri gelişmiş kapitalist üretim biçimi ile kitlelerin kültürel gereksinimleri arasında yatan çelişkidir. Bu çelişki tarihsel gelişmenin içerdiği bir çelişkidir; başka bir deyişle, uygarlığın bütün gelişmesi zaten sürekli bir gelişme içinde var olagelmiştir; çünkü, üretimdeki her ilerleme, aynı zamanda, bu üretimin zenginliklerinden yararlanamayan kesimlerin, yani, büyük çoğunluğun durumunda bir gerileme olmuştur. Kapitalist toplum maddi üretimde ilerleme gösterdikçe, kitlelerin bu üretimin zenginliklerinden yararlanamaması sonucu, kitlelerin kültürel düzeyinde bir gerileme göstermiş; maddi üretimin zenginliklerinin gerçek üreticisi olan geniş emekçi kitleler kendilerini manevi alanda geliştirebilme olanağını bulamamışlardır. Bundan dolayı, kitle kültürü, aslında toplumsal maddi-teknik ilerlemenin değil, ama, kapitalist üretim biçiminin kendi çelişkin sonuçlarından biridir.

Öte yandan, kapitalizmin emperyalizm aşaması içine girmesiyle birlikte, kitle kültürü de uluslararası bir anlam kazanmıştır. Başka bir deyişle, ulusal burjuva kültürlerin emperyalist kültürlerle dönüşmesi sonucu, uluslararası ölçekte maddi üretime egemen olan gelişmiş ülkeler, aynı ölçekte manevi kültüre de egemen olmuşlar; başka ulusların kültürlerini baskı altında tuttukları kadar, gelişmelerini de önleyecek ve çarpıtacak biçimde, kitle kültürünü uygulamaya geçmişler; kendi maddi sömürlerini sürdürebilme amacıyla, maddi üretim biçimlerini kendilerine bağımlı kıldıkları ülkelerin kültürlerini, dayattıkları kitle kültürü içinde tutmaya çalışmışlardır. Böylece, kitle kültürü, teknelci kapitalizmin uluslararası niteliğinden ötürü, hem belli bir ülke içinde, hem de bağımlı kalan öbür ülkeler üzerinde uygulanabilme alanı bulmuştur.

Ülkemizde kitle kültürünün maddi tohumlarının atıldığı 1950 yıllarına, yani, teknelci kapitalizmle ilişkilerine girildiği yıllara bağlayabiliriz. Hiç kuşkusuz, ülkemizde ilk sanayileşme etkinliklerine devletçiliğin ağır basması ve bu ilk sanayileşme süreci ve boyutlarının, kitle kültürünün Batı'da ortaya çıktığı Sanayi Dönemi'ne kıyasla çok daha

düşük olması, yani, kapitalist üretim biçiminin kendi içinde taşıdığı çelişkilerin az gelişmişlik, ama, henüz dışa bağımlılık içinde bulunmayı, kitle kültürünün o yıllara kadar ortaya çıkışını engellemiştir. Ama, 1950'den sonraki kapitalistleşme süreci, kapitalizmin ülkemizdeki iç çelişkilerini de gittikçe derinleşmeye başlatarak, kitle kültürünün oluşmasına neden olmuştur.

Hiç kuşkusuz, bu olgunun toplumsal-ekonomik nedenlerinin başında, çarpık kapitalistleşme yatmaktadır. Gerek az gelişmişlik, gerekse dışa bağımlılık yüzünden, kapitalist yeniden-üretim önkoşullarını yaratmayan burjuvazimiz, kendi maddi ve manevi kültürünü de sonunda çarpık bir biçimde yaratmak zorunda kalmıştır. Özellikle, yurt dışına büyük ölçüde işçi göçü yanı sıra, kırlardan kentlere büyük ölçüde göç sonucu, kent nüfuslarının olağanüstü hızla artışı; "sanayileşme atılımı" gereği kentlerde yarı-emekçi ve gizli işsiz yığınlarının çoğalışı, aynı zamanda, toplumsal-sınıfsal konumunu yitirmiş kitlelerin yoğunlaşmasına yol açmış; genelde yoksullaşmış çarpık bir toplumsal-ekonomik yapıyı (bu anlamda) "lumpen kültür"ü oluşturmuştur. Hele kapitalistleşme sürecinde çelişkin yönelimler, yani, sanayileşme etkinliklerinden tarımsallaşma etkinliklerine, iç tüketim ekonomisinden dışsattım politikası ile liberalleşmeye dönüşümler; dönem dönem, ticari burjuvazi ile sınıri burjuvazi, devletçilik ile mali oligarşi arasındaki iç çelişmeler, öte yandan, sürekli "enfasyon" ve "devalüasyon", kapitalist üretim biçimini tam bir "maddi kültür anarşisi" içine sokmuştur. Böylesine bir "maddi kültür anarşisi"nin "manevi kültür anarşisi"ne yol açmaması, ya da böylesine bir üretim biçimi ile kitlelerin kültürel gereksinimleri arasındaki çelişkinin gittikçe derinleşmesi, hiç kuşkusuz, olanaksızdır. Nitekim, ülkemizde "lumpen kültür" olarak kitle kültürünün, tarihsel göreceliği içinde, en çok yaygınlaştığı dönemin, ülkemizin "70 sente muhtaç olduğu" dönem olması hiç de rastlantı değildir.

Ayrıca, bütün bu "maddi kültür anarşisi"nin ve "çarpık üretim biçimi"nin temel bir nedeninin dışa bağımlılık oluşu; yani, yukarıda da değindiğimiz gibi, maddi ve manevi kültür emperyalizminin dayatması altında bulunmuşuz, hiç kuşkusuz, toplumumuzda kitle kültürüne bağlaşıp bir başka olgunun, "montaj kültürü" ya da "aranjman kültürü"

diyebileceğimiz bir başka olgunun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Uyumlu, bütünsel ve sürekli bir yenden üretim koşullarının yaratılabilmesi, sonunda, (tıpkı ulusal sanayi'nin ya da "sanayileşme" etkinliklerinin yozlaştırılması örneğinde de görüldüğü gibi), üretimin yozlaşmamasına, ve ortada doğan boşluğun yabancı kitle kültürüyle doldurulmasına neden olmuştur. Onun için, "aranjman" ya da "aranjman" kültürü, toplumumuzun bu tür bir yozlaşmış üretim biçimine bağlı olarak, kitle kültürümüzün kendine özgü bir özelliği biçiminde ortaya çıkmıştır.

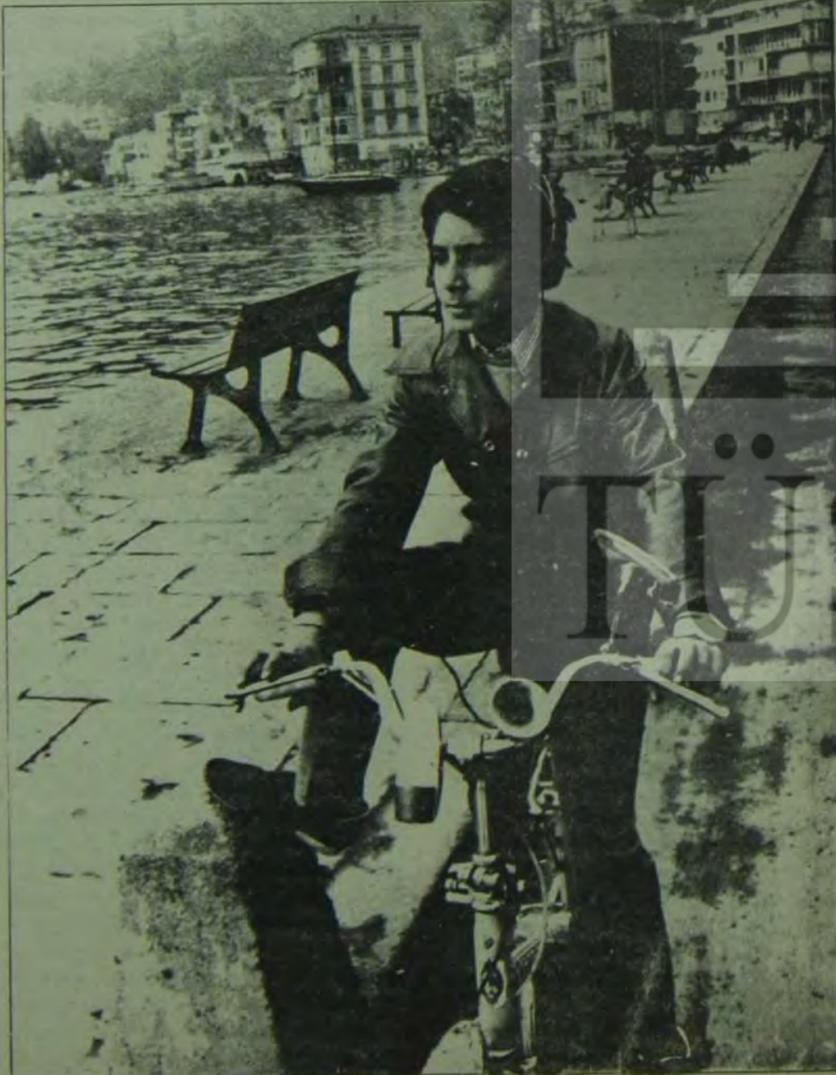
Öte yandan, kitle kültürünün, gerek ulusal, gerekse uluslararası boyutlarda varlık alanını genişletebilmesinin başlıca bir maddi nedeni de "kültür endüstrisi" ve "kitle iletişim araçlarına egemenlik"tir. Ama burada önce kapitalizmin özünden bir çelişkisinden söz açmak gerekiyor. Şöyle ki, kapitalizm, kendi sistemi gereği, ne denli toplumsal kötülüklere yol açıyorsa, kendi çıkarları uğruna bu kötülüklerden o denli yararlanmaya, bunları birer kâr mekanizmasına dönüştürmeye bakar; çünkü, toplumsal kötülüklerin varlığı kapitalizmin yine kendi çıkarıdır. (Sözgelişi, ahlaksızlık ne denli çok para getiriyorsa, daha çok kazanç için o denli çok ahlaksızlık yolları artar; ya da, çok çeşitli biçim ve kıklarda, hırsızlık ne denli çok artarsa, onu önlemeye çalışan önlemlerin, örneğin, kilit, kasa, alarm sistemi vb. yapımı ve ticareti ile ona bağlı kurumların varlığı, örneğin, bankaları özel koruma polis sistemi, vergi denetim kurulları, kaçakçılık mahkemeleri artar.) Bu olgu, aynı zamanda, "paranın dönüştürücü gücü"ne, yani paranın iyi'yi kötü, güzel'i çirkin yapan olumsuz özelliğine bağlıdır.

İşte bu nedenle, kapitalizmin genel çelişkisine bağlı olarak, sermaye de özellikle son yüzyılda, bu yönde çoğalarak "kültür endüstrisi"nin ortaya çıkmasına yol açmış, kültür değerleri ve ürünlerinin birer ticari meta olarak alım satımı özel bir kazanç sektörünü oluşturmuştur. Buysa, bir yandan "eğlence endüstrisi"ni, öte yandan da, "sanat ticareti"ni doğumuştur. Yukarıda verdiğimiz örnek doğrultusunda açıklarsak, kültür değerleri ve ürünleri kâr mekanizması içine sokuldukça kendi özlerine aykırılışmaya, ama, kazanç oranını artırmaya yaramışlardır.

Bu arada, yine son yüzyılda, saniteknik üretimdeki gelişmeler sonucu, kültür endüstrisi, kitle iletişim araçlarına egemenliği de getirmiş;

kamu aracılığıyla kültürel iletişim zengin bir kazanç kaynağı olmuştur. Kendinden de anlaşılacağı gibi, gerek kültür endüstrisi, gerekse ona bağlı kitle iletişim araçlarına egemenlik, hiç kuşkusuz, kitle kültürünün uluslararası ölçekte yaygınlaşması demek olmuştur.

Nitekim ülkemizde de, son yıllarda, kendi çapında bir kültür endüstrisi doğmuştur. Gerek kültür ürünlerinin artık ülkemizde de kârli bir duruma gelmiş olmasından ötürü kapitalizmin daha önce boş bıraktığı bu alana el atması, gerekse ülkemize özgü biçimde, "çok çabuk ve kolay kâr" mekanizmasının devreye girmesi, kültür endüstrisini hızlandırmıştır. Yine çarpık kapitalizmin belirgin bir sonucu olarak, "eğlence endüstrisi" ülke çapında boy atarken, "sanat ticareti" de büyük boyutlara ulaşmış; bu arada, kitle iletişim araçlarına sermayenin gitgide egemen olması sonunda, kitle kültürü geniş bir yaygınlık alanı kazan-

Yozlaştırıcı kitle kültürü eğilimleri, gençliği tehdit ediyor. (Fotoğraf: Enis Özbank - AFSAD)

mıştır. Hiç kuşkusuz, burada, ülkemizdeki kitle üretim araçlarına egemenliğin, yine dışa, yani uluslararası kitle iletişim araçları tekellerine bağlı olduğunu unutmamak gerekir; çünkü, ülkemizde kitle kültürünün yaygınlaşması büyük ölçüde bu yolla olmaktadır.

En önemlisi de, yukarıda belirttiğimiz nedenler dolayısıyla, kitlelerin üretken emeklerinin ve üreticiliklerinin baskı altına alınması, çarpıtılması ve birer ticari metaya dönüştürülmesi sonunda, kitlelerin çarpık kültür ürünleri ve değerlerinin üreticisi kılınmasıyla, bir anlamda, edilgenliğe sürüklenmeleri, daha doğrusu, kendi özleri yabancılaştırılmış bir tüketim içine sokularak, gerçek yaratıcılıklarını yitirmeleridir. Hiç kuşkusuz, bunun genel toplumsal-ekonomik nedeni, kitlelerin "tüketim toplumları"nda, "tüketim kültürü" içinde tutulmalarıdır. Çünkü, bilineceği gibi, kültürün gelişmişlik düzeyi, insanın çevresini

insanileştirmesinin bir göstergesi olduğu kadar; kültür ürünlerinin niteliği de, insanın yaratıcılık düzeyiyle ölçülür. Onun için, kültür, yalnızca insanın ürettiği maddi ve manevi değerleri bize göstermekle kalmaz, ama aynı zamanda, insanın yaratıcı etkinliğinin kendisini de içerir, yani, insanın yaratıcı etkinliği kültürel değerlerin tümünde kendi nesnelleşmesini bulur. Böyle aldığımızda, kültürel değeri yaratıcı emeğin değil, ama paranın ve kârın oluşturduğu tüketim toplumlarında, kitleler açısından, genel bir kültürsüzleşme olgusunun da ortaya çıkmış olduğunu görürüz. Kültürel değerlerin üreticisi değil, ama geniş tüketimin aracısı durumuna indirgenen kitlelerin, dolayısıyla, kitle kültürü içine sokulmaları hiç de rastlantı değildir. Bu nedenle, kitle kültürünün, aynı zamanda, tüketim kültürü, yani, "kültürsüzleşme" olduğunu burada çok haklı olarak söyleyebiliriz.

Kitle Kültürünü Oluşturan Manevi Nedenler

Kitle kültürünün oluşmasına yol açan manevi-kültürel nedenler, hiç kuşkusuz, kitle kültürünün oluşmasına yol açan maddi-kültürel nedenlere bağlıdır. Buysa yine genelinde, kapitalist üretim biçimi ile kitlelerin kültürel gereksinimleri arasındaki çelişkidir; yani, kitlelerin kendilerini manevi-kültürel alanda geliştirebilme olanaklarını elde edememelerinden kaynaklanır. Ne var ki, aslında istenen de, bu çelişkinin ortadan kalkması ya da aşılması, uyumlu bir çözüme ulaştırılması değil, tam tersine, *status quo*'nun sürdürülmesi için bu çelişkinin de sürdürülebilmesi; sonunda, kitlelerin "kişisizleştirilmiş" bir yığın haline dönüştürülmesidir. Buradaki çok önemli temel bir etken de, kitlelerin yaratıcı gücünden, toplumsal etkinliğinden duyulan kaygıdır, çünkü, böylesine bir etkinlik, ister istemez, *status quo*'nun içerdiği çelişkiyi ortadan kaldırmaya yönelik olacaktır. Dolayısıyla, kitlelerin kendilerini manevi olarak geliştirebilme isteklerinin, yani, kitlelerin demokratik kültür öğelerinden yararlanabilme yollarının önüne geçilmeye çalışılır. Çünkü, toplumda, egemen kesimlerin kültürünün karşıtı oluşturulan şey, kitle kültürü değil, ama demokratik kültürdür; onun için, kitlelerin demokratik düşünce biçimi içinde değil, burjuvazinin kendilerine dayattığı düşünce biçimi içinde yer alması istenir. Bunun ilk koşulu, toplumda kitleleri etkileyebilecek demokratik düşünce

Kültür emperyalizminin dayatması altında bulunuyoruz, "montaj kültürü" ya da "aranjman kültürü" diyebileceğimiz olgunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. (Fotoğraf: Kemal Cengizkan - AFSAD)

öğelerinin gelişmesini önleyecek önlemleri almaktır. Burada belirleyici amaç, kitleleri siyasal dışı bırakmak, dolayısıyla, kitleleri "zihniyetsizleştirme"ye çalışmaktır. Böylece, kitlelerin "gündelik bilinç" içinde hareket etmeleri, dünyayı ve gerçekliği salt "gündelik bilinç"le (yani, "bilinçsizce") değerlendirerek yaşamaları sağlanmış olur; sonunda kitleler, "bilinçsiz yığınlar" a dönüşmek durumundadır.

Bu temel önlem sonunda, yani, kitlelerin demokratik düşünce biçimiyle demokratik kültür öğelerinden yalıtılmaları sonunda, yapılacak şey, onlara ortadaki boşluğu dolduracak "ikame kültürler" yaratmaktır. İşte kitle kültürü'nün bu yüzden bir ikame kültürü olarak kullanılışı ortaya çıkar. Kitleler, kendi yaratıcılık güçlerine, kendi gerçek manevi gereksinimlerine yabancılaştırılmış kitle kültürü'nün alımlayıcısı ve tüketicisi haline gelirler.

Bu kültür, gerçek kültürel değerlerin yerini ister istemez "sahte" kültürel değerlerle ikame etmekle kalmaz; ama, kitlelerde yaratılan ideolojik boşluğu burjuvazinin dayattığı görüşlerle de ikame eder. Gündelik bilinç biçimi özellikleri ve düzeyinde aktarılan bu görüşler, hiç kuşkusuz, *status quo*'nun, yaşanan toplumsal çelişkinin değişmezliğine, bu çelişkinin sonuçlarından ortaya çıkan genel görüntünün gerçek "insanlık durumu"muş gibi gösterilmesine dayanır. Buysa, al-

datmacaları, yanılsamaları, ham hayalleri içeren, sahte, gerçeklik-dışı bir dünya görüşünün yaratılmasından; dolayısıyla, "kültürsüz" kitlelerin bu yönde yönlendirilmesinden başka bir şey değildir.

Bundan sonraki aşama ise, kitle kültürü'nün tüm toplumda olumlanışının sağlanmasıdır. Bu burjuva kültür kuram ve anlayışlarına düşen bir görevdir. Böylece, kültürü temelinde seçkinlerin kültürü olarak gören burjuva kültür anlayışları, kitle kültürünü kuramsallaştırmaya çalışırlar. Temelinde kitlelerin bilinçsiz yığınlar, yani, "sürü" olarak ele alınışına, örneğin, Nietzsche'nin "seçkinlik kuramı"na dayanan bu tür görüşler yoluyla kitle kültürü'nün doğrulanmasına çalışılır. Burada, burjuva kültür anlayışlarına düşen bir başka görev de, *status quo*'nun değişmezliğini koruyacak (yazımızın "Giriş" bölümünde değindiğimiz özelliklerde) kuramlar üretmek; tek-biçimli bir kültür anlayışını yerleştirmektir. Nitekim, ileri sınıai toplumlarda teknik gelişmişlik dolayısıyla, kültürel farklılaşmanın ortadan kalktığını öne süren, (Örneğin, A. Malraux'çu) "kültürel yakınlaşma" kuramlarının, sonunda "tek bir bütün Avrupa", ya da "tek bir bütün dünya kültürü"nden (yani, "tek bir burjuva kültürü"nden) söz etmelerinin nedeni budur.

Bütün bunlar, aslında kültürel çelişkinin üstünü örtmek için burjuva ideolojisinin kendisini tüm topluma dayatmak, bölünmez tek bir dün-

ya görüşünü yaratmak istemesinin sonuçlarıdır. Amaç, burjuva kültürüne karşıtık oluşturan demokratik-toplumcu kültür öğelerinin ortadan silinerek, kitle kültürü ile seçkinler kültürü biçiminde kutuplaşan burjuva toplum kültürünün egemenliğini sağlamak; bölünmez bir burjuva dünya görüşü ve kültürü yaratmaktır.

İşte tam burada da, kitle kültürü ile seçkinler kültürünün niçin aynı ideolojik özellikleri taşıdığı ortaya çıkar. (Sözgelişi, "kadercilik", umutsuzluk ve kötümserlik düşüncesi çok çeşitli biçimlerde, hem seçkin düşünce ve sanatın, hem de kitle kültürü sanatının aynı burjuva-ideolojik bir özelliğidir. İkisi de *status quo*'nun değişmezliği düşüncesinden, çelişkin toplumsal yaşam ile "insanlık durumu"nun özdeşleştirilmesinden kaynaklanır. Seçkinler kültür anlayışlarının, kitle kültürünü yalnızca nitelik açısından sanatsal olarak "mahkum etmeleri"nin, ama, ideolojik olarak olumlama-larının; daha doğrusu, kitle kültürünü onun kendi özine ilişkin toplumsal-ideolojik açıdan değil, görünüşçe sanatsal nitelik açısından eleştirmesinin başlıca nedeni budur. Onun için, burjuva düşünür ve yazarlar, kitle kültürünü "yoğlaşmış" olarak gördükleri halde, burjuva düşüncesi ve sanatını "çöküşme" içinde olarak görmez ve kabul etmezler. (Örneğin, yaşanan toplumsal bunalım ve çöküşle özdeşleştiği için, modernist-burjuva sanatının en "gerçekçi" sanat olduğunu öne sürerler; ne var ki, bu mantığı doğru kabul edecek olursak, o zaman kitle kültürü sanatının en "gerçekçi" sanat olduğu, büyük bir ters-çelişki olarak ortaya çıkar!) Oysa, bu ikisinin de kaynağı birdir.

Şunu da unutmamak gerekir, burjuva dünya görüşü ve kültürünün tüm toplum düşüncesinde "dogmatlaştırılmaya" çalışılması, ayna zamanda, tutucu-gerici görüşlerin de etkin hale getirilmesine; dinci, mistik, metafizik inançların toplumda yaygınlaşmasına yol açar. Bu gibi görüş ve inançlar hiç kuşkusuz, "bilinçsizleştirilmiş" kitleler üzerinde geniş uygulanma olanağı bulunmanın ötesinde, bir çeşit "ikame zihniyet" işlevini de görerek, kitle kültürünü etkiler.

Kitle Kültürünün Genel Özellikleri

Kitle kültürü, öncelikle, toplumlardaki "kültürel çöküşme"nin bir göstergesidir. Bu kültürel çöküşme, bize aynı zamanda, toplumlardaki "Kültür bunalımı"ni gösterir. Bu

kültür bunalımı ve kültürel çöküşmenin temelinde de, burjuva insanlık idealleriyle üretim biçimi arasındaki çelişki, ya da başka bir deyişle, insanlık idealleriyle toplum düzeninin buna elvermezliği arasındaki derin çelişki yer alır. Buysa, burjuvanın ideal ve çıkarlarının tüm toplumun ideal ve çıkarlarıyla uyumlu hale getirilememiş olması demektir; çünkü, kapitalist üretim biçimi, yabancılaştırma özelliğinden ötürü, üretimi, dolayısıyla kültürü insani kılamamakta, dolayısıyla, insanın çevresini insanileştirmesi demek olan kültürü topluma yerleştirememektedir. Çünkü, insanın çevresini saran dünyanın öylesine düzenlenmesi gerekir ki, insan bu çevrenin içinde gerçekten insani olan şeylerin deneyini edinebilsin; yani, eğer insanı biçimlendiren kendi çevresiyse, çevresinin insanileştirilmesi gerekir. Oysa, kapitalist üretim biçimi, insanın çevresini kendisine insani kılamayışıyla, yani, kültürü insani olmaktan çıkarışıyla belirgin özelliğini kazanmaktadır. Bu durumda çevrenin (toplumun) salt kapitalist tüketim kültürüne göre düzenlenişi demek, kültürün "para kültürü"ne göre, kâr mekanizmasına göre düzenlenmesi, tüketen kitle kültürünün sonunda yaratılması demektir ki, bunun genel maddi-manevi nedenlerini daha önce görmüş bulunuyoruz. O zaman şunu söyleyebiliriz ki, kitle kültürünün başlıca özelliği, kültürün insana, "yabancılaştırma"nın, yani, "kültürsüzleşme"nin, "kültürün kendi özüne aykırılışması"nın bir anlatımı olarak, "insani-olmayışlık"tır; yani, "gayri-insani kültür"dür kitle kültürü.

Bunun doğal bir sonucu olarak, ikinci başlıca özelliği, "soysuzlaşma", ya da "çarpıklaşma", "gitgide bozulma", "niteliksizleşme"dir. Burada, daha önce açıklamaya çalıştığımız, kitle kültürünün oluşmasına yol açan maddi-manevi nedenlerin büyük etkisini görmemek olanaksızdır. Örneğin, maddi kültür anarşisine bağlı olarak manevi kültür anarşisi'nin, değer karmaşası'nın getirdiği çarpıklık; lumpenleşme, sınıf-yitirme olgusunun yol açtığı niteliksizleşme; özellikle kültür emperyalizmi sonucu soysuzlaşma, tüketim ekonomisinin sanatsal-kültürde yol açtığı bozulma; bir de tüm bunların birbirleriyle karşılıklı ve içiçe etkileşmesi!

Hele bu yönde ülkemize baktığımızda, kitle kültürünün ne denli tehlikeli boyutlara ulaşmış olduğunu görürüz. Çünkü, şunu hemen anımsatalım, kitle kültürü yalnızca yoksul kitlelerin değil, ama tüm toplumsal

kesimlerin tüketimine ve etkilenme alanlarına uzandırılmış bir kültür olup, ülkemizde burjuvazinin kendisini de derinden etkilemektedir. Bunun başlıca bir nedeni, burjuvazinin güçsüzlüğü olduğu kadar; "çabuk zenginleşme" sonucu, egemen kesimlerin kendilerinin de kesin bir kültür bunalımı içinde oldukları, kültür emperyalizmi öğelerini olduğu kadar, feodal kültür öğelerini de bir arada yaşamaları, dolayısıyla, soysuzlaşma'ya, çarpıklaşma'ya, niteliksizleşme'ye zaten açık-oluşlarıdır. (Bu anlamda, örneğin, sosyete verilen "Dallas partileri" ile sokaktaki "Dallas kebabçısı" arasında bir fark yoktur). Dışa bağımlı az gelişmiş, çarpık kapitalizmin, hiç kuşkusuz, kaçınılmaz sonuçlarıdır bunlar. Nitekim, bizim vurgulamak istediğimiz şey de, ülkemizdeki kitle kültüründe görülen olumsuz özelliklerin, burjuvazinin kültür özelliklerinin yalnızca sonuçları değil, ama onun nedenleri de oluşudur. Bu nedenle kaygımız, kitle kültürünün neredeyse tüm bir toplum kültürü haline gittikçe dönüştürülmüş, çünkü, yeniden üretimi, gerçek ilerlemeye yönelik üretimi elinden alınmış burjuva kültürümüzü sanırız gittikçe daha çok "kültürsüzleşme"den, "aranjmanlaşma"dan başka bir son beklemiyordur. (Kitlelerin "dolmuş müziği"nin aynı zamanda burjuvanın "gazino müziği" oluşu, "ulusal kültür"ün bir belirtisi değildir her halde).

O zaman şunu da söyleyebiliriz ki kitle kültürü'nün yukarıdaki nedenlere doğal bağlantısı sonucu bir başka özelliği de "kişiliksizleşme"dir. Ülkemizde herhangi bir sanatsal-kültürel olgu, ne denli kişiliksizleşiyorsa o denli kitle kültürü içinde yer alıyordur, ya da tam tersi, kitle kültürü toplum içinde ne denli yaygınlık kazanıyorsa, toplum da o denli kişiliksizleşiyordur. "Kültür bunalımı" içinde yaşayan toplumlarda "kültür kişiliği" aranamaz doğal olarak. Zaten kitle kültürünün herkese uygun düşecek (yani, herkesin insani kişiliğine aykırı düşecek) hale getirilmesinin nedeni de budur. Öyle ki, çarpık üretimin, tüketim ekonomisinin, kendisini oluşturan maddi-manevi nedenlerin tüm sonuçlarının gücüne bağlı olarak, kitle kültürü ortada nitelikli olan ne varsa onu niteliksizleştirmekte, soysuzlaştırmakta, "gayri-insani" hale getirmektedir. Kişilerin estetiksel beğenilerinin düzeyini en aşağısına indirmektedir, herkesin en diplerdeki ortak paydada buluşacağı estetiksel beğeniyi oluşturmaktadır.

Tüm yukarıda sözünü ettiğimiz

özellikle birleşecek biçimde, onların ayrılmaz bir parçası olarak, kitle kültürünün bir başka özelliği de, çöküşmüş burjuva ideolojisi'ni yansılamasıdır. Bunun en belirgin yanı sıra "gerçeklikten kopma"dır. Bir "ikame kültür" olarak, bir "bilinçsizleştirme", "zihniyetsizleştirme" olarak kitle kültürünün çöküşmüş burjuva ideolojisini gündelik bilinç içinde kendinde taşıyışını göz önüne alırsak, onun bütün gerçeklikten kaçma özelliklerini de birlikte görürüz. Bunun başlıca belirtisi, toplumsal ham hayallerin, aldatmacaların, yanılsamaların yaratılmasıdır; gerçekleştirilemeyen insanlık ideallerinin yerine ham hayallerin ikame edilmesi, çöküşmüş burjuva ideolojisi için kaçınılmazdır. "İnsanın değişmez doğası" gibi sunulan bu "gayri-insani" insan özellikleri tüm kitle kültürünün en ağır basan yanısıdır. Bu nedenle, kitle kültürü sanatı, yaşanan toplumsal gerçeklikten kaçma, ya da sahte-gerçeklikler üstüne kurulmalarla doludur. Yanılsamalara dayanan, kadercilik, kötümserlik, umutsuzluk; zorbalık, vurdurdu, suç dünyası; bilim-kurgu, doğa yıkımları, savaşlar; tüm bu "burjuva yaşamı cehennemi"nin karşıtını oluşturan "burjuva yaşamı cehennemi", yani, açık saçıklık, kadın pazarı, serüvencilik; bir başka deyişle, toplumsal yaşamın yapısına "kötülük" olarak ekilmiş ne varsa, hepsi kaçınılmaz, günün "ampirik gerçeği", "insanlık durumu" olarak ortaya konur; bütün bu "cehennemi" yaratan, ama aynı zamanda onun "cenneti" inden yararlanarak kapitalist toplum kahramanları (yani, "Süperman"lar, "James Bond"lar, "J.R"lar, vs.) ise, "idoller" olarak verilir, ki burada da kitle kültürünün "bi-reycilik" özelliğini apaçık görürüz. Tabii, ne yazık ki, bu tür üstün insanları ortaya çıkaramayan ülkemizde ise, "toplumsal kahraman" ancak "Şaban" tipinde nesnelleştirilir (çünkü, tüm bu kültürel çöküşme içinde geriye kalan biricik kahramansı "insani" yol Şabanlık'tır; nitekim onun tam karşıtı toplumsal kahramanı da "Kastelli" tipi oluşturur. Hiç kuşkusuz, bu arada, feodal kesimlere verilen ödün olarak, falanca "Cihan pehlivanı"ni, "Baltacı Mehmet Paşa"yı, "Kara Murat"ı, filanca "Hz. Muhammed'in Fedaisi"ni de saymamız gerekir. Eh, nerede o günler!). Oysa, herkesin "kahraman" olacağı bir toplumda hiç kimsenin kahraman olamayacağı çok açıktır; tıpkı "her mahallede bir milyoner"in herkesin yoksullaşmasını gösterdiği gibi. İşte, bu anlamda, kitle kültürü, yukarıda da değin-

diğimiz gibi, kitlelerin varlıksızlaşmalarını amaçlayan "bi-reyciliğin propagandası"ni yapar. "Köşeyi dönme" en büyük insani amaç haline gelir; üstelik bu, herkese tanınmış bir eşitlik hakkıdır, çünkü, "talih kuşu herkesin başına konabilir"! Yeter ki insan bu çarpık düzenin nimetlerini kavramış, "uyanık" kişi olsun! Görüldüğü gibi, kitle kültürü aynı zamanda kendi içinde "zıtların birliği"ni de taşımaktadır. Yani, hem büyük "ütopyalar", hem büyük "kadercilik"; hem büyük kahramanlar, hem küçülmüş insanlar; hem zenginleşme ideali, hem yoksullaşma; hem saldırganlık, hem boyun eğme; hem terör, hem çilecilik; yani, "insani olmayan" tüm birbirine karşıt, ama birbirleriyle bütünleşen insan özellikleri bir araya gelmiştir kitle kültüründe. İçeriğinde, özünde çöküşmüş, biçiminde niteliksiz; üstelik tüm nitelikli sanatları ve insani nitelikleri kendisiyle birlikte soysuzlaştıran bir kültür-sanat. İşte burjuvazinin "son harikası"! Bütün bu yöndeki kitle iletişim araçlarından bunu "taksitle" satın alabilirsiniz. (Yalnız burada önemli bir yanılgıya da dikkati çekelim, kitle sanatının yaygınlaşmasını sağlayan şey kitle iletişim araçlarının varlığı değil, kitle iletişim araçlarının kullanılma biçimleridir; yani, tıpkı kitle kültürünü oluşturan şeyin teknik-snai gelişme değil, çelişkin üretim biçiminin kendisi olması gibi).

SONUÇ

Kitle Kültürünün Aşılması

Kimi yazarlarımızın sandığı gibi, kitle kültürü, kitlelerin yaratmış olduğu değil, kitleler için yaratılmış olan bir kültür biçimidir; dolayısıyla "suç", kitlelerde değildir. Dolayısıyla, kitlelerin "arabesk müzik" dinlemesini, "fotoroman" okumasını; "futbol maçları"na, "türkücü filmleri"ne gitmesini, "açık saçık yayın" okumasını, "gecekondu"da oturmasını, "lahmacun" yemesini, "Dallas" izlemesini; yani, "kültürsüzleştirilmiş", "gayri-insani" kültürel-sanatsal değerler içinde "lumpen", "montaj", "tüketim" kültürü içinde yaşamasını; "yabancılaştırılmış bir dünya"nın insanları olmasını; "zihniyetsiz", "bilinçsiz" yığınlar oluşturmalarını; kültür anarşisi, kültür çöküşmesi, kültür bunalımı içinde olmalarını kimse suçlayamaz, ama kimse de olumlayamaz.

Tüm sorun, kitle kültürünün nasıl aşılabileceğidir. Daha doğrusu, geniş halk kitlelerinin kültüresizleştirilmenin batağından nasıl kurtulacağı-

dır. Hiç kuşkusuz, kitle kültürü, "gayri-insani" bir biçim altında da olsa, yine de kitlelerin gündelik estetiksel beğenilerine, kültürel gereksinimlerine; özlemlerine, yaşamsal varlıklarına karşılık vermektedir. Sorun, burjuva ideologların düşündüğü biçimde, kitle kültürünü temelinde, "yapısal" olarak kabullenerek, onu toplumsal yaşama "eklemleştirmek"; "biçimsel" çözümlemelere girişerek bunların "yerlemler"ini saptamak; ya da tam burjuvaya özgü ikiyüzlülükle, bunları hem "aşılacak", hem de nedenlerini olumlayacak biçimde, her nedense bunlara özünden "eleştiri" getirmeksizin davranmak, ampirik gerçeklikleri içinde doğrulamak, hatta, "çağdaş" yaşama uydurmaya çalışmak değildir her halde.

Öte yandan, sorun, "popülist" bir yaklaşımla, kitle kültürünü "edilgen", "Nasrettin Hoca'vari" bir biçimde, kendiliğinden dönüşüme uğrayacağını, ya da onu "dolaylı" yoldan bir eleştiri aracı haline geleceğini; kapalı toplumlara uygun biçimde, "durağan bir karşıt koyma gücü" oluşturacağını, tüm doğruluk payına karşın, sanmak da değildir. Çünkü, bu yolla da, kitle kültürünün içinde barındırdığı varsayılan toplumsal eleştirinin zamanla "yalama" olması'na yol açacaktır.

Kitle kültürünün zamanla ortadan kalkacağı ise, liberalist bir düşüncenin olduğu kadar; ister istemez tam karşıtını oluşturan tutucu görüşlerin bir yanılsamasıdır. Çünkü, ne kitle kültürü seçkinler burjuva kültürü içinde eriyebilir, ne de tutucu görüşlerin dayandığı güçler kitle kültürünü ortadan kaldıracak koşulları yaratabilir; çünkü bu ikisi de, genel sistemin birbirine karşıt, ama bağlaşıklık yanlarıdır. Dolayısıyla, bunlar kitle kültürüyle sonunda birleşirler.

Dolayısıyla, kitle kültürünün aşılması, ancak onun gerçek karşıtının oluşturulmasına, yani, gerçek kültürleştirmenin var edilmesine bağlıdır. Bunun yolu da toplumda halkçı, demokratik kültür öğelerinin güçlendirilmesinden geçer. Bu kültür öğeleri, kitleleri üretimlerinde insanileştirmeye, zihinsel olarak bilinçlendirmeye, dönüştürücü bilinç dolayısıyla yabancılaştırmadan kurtarmaya, kültürel gereksinimlerini kendi insani özlerynde uygun bir biçimde karşılamaya, kişileştirmeye, vb. yöneliktir. Ancak böylesine bir seçeneğin güçlendirilebilmesi; sonuçta, kitle kültürünü oluşturan nedenlerin ortadan kaldırılmaya çalışılması, kitle kültürünün aşılmasına olanak sağlayabilir.

EĞİTİM BİLİMİN BAZI İNCE NOKTALARI

Afşar TİMUÇİN

ESKİ İsparta'da çocuklar yedi yaşlarında okula başlardı. Çocuk yedi yaşına basar basmaz annesinden alınır. Yirmi yaşına kadar yaşıtı olan arkadaşlarla sıkı bir askerlik eğitimi gören İspartalı delikanlı bundan böyle gene sıkı bir düzen içinde ülkesinin ya da sitesinin savunmasına katılırdı. Askerlik görevi altmış yaşın bitiminde son bulurdu. Kısacası, İspartalı soyuların yaşamı hep eğitimde geçerdi. Tüm çocuklar bu katı düzene dayanabiliyor muydu? Elbette. Çünkü yaşama hakkını elde etmiş çocuklar sağlıklı çocuklardı. Gerussia'nın, yani ihtiyarlar meclisinin, sağlıklıdır, onayını alamayan çocuğun yaşama hakkı yoktu. Atina'da bunun tam tersi bir eğitim düzeni vardı. Çocuk burada devletin değil ailenin. Çocuklar on üç yaşlarına kadar sokakta oynarlardı. Eğitim on üç yaşta başlatılırdı. Matematik, dilbilgisi, yazı, müzik ve şiir, özellikle Homeros'un şiirleri eğitimin tüm konusunu oluştururdu. On üç yaşta başlayan öğrenme on sekizde son bulurdu. On sekizle yirmi yaş arası askerlikte geçerdi. Yirmi yaş sivil yaşama katılma yaşydı.

Çizdiğimiz, daha doğrusu yanştığımız bu iki tablodan hangisinin daha yararlı olduğunu tarih göstermiştir: İspartalı sanat ve düşünce alanlarında doğru dürüst bir etkinlik ortaya koyamadılar. Oysa Atinalılar bugün de bizi etkileyen, bugün de bizim için çok önemli olan, ayrıca Rönesans'a kanını ve canını katmış olan, modern düşüncenin temelini yerleşmiş olan o büyük düşünce ve sanat birikimini yarattılar. Burada tek belirleyici etkenin eğitim olduğunu söylemek elbette yanlış olur.

İsparta insanı, köleci toplum düzeni içinde, ilkel tarım üretiminin dar olanaklarını elde edebilmişti ancak. Buna karşılık Atina insanı, gene köleci toplum düzeni içinde, çok basit bir tarımsal üretim düzeninden çok güçlü bir para iktisadına geçebilmişti. Bir yandan iktisadi ve siyasal dileklerle dışa açılıyor, yanına yöresine kol attıkça atıyor, başka topraklarda başka kentler kuruyor, bir yandan da insanın temel sorunları üzerinde köklü sorular sorabilen düşünce ve sanat adamları yetiştirmeye başlıyordu.

Eğitim diye ömrü boyu zorlanan İspartalı delikanlıyla, sokağın güneşin, şiirin, müziğin çekici kıvrımlarına bırakılmış Atinalı delikanlı elbette aynı bilincin insanı değillerdi. Bir çok güç bir yükümlülüğü yerine getirmeye zorlanıyor, öbürü hiçbir zorlama koşulu getirmeyen bir kendiliğinden arayışı eğitim adına yaşıyordu. Üstelik biri hemen bir ömür boyu bağımlı oluyor, öbürü olsa olsa üç beş yıl kendini bağımlı duyuyordu.

Sorunun uzun ya da kısa eğitimde, kolay ya da zor eğitimde değil de, zaman, araç ve gereç açısından belli bir tutumluluk içinde gerçekleştirilebilen ve en yararlı amaçlayan yalın eğitimde düğümlendiği kesin. Eğitim-bilimle uğraşanların bilmesi gereken çok önemli bir nokta var: Bilginin azı ne kadar yararlıysa, çoğu o kadar zararlıdır; bilginin basiti ne kadar yararlıysa, karmaşığı o kadar zararlıdır; bilgide yöntemli çaba ne kadar yararlıysa, gelişigüzel çaba o kadar zararlıdır.

Bilgi yaşam için gereklidir. Eğitimin amacı insanların yararlı, yapıcı,

kurucu kişiler olarak yaşama katılmalarını sağlamaktır. Eğitim insanların birbirine üstün gelerek birbirlerini etkisiz bırakmaya, birbirlerini yok etmeye çalışmaları için verilmez. Tersine, eğitimin başlıca amaçlarından biri insanların paylaşmayı, ortaklaşmayı, bir araya gelerek tasarlamaı öğretmektir. Eğitim insanların birbirlerini yok etme silahı olarak anlaşıldığı zaman toplumun bir cahiller toplumu, her yanından diplomalar sarkan bilinçsizler toplumu olması işten bile değildir.

Bugün bizim toplumumuzda görülen tablo bu tablodur işte.

Hepimiz bu tabloyu yadsırmakla değil, ayrıştırmakla yükümlüyüz. Buradan giderek eğitimin ne olması ve ne olmaması gerektiğini ortaya koyma bilincine kavuşacağız. Bugün bu çizdiğimiz tabloyu beğenmeyen ya da beğenmez görünen pek çok kişi böyle bir araştırma çabası içinde olmadığı için neyin ne olması gerektiği konusunda ciddi şeyler söylenmiş değildir. Böylesi bir girişim elbette her şeyden önce eğitim bilimcilerden beklenektir. Eğitim bilimciler her zaman olduğu gibi düşünürsün, bu arada bize ayrıca bir başka yükümlülük binmektedir, o da daha yetkin bir eğitim düzenini beklerken, kötü eğitimden geçmiş ve geçmekte olan insanlar olarak, her yaşta birçok konuda bilgi eksikliği duyan ve duyacak olan insanlar olarak, kendi açıklarımızı nasıl kapayacağımızı saptamaktır. Cahillikimizi kedi pisliğini örter gibi örtmeye kalkmakta hiçbir yarar yoktur. Dış dünyayla uğraşıyoruz, şimdi iç dünyayı kotaracak vakit değil gibi bahanelere sığınmak da en azından ayıptır. Gerçek bilinç eylemde sağlanan bilinçtir, kitap kurdu olmamız gerekmiyor, yaşasın yaşam! gibi belirlemelerin de bizi bir yere götürmeyeceği kesin.

Bir ülkede eli kalem tutan aydınlar en temel konuları bile ortak bir dille tartışabilecek duruma gelemişlerse, herkesin en temel kavramlardan, örneğin "kültür"den, "uygarlık"tan, "gerçekçilik"ten, "evrensellik"ten, "roman"dan anladığı başka başkaysa, bu yüzden sohbetlerimiz bile bir kör döğüşünü andırıyorsa, çok zaman yazılarımızı arzuhalci dilyle yazıyor, karanlığı derinlik diye öne sürüyorsak; yapıtında insanlık değerlerini ele alıp tartışmak savında olan bir kişi hangi çağda yaşadığını bilmeyecek kadar, çağının neleri duyup neleri düşündüğünü sezemeyecek kadar dünyadan uzaksa, külahı önümüze koyup uzun uzun düşünmeliyiz.

Bugün bu açıkları toplumca kapama olasılığımız yok. Bir kesim her zaman kendi başının çaresine bakacak: Küçük zihinler çuval çuval bilgiler almaya zorlanacaklar, parası olan şu ya da bu yoldan gidip bir yerlerde iyi öğrenim görmeye bakacak, üç kuruşu yanyana getirirler yabancı dil kurslarının kapısını aşındıracaklar... Bunlar bir şey getirecek mi? Getirse de çok az şey getirecek. Toplumsal olmayan kaçamak çözümlerin bir güçlükten kaçarken bir güçlüğü çarpamak anlamı taşıdığını hepimiz görüyoruz.

Şimdi bu tür çözümlerden çok daha önemli olan şudur: Bireyin kendi açıklarını görüp kendi üzerine gitmesi. Cahillikle bilgililiğin aynı kılıfta dolaştığı bir ortamda buna ne gerek var diye soranlar olacak. Buna şu anlamda gerek duyuyoruz: Cahillik gündelik planda iyi sonuçlar getirirse de tarihsel çerçevede son sözü bilgililik söyleyecek. Seçimlerimiz ve dileklerimiz değil ortaya koyduğumuz dönüştürücü sonuçlardır önemli olan. Yoksa bazılarımızın yaptığı gibi, felsefenin, toplumbilimin, ruhbilimin üç beş önemli kavramını çalkalayıp çalkalayıp fırlatmak, yanına yöresine zarflar ve edatlar sıkıştırıp, önünü ve arkasını noktayla ve virgülle destekleyip yazı diye öne sürmek her zaman olasıdır. Ben aslen toplumcuym ama yapısalcılık da bir yöntem olarak kafama çok yattığı gibilerden saçmalamak da olasıdır. Efendim yapısalcılığın bir ideoloji olduğu doğru değil, hem öyleyse bile ben bu meretin yalnız yöntemine hayranım gibilerden kurnazlıklar da olasıdır. Bütün bunların olasılık olmaktan çıkması, eli kalem tutan genç insanların canlarını dişlerine takarak kendilerini yetiştirmesine bağlıdır.

Toplumsal düzeyde eğitimin kötü olması ilerilik bilincine ulaşmış insanların bağlamaz, onlara aşırı yük yüklese de. Zaten, yetişmenin en güzeli kendi kendine yetiştirmektir, ileri bir yaşama düzeyi tutturmuş ülkelerde üniversitelerin yaptığı, daha doğrusu yaptırdığı bu değil mi? Al sana ipuçları, git araştır da gel. Çağımızda tüm eğitim gitgide bu anlamı kazanmakta. İpuçlarını bulmak da sonunda kişinin kendi çabasıyla elde edebileceği bir şeydir. Her şey şu noktada düğümleniyor: Kendimizi sabırla eğitecek gücümüz var mı yok mu?

Uygulamanın kuramdan, kuramın uygulamadan ayrı düşünülmesi gerektiği bir çağda yaşıyoruz. Elbette

yaşamın başlıbaşına bir okul değeri taşıdığını görmezden gelemeyiz. Bilgi aşağı yukarı iki yüzyıldır tam anlamında yarargözetirliği ölçüsünde bilgi sayılıyor. Bilmek için bilmek denilen şey çoktan tarihin derinliklerinde kaldı. Şimdi artık yaşamakla bilmek aynı anlama geliyor neredeyse. Evet, bunları hepimiz biliyoruz. Yalnız bilmek zorunda olduğumuz bir şey daha var, ince bir şey daha var, o da insanın tarihsel deneylerden yararlanma kolaylığı ve zorunluluğudur. Bizden önce yaşayanlar tarihi yarattılar ve yaratılan tarihin bilgisini çağ çağ, toplum toplum ortaya koydular. Bugün tarihe dudak bükmeye çalışanlar gerçekte onun büyük belleğinden, büyük bilincinden korkanlardır. Dünyanın değişmesini istemeyenler tarihin bize bıraktığı büyük bilgi hazinesine de aşağılayıcı davranmaktadırlar. Onlar biliyorlar tarih olmasa Rönesans olmazdı, onlar biliyorlar tarih olmasa bugün hâlâ hayvanı öldürmek için taşı yontmaya çalışıyorduk. Tarih bizim ortak belleğimizdir, yüzyıllar boyunca kazanılmış ustalıkların tümüdür, deneylerin toplamıdır. Tarih karşısında tutuk, susuk, ilgisiz kalmak, yaşamın devingen sokaklarında bilgi derlemeye çıkmak çocukluktur.

Kafamızdan bulup çıkarmaya çalıştığımız çok şey tarih içinde söylendi, yazıldı, bilgi olarak üretildi. Cogito'yu yeniden bulmaya, diyalektiğin yasalarını yeniden belirlemeye, maddeyi ve maddeciliği ye-

ni baştan görmeye kalkmadan tarihin bize sağlamış olduğu olanaklardan yararlanmamız gerekir. Yakınp durduğumuz bireyciliklerin, bir hastalık gibi dünyamızı saran kafa karışıklığının, üç günün içinde taban tabana karşıt görüşlere ulaşmanın, umutsuzluklar kusmanın, aşağılama kolaylığına bel bağlamanın kaynağı yalnızca ve yalnızca bizim, tarihimizle yeterli bilgi alışverişini kuramayışımızdır. Ne bireycilik yazgıdır bizim için, ne cahillik yazgıdır; ne gizemcilik varlığımızın zorunlu koşuludur, ne onun zorunlu sonucu olan acı çekme tutkunluğu.

Burada elbette bireyci olmasa da bireysel bir çözümü önerdiğim doğrudur. Ama eğitimdeki kısır döngüyü aşmanın tek yolu insanların canını dişine takarak çaba göstermesi, en başta da kendini yetiştirmeye çalışması olabilir. Kötü eğitim kötü sonuçları, kötü sonuçlar kötü eğitimi yaratıyor kısır döngüsünü bugünkü koşullarda aşmanın başka bir yolu olabileceğini düşünmüyorum. Zaten kendi kendimize çabalama tutumunun kesin çözümüne değil de, parçalı bir çözümün getireceğini de iyi biliyorum. Genç sanatçı arkadaşlarıma biraz daha deneyli bir kişi olarak söylemek istediğim de yalnızca bu olmuştur. Kendindeki büyük eksiklikleri kendi koşullarıyla yenmeye çalışan bir kişi olarak bu öneriyi getirmekte haklı gördüm kendimi. Yoksa kimsenin işine karışmak düşmez bize. Ayrıca herkesin cahil kalmak hakkı bakidir.

savaş yayınları

KORKUT BORATAV - ERGUN TÜRKCAN
CEVDET ERDOST - TANER BERKSOY
BİLSAY KURUÇ - OKTAR TÜREL

IMF, İSTİKRAR POLİTİKALARI
VE TÜRKİYE

ÇIKTI

Zafer Çarşısı No: 14

Yirminci Yüzyılın

en renkli balonlarından biri:

NOBEL EDEBİYAT ÖDÜLÜ

Gürhan UÇKAN

Yakında yeni bir Nobel Edebiyat ödülü verilecek. Söylentiler şimdiden yayılmış durumda; Çinli bir yazar, Gabriel Marquez ve yeniden bir İsveçli yazarın ödüllendirileceği, en çok duyulan fısıltılar arasında. Acaba kim?!

ÖNCE KISA BİLGİ

ALFRED Nobel (1833-1896) huzursuz bir insandı. Kendi sözleri ile "Dünyaya geldiği an yardımsever bir doktor tarafından kafası kırılarak öldürülmeliydi."¹ Sağlık durumunun bozukluğundan ötürü söylenen bu sözler, genelde anlamını korudu. Dinamiti bularak bilime büyük katkıda bulunan Nobel'in ilk önemli becerisi, kendi ağabeyini kaza ile havaya uçurmasıydı. Öte yandan, buluşlarının yeni silahların yapımında kullanılıyor olması onu hiç rahatsız etmedi. Orduların birbirlerini yok etmesine katkıda bulunmak, onun açısından en büyük başarı hizmetiydi. Nitekim, bir silahsızlanma konferansının düzenlenmesi için kendisinden yardım istendiğinde bunun, "parayı sokağa atmak ile aynı şey olduğunu" söyledi.

Tüm yaşamı yalnızlık içinde geçen bu sağlıklı bozuk milyoner, yıllardır uğramadığı anavatanına öldüğünde umulmadık bir görev bıraktı: Nobel ödüllerini vermek!

Ardında bıraktığı vasiyetnamesinde, fizikte, kimyada ve fizyolojide en önemli buluşta bulunanlara, edebiyatta 'idealist eğilim' açısından en başarılı yapıtın sahibine ve uluslararası yakınlaşma ile 'orduların yok olmasında' en önemli rolü oynayana, servetinin faizinin eşit olarak bölüştürülmesini istiyordu.

Bilim dallarındaki ödülleri vermek Stockholm'deki Karolinska Enstitüsüne, edebiyat ödülünü saptama

mak İsveç Akademisine ve baş ödülünü alan seçmek Norveç Parlamentosuna düşüyordu.

Çevresini küçümseyen ve ölene dek dilediği gibi bireyci yaşayan Nobel, öldükten sonra iyi bir insan oluyordu artık!

İSVEÇ AKADEMİSİ

Nobel'in vasiyetine göre İsveç Akademisi, "İskandinav dilleri, İngilizce, Almanca, Fransızca ve Latince dışındaki dillerden güç ve zaman alıcı çeviri gerektirenler ile ilgilenmek zorunda değildir."² Tutucu yapısı ile tanınan İsveç Akademisi, bu ilkenin ışığı altında hiçbir yazara "baba adaleti" göstererek ödül verme zorunda olmadığı gibi onların varlıklarını bile bilmeseye olur! Yani, sezik milyonun konuştuğu İsveççe, üç milyonun konuştuğu Fince, bal gibi sayısız milyonların konuştuğu dillere yeğ tutulabilir. Ortada bir "hak yeme" filan yok. Durum böyle, dinamit kralının dileği böyle...

İsveç Akademisi, ödülü saptama, bir komiteye bırakmıştır. Bu komite de, yaş ortalaması yetmişin altına düşmeyen ve tutucu görüşleri ile tanınan aristokrat beylerden oluşur. İsveç'in yetiştirdiği en büyük yazar August Strindberg'in Akademi üyeliğine bile alınmaması, yaşayan İsveçli yazarlar arasında en sevileni Ivar-Lo Johansson'un ve bir süre önce ölümü ile ülke edebiyat severlerini üzen Vilhem Moberg'in çeşitli manevralar ile Akademi dışında

tutulması yukarıdaki özelliklerin kanıtları arasındadır.

İsveçli araştırmacı Ingmar Törncl bu konuda şöyle diyor: "Bu tip temkinli ve tutucu kişilerin ödülleri yaşlı yazarlara vereceği bir gerçektir. Yapacaklarının çoğunu yapmış durumda olan yaşlı yazarların, herhangi bir 'zararlı' yöne sapmaları söz konusu değildir."³ Gerçekten de ödül alan yazarların büyük bir çoğunluğunun altmış yaşından yukarıda olmaları, bu sözleri doğruluyor.

KENDİ KENDİNİ ÖDÜLENDİRME

Nobel'in "Ödüllerin Akademi üyelerine verilemeyeceği" yönündeki dileği, çeşitli gerekçelerce yerine geldikçe unutuldu:

1931 yılının ödülü Akademi üyesi yazar Karlfeld'e verildi. Önceden durumu uygunlaştırmak için yazar, üyelikten istifa ettirildi; ne ki, 'adayın' ömrü vefa etmedi ve ödülü almadan öldü. Eee, bir de ödülün bir tek "yaşayan yazarlara" verileceği kuralı var. "Olsun," dendi ve kendisinin ölmeden önce aday gösterilmiş olduğu gerekçesi ile ödül yine ona verildi.

1916 yılında ise yine İsveçli yazar Heidenstam, "Ülkesinde tanınan bir yazarın, dünyaya tanıtılmasında yarar olduğu" gerekçesi ile ödüllendirildi. Kendisinin Akademi üyeliği inç sayıldı.

1974 yılının ödülü de, iki üye arasında (Martinson ile Jonsson) paylaştırıldı.

BİR ARMAĞAN OLARAK ÖDÜLENDİRMELER

Alman yazar Heyse, 80. yaş gününde Münih belediyesince onur hemşehrisi seçilirken kendisine armağan olarak Nobel ödülü verildi. Amca ödülü aldığı anda, tek satır yazı yazmayalı otuz yıl olmuştu,(1910) "Muzaffer ordular komutanı" Churchill, 'tarihçi' olarak 1953 yılının ödülüne uygun görüldü!

1950 yılında ödül, kendisine Barış Ödülü verilmesi beklenirken bu ödüle uygun görülmeden Bertrand Russel'e verildi. Böylelikle işin edebiyat yanı geri planda bırakılıyor ve armağan yönü öne alınıyordu.

TEK KİŞİNİN BEĞENİSİ İLE ÖDÜLENDİRMELER

İlk on yılın ödülleri, tamamiyle

dehşetli bir gerici ve despot olan Wirsens'in dileğine göre verildi. Bu zat, dinsiz olduğu gerekçesi ile Tolstoy'a, Rus olduğu için Çehov'a, yenilikçi olarak tanındığı için İbsen'e ödül vermiyor, onların yerine, sırasıyla Fransız Proudhomme (1901), Alman Mommsen (1902) ve Danimarkalı Björnson'u (1903) ödülle layık buluyordu. Aynı şekilde, dinsel şiirler yazan İtalyan şair Carducci bu niteliği nedeniyle (1906) ödül alıyordu.

1979 yılının ödülüne uygun görülen Elitis'i ise bir tek Akademi üyesi Arthur Lundkvist tanıyordu. (Aynı yılın yazını, ozanın memleketindeki evinde birlikte geçirmişlerdi.)

POLİTİK NEDENLERLE ÖDÜLENDİRME/ ÖDÜLENDİRME

"Edebiyata politika katalmaz" görüşünün savunucusu üyeler, yıllarca sosyalist ülkelerin sanatçıları görmemezlikten geldiler. Verilen seksene yakın ödülün ancak beşi sosyalist ülkelere (Sovyetler Birliği ile Yugoslavya) düştü ve bunlardan ikisi de Batıya sığınan yazarların oldu.

1926 yılında aday gösterilen Gorki, "Rus Devriminden yana olduğu için" ödüllendirilmedi.

Nazizme karşı savaş verildiği sıralarda ödüller, ısrarla, kendilerini 'politika dışında' tutan bireyci yazarlara verildi. Nazım, Malraux, Köstler ve Lorca, bu sıralarda bilinçli olarak görülmezlikten gelinen adlar arasındadır. Fazla ilerici oldukları gerekçesi ile ödüllendirilmeyenler arasında Upton Sinclair, Jack London ve Brecht hemen akla gelen yazarlar.

İtalyan Nazi partisine bağlılığı bilindiği halde Pirandello 1934 yılının ödülü ile onurlandırıldı. Nitekim, bu tiyatro yazarı, madalyasının eritilerek altınından yararlanılması için Mussolini'ye verdi.

Finlandiya'nın Almanya tarafında yer alması üzerine çıkan Fin-Sovyet savaşı sırasında ödül, Finli yazar Sillanpaa'ya verildi. (1939)

1964 yılının ödülü, İsveç Akademisi için büyük dert oldu: Sartre'ye verilmek istenen ödülü bu büyük düşünür, "... benim gibi yaşlı bir devrimciye böyle bir ödülün vermek istenmesi, kapitalizmin namussuzca bir intikam girişiminden başka bir şey değildir!"⁵ sözü ile geri çevirdi.

SON BİRKAÇ SÖZ

Steinbeck, Hemingway, Camus ve Neruda gibi değerlerini kanıtlamış yazarlara da ödül verilmesine karşın Nobel Edebiyat Ödülü, zamanın rüzgârlarına, aday gösterme 'haklı' olan örgütlerin ve 'ileri gelen' kişilerin çıkar hesaplarına ve Batı'nın sanat çevrelerinin çıkarlarına göre şişirilmiş çok renkli bir balondur. Oturup üzerinde tahminlerde bulunmak da balon şişirmekten daha ciddi bir eylem değildir. Şimdi de

hep birlikte soralım: "Bu yıl ödül kime verilecek acaba?..."

- 1- Farman, C. : 'The Nobel Talent Contest', The Illustrated London News, Dec. 1970.
- 2- Nobel Foundation Calender: 1973-74, Stockholm, 1973.
- 3- Törncl, I. Arbetare Kalendern, Stockholm 1970, s. 180
- 4- Österling, A. 'The Literary Prize', Nobel, The Man And His Prizes, American Elsevier Co., 1972
- 5- Moberg, W. 'Nobel Öfredpris', Otrons Artiklar, Författar Förlaget, Uddevalla, 1973, s. 107

DOST KİTABEVİ YAYINLARI

MERKEZ ŞUBEMİZ;TÜM ÇEŞİTLERİ, KREDİLİ SATIŞ SERVİSİ, KİTAP ve EĞİTİCİ OYUNCAKLARIN BULUNDUĞU ÇOCUK REYONU, ZENGİN SANAT YAYINLARI BÖLÜMÜ, KLASİK BATI MÜZİĞİ, FOLK ve CAZ TÜRÜ KASET ve PLAKLARIN BULUNDUĞU MÜZİK BÖLÜMÜ İLE, KIZILAY, KONUR SOKAK No. 4'TE (T.M.M.O.B. GİRİŞ KATINDA) AÇILMIŞ BULUNMAKTADIR.

NOT: * SANAT GALERİMİZ PEK YAKINDA ALT KAT SALONUMUZDA HİZMETE GİRECEKTİR.
* YENİŞEHİR, ZAFER ÇARŞISI, No. 13'TE BULUNAN ŞUBEMİZ HİZMETE DEVAM ETMEKTEDİR.

YENİ YAYINLARIMIZ

BİZANS TOPLUMSAL ve
SİYASAL DÜŞÜNÜŞÜ

Ernest BARKER - Çev. Mete TUNÇAY

PSIKANALİZİN BUNALIMI

Erich FROMM - Çev. Bedirhan ÜSTÜM - Cengiz GÜLEÇ

ESTETİZE EDİLMİŞ
YAŞAM

Walter BENJAMIN - Çev. Ünsal OSKAY

Zafer Çarşısı No: 13 Yenişehir ANKARA

«ORBİS TASARISI»

İlhan GÜNALP*

ORBİS'in sözcük anlamı, bilindiği gibi Latince'den gelmektedir. Latince'de orbis çember, disk, küre anlamındadır. Bundan ötürü gözü simgelemektedir.

ORBİS tasarısı uluslararası bir göz hastanesidir. Bu iş için bir DC-8 uçağı donatılmıştır.

ORBİS tasarısının ülkemizle teması 1981'in Eylül ayına dek uzanır. Konuyla ilgili kişiler Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ve Ankara Üniversitesi Göz Ana Bilim Dalı yöneticiliğine başvurarak, bu tasarının açıklamasını kuramsal düzeyde yapmışlardır. Sonradan görüşmeler çeşitli kişi ve kuruluşlar arasında aylarca sürmüş ve sonuçta ORBİS'in Ağustos-Eylül 1982 tarihinde Türkiye'ye gelmeleri tasarlanmıştır.

ORBİS uygulamasıyla amaçlanan, körlüğün insan, toplum ve ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerini silmektir; meydana getirdiği yıkımdan kurtarmaktır. Yeni bilgi, gelişme ve uygulamalar eskiye oranla hızla artmaktadır. Ne var ki, yine de görece bir biçimde yayılmaktadır. Bu özellikle, gelişmekte olan bağımlı ülkeler için geçerlidir. Bu arada milyonlarca insan karanlığa gömülmektedir. Bilgi-uygulama iletişiminin hızla yaygınlaşması, bu insanların hiç olmazsa bir bölümünü körlükten kurtarabilir. Bugün tüm dünyada 500 milyon insan önemli göz hastalıklarına tutulmuş olup, 42 milyon dolayında kör vardır. Yeni bilimsel veri ve uygulamalar kısa sürede elde edilip uygulanabilse, bunlardan hiç olmazsa üçte ikisinin önlenilebileceği (koruyucu hekimlik) ya da tedavi edilebileceği söylenebilir.

Bugün ABD'de beş yüz bin kör insan yaşamaktadır. Gelişmiş ülkelerde yaşam süresinin uzamasıyla ortaya çıkan körlük nedenlerinin artması, bu ülkelerde körlük oranını da artırarak olaya bir başka ilginç boyut katmaktadır. İşte ORBİS'in amacı, bugüne dek örneği olmayan bir uygulamayla, gelişmeleri uluslararası boyutta çeşitli ülke göz hekimleri arasında hızla yayılmasını ve uygulanmasını sağlamaktadır.

Gelişmeyi ve yeni teknolojiyi getiren konuk hekim, ev sahibi göz hekimleriyle uygulamayı birlikte yapmak-

ta, tartışmakta ve böylelikle öğretim iki yönlü olmaktadır. Özellikle cerrahi girişimlerde beceri, karşılıklı bilgi değişimi sürekli gelişen araç-gereçlerin elde edilebilmesiyle olanaklıdır. Olayın bir başka boyutu, değişik ülkelerde başka tür hastalık ve tedavilerin öncelik kazanmasıdır. Örneğin, bir ülkede yapılan cerrahi girişim tekniği ve gereksinimi bir başka ülkede değişik biçim ve sayıda uygulanabilir. Gelişmiş ülkelerde her tür yenilik yazıya ve bilimsel dergilere sığacağına yansıtıldığı halde, dünyanın diğer kesimlerinde sürüp giden yazma kısırlığı yadsınmaz. Bilimsel tıp dergilerinde bu nedenle Batı dünyasının bilimsel verileri yoğun biçimde tartışılmakta, öbür ülkelerde ise, ne yazık ki pek az yayma rastlanmaktadır. Son yıllarda dünyayı saran ekonomik bunalım, dış kaynaklı burs-araştırma fonlarını çok azaltmıştır; kaldı ki hekimlerin bireysel olarak görece uzun süreler yurt dışında 'bilgi ve görgü artırma' çalışmalarını olumlu ögeler içermekle birlikte genelde yetersizdir. İşte ORBİS'in bir başka önde gelen amacı da dünya göz hekimleri arasında bu iletişimi ve bilgi alışverişini sağlamaktır.

ORBİS uygulamasına gelince; ziyaret edilecek ülkenin hava alanlarından birine inen 'DC-8 Uçan Göz Hastanesi', o kent göz hekimlerinin görmek istediği gelişmeleri daha önce ev sahipleri tarafından seçilmiş hastalar üzerinde uygulamaktadır. Ziyaret edilen kent-ülke göz hekimleri de kendi geliştirdikleri teknikleri konuk bilim adamlarına sunabilmektedir. Tüm bu uygulamalar video bant aracılığıyla kaydedilmekte boş zamanlarda gene video-bantlardan başka ülkelerdeki benzer ya da değişik cerrahi teknik, ders ve konferans olarak izlenebilmektedir. Dünyanın önde gelen bilim adamlarının katkıları ile gerçekleştirilen bilgi alışverişi gerçekten yararlı olmakta, özellikle yeni cerrahi araçların kullanılması ve uygulama sırasında seyircilerin soru-yarın biçiminde olaya katılması, öğretimi en üst düzeye çıkarmaktadır. Böylelikle sürekli yenilikleri izlemek zorunda olan hekim, kendini uluslararası bir forumda tartışmaların ortasında bulmaktadır. Yenilik ve gelişmelerin izlenmesi ve öğrenilmesinde bunun katkısı yadsınamaz.

Olayın geliştiği ortamın bir DC-8 uçağı olduğu söylenmişti; kısaca

uçan göz hastanesinin düzenlemesine değinecek olursak, uçakta en üst düzeyde bir ameliyathane, bakım ve hazırlıkları bölümleri, mikrocerrahi gereçleri, tanı araçları, laser aygıtı bulunmaktadır. Bunlarla birlikte en önemlisi, bir kilometre içinde renkli yayın-kayıt yapabilecek görsel-ışitsel TV sistemidir. Uçakta ev sahibi hekimler için on sekiz kişilik bir salon ve cerrahi girişimi gerçekleştiren hekimle doğrudan ilişkiyi iki taraflı olarak sağlayan ses düzenlemesi, istemi karşılayamıyorsa, bir kilometre içinde yayın olanağı verebilmektedir.

ORBİS'in bağımsız bir kuruluş olup kâr amacına yönelik olmadığı vurgulanmaktadır. Ziyaret edilen ülkeden ve tedavisi yapılan hastalardan da bir ücret istenmemektedir. Ne var ki, o ülkenin özel kuruluş ve basın organlarından maddi destek ve propaganda istenebilmektedir. ABD, ORBİS aracılığı ile tıbbi ve diplomatik kazanımlar elde edebilmektedir. Bir başka kazanç da, ileride getirilecek olan gerçekten gerekli araç-gerecin ekonomik karşılığıdır. ORBİS'in parasal desteği ABD Hükümeti ve özel şirketlerdir. Ayrıca, Dünya Sağlık Teşkilatı, Birleşmiş Milletler, Uluslararası Körlükten Korunma Ajansı, Pan Amerikan Tıp Birliği ve Amerikan Tıp Birliği ile eşgüdümlü çalışmaktadır. Dünyanın önde gelen göz bilim adamları ve kuruluşları gönüllü olarak tıbbi destek sağlamaktadırlar.

ORBİS'in ülkemizde uygulanması çok ilginçtir. Bazı basın organlarının olaya yaklaşımı baskı sayısı ve çarpıcı başlık atma yönünde gelişmiş; kimi ORBİS'i Türkiye'ye kendilerinin getirdiğini ve kamuya hizmet verdiklerini söylerken, kimi de yarışta geri kalmamak için, koyun gözünü insana naklettirmişti. Olay bu yönüyle basınımızın tirajı-komik durumuna arabesk (!) bir boyut kazandırırken, geniş halk kitlelerine, basının da yanlış yönlendirmesiyle Türkiye çapında hareket kazandırmış, İstanbul ve Ankara'ya hasta akını başlatmıştır. Binlerce kör insan hiçbir umut olmadığı halde, tüm ekonomik zorluk ve özveriye katlanarak "mucize yaratan ORBİS'e" akmaya başlamış ve ne yazık ki düş kırıklığına uğrayarak eli boş dönmüşlerdir. Bu olay basının ve TV'nin etkinliğini göstermesi bakımından çarpıcı olmakla birlikte, çarpık ve yanlış bilgi iletiminin zararlarını da ortaya koymaktadır. İlerideki yıllarda aynı uygulama süreceğinden, basından daha olumlu ve ağırbaşlı bir yaklaşım beklemek acaba fazla mı iyimserlik olur?

UÇSUZ BUCAKSIZ OVALARDA İNSANIN ARILIĞI: MACARLAR

Şahin YENİŞEHİRLİOĞLU

HAVA yağmurlu. Gri renkte. Yağmur aptal aptal düşüyor yeryüzüne. Ne garip. Oysa, boş bantın dolu müziğinde mevsim ilkbahar.

Müzik: Şostakoviç

Tema: Leningrad kuşatması.

Oyuncu: Nazi ordular.

Dekor: Gittikçe müzik tonlarında yaklaşan sert ayak sesleri.

Seyreden: Tüpleri müzik tonlarında ürperen insan varlığı.

Sahne: Tarih.

Zaman: İkinci Dünya Savaşı.

Mekân: Acımasız doğa kesiti. Rusya içleri.

Psikik durum: Yeryüzünde birbirini öldüren milyonlarca insan. Acımasızlık.

Nazi ordular yürüyorlar. Herbir yöne doğru. Utkuya koşmak için.

Macarlar. Macaristan'ın uçsuz bucaksız ovaları. Macar katırları. Atilla'dan bu yana, Macarlar böyle bir şey görmediler. İnanılmaz bir insan yaratma ve ona dayalı bir devlet oluşturma isteği. Çihan İmparatorluğu. Nazi İmparatorluğu. Tarih bile şaşırıyor bu işe. İnsanoğlu delirdi mi dersiniz? Tarihe göre kesinlikle bir delilik belirtisi bu. Dünyayı aşip uzaya gidemeyen insanın hemcinsini yeme duygusu. Doğa yarası. Ama o ünlü us nerede? Korkup kaçtı mı yoksa? Zaten böyle durumlarda o korkup kaçmaz. Belki de bir köşeye sığınıp düşünüyordur. Bu çılgınlığı nasıl durdurabilir mi? Hesaplarını yapıyor. "Tarih usun bir oyunudur" (Hegel, *Tarih'te Us*) kuralı, eğer bu bir kurala, tüm gücüyle işlemekte. Ama öldüren bir "oyun". Niçin "oyun" olsun ki. Bu bir katliamdır açıkçası. İnsanın insana egemen olma isteği. Oysa, "insan özgür doğar" diyordu ünlü bir Fransız filozofu: Rousseau.

Macarlar, Atilla'dan bu yana arı düşüncelerini, duygularını, içtenlik-

lerini, dostluklarını korumuşlar. İnsan, eğer geçmişte yaptıklarını unutsa, sürekli midesini düşünmezse, birbirine kin beslemese, o, gerçekte iyi ve arı bir varlıktır. Bu tür sözleri, Macarlar kanıtıyorlar gerçekte. Josef Atilla'nın bu şiirini. Zoltan Fabri, bunu, senaryosunun bir felsefi savı yapmış.

İnsan, bir savaş sırasında bu denli temiz, çamura batmamış, yürekli kalabilir mi? Zoltan Fabri, bunu da beyaz perdeye bir başka sav olarak aktarıyor. Filmini bu görüş üzerine de kuruyor. Çünkü, tüm oyuncular, oyuncular değil, gerçek insanlar filmminde bunu kanıtıyorlar. Film bunu kanıtıyor bize, bu gerçek oyuncular aracılığıyla. Sinemada bu denli gerçeğe yakın, gerçeğin içinde, gerçek olarak, sapırmaksızın oynanabilir mi? Demek ki, büyük oyunculuk bu. Canlandırılan varlığın ayısını yansıtmak. Bu görüntü, Aristoteles'in "mimesis" ("yansıtma") kuramını sonuna dek kanıtlayan bir sanat özelliği. Yaşamdaki, gerçek yaşamdaki, gerçek insanı, gerçek özellikleriyle gözlerimize dek getirmek.

Macarlar, savaşın, en büyük savaşın içinde, sanki dışındaymış gibi yaşıyorlar. Olabilir mi? Onlardan savaşmak istenmiyor. Tam tersine çalışmak isteniyor. Ama, bu da bir tür çalışmanın savaşı değil mi? Almanlar Nazi olarak Leningrad'a yaklaştılar. Şostakoviç'in müziği şimdi bunu söylüyor. Kent kuşatılmaya başlandı. Bir ölüm-kalım savaşı veriliyor ve verilecek. Amansız takip. İnsanın insanı avlaması. Bu bir gerçek. Bir başka gerçek: Macarlar avlanmışlar. Ortalarda yoklar artık. Kaybolmuş turna kuşları gibi. Onları kayın ormanında arayan, gerçeğe inanamayan, ararken doğa ve düşünle bütünleşen genç duygulu Macarlar'ın en küçüğü. Ölüm döşeginde bile bu duygululuğu saklıyordu. Beraberinde götürebileceği tek mirası. İnsanlık mirası.

Efendi-köle ilişkileri. Feodal toplumun tarih sahnesindeki göstergesi. Alman patron-efendi, sonunda, bu Macarlar'dan kopmak istemiyor. Niçin dersiniz? Yalnızlıktan korkmak mı, yoksa bu arı, kötülük dü-

şünmeyen, "saf"lığa kadar uzanan bir bozulmamışlık içinde yaşayan bu tür insanları bir daha bulamaya-çağı için mi? Üstelik, onlarla, tüm mülkiyetini de paylaşmak istiyor. Bu patron da Alman. Genellikle, patronlar ve kahyalar kötü insan olurlar. Burada her ikisi de kötülük yapmıyorlar hiç. Filmin bir başka özelliği. Karşıtlıkları koyarken, ilişkileri aşmak.

Savaşın öldürücü gücü: İki Nazi asker arasındaki fark. Savaş tutsaklarını öldürmekten bıkmış ya da şimdide hiç öldürmemiş bir asker, buyruk üzerine yerde yatan iki tutsağı öldürmeye gidişi. Bakıp öldüremeyişi. İntihar. Niçin? Silahı atıp, güzelim yeşil Macar ovalarının bir benzerinde kurtuluşa, öldürmeye kaçışı. Kaçış. Ama ölüm onu bırakmaz ki. Buyruğu veren bir başka asker, buyruğu, öldürme buyruğunu yerine getirmeyeni bir başka buyrukla, ölüme gönderme buyruğuyla saf dışı bırakır. Savaşın yasa-sı, doğa yasa-sı gibi acımasız o da. Yeşil ova bu askeri bağına gömerken için için ağlıyordur artık. Ama, Macarlar, olayı tüm ürperticiliğiyle görüp seyreden Macarlar, kıpırdamaksızın ağlamazlar. Buruklaşıp kötümserliğe koyulurlar. Filozof, beyaz saçlı uzun boylu, yaşlı, bıyıklı, pos bıyıklı Macar teşhisi koyar hastalığa: "Macarlar hiç savaş kazanamazlar ki", üstelik, "Onlarla müttefik olanlar da, Almanlar gibi savaş kaybederler". "Almanlar, Macarlar'la müttefik olmasaydılar savaş yitirmezlerdi." Acaba öyle mi? Tarih, bunun başka türlü olduğunu gösterdi.

Küçük bir meyhanede son birlikte olmalar. Celp gelmiştir. Macarlar'ı cephede ölüm beklemektedir. Bu ölümle randevudur. Buluşmadır. Kara tren beyaz karlar arasında salanan beyaz mendil simgesinde Macarlar'ı gerçeğe götürüyor. İnsan gerçeğine.

İnsan, yalnızca midesini düşünmezse, kırgınlıkları unutursa, saflığından utanmazsa, iyi bir varlık olma gerek.

Masanın üzerinde Sartre'in Bu-lantı'sı yatıyor. Sarı daktilonun tuşları sayfanın bittiğini söylüyorlar. Küçük televizyon ekranı bomboş. Zoltan Fabri kamerayı durdurdu. Plak sonuna ulaştı. Şostakoviç müzikle yeniden baharı getirdi. Almanlar yurtlarına geri gönderiyor. İnsanın içine düştüğü soğuk düş. Film: Macarlar. Yönetmen: Zoltan Fabri.

* Prof. Dr. İlhan Günalp
A.Ü. Tıp Fakültesi
Göz Ana Bilim Dalı Öğr. Üyesi

«HEPİMİZİN MALI OLAN BİR KURULUŞ» İÇİN

Bilim ve Sanat

"Milletlerarası Tiyatro Enstitüsü Türkiye Milli Merkezi" İcra Komitesi Başkanı Sayın Haldun Taner'in "İcra Komitesi adına" dergimize yazdığı mektubu aynen yayınlıyoruz:

"Derginizin Nisan ve Mayıs 1982 tarihli sayılarında MİLLİ MERKEZ CİDDİ BİR OLAYDIR ve DÜNYADA GÜN BİZDE AKŞAM MI başlıklı yazılarda İTİ Türkiye Milli Merkezinin genel olarak faaliyetlerinin yetersizliği, özel olarak da Dünya Tiyatro gününde yayınlanan bildirisi eleştirilmektedir.

Bu eleştirilerin bir kısmı İTİ genel kurulu üyesi olan arkadaşlarımızdan ad ve san verilerek, bir kısmı da imza atmaya gerek görmeyen dostlardan gelmektedir. Dostlardan, çünkü yaptıkları eleştirilerin halis niyetini ve İTİ'yi kendi imajlarında ki etkinlikte görememenin düş kırıklığından doğma meşru öfkelerini yansıtan bu yazılar, hepimizin mali olan bu kuruluşu daha iyiye götürmek istemekten başka bir amaç gütmemektedir. İTİ Türkiye Milli Komisyonu İcra Komitesini uyaran bu eleştirilere ancak teşekkür ederiz.

Derginizin adı geçen sayıları bu arada halen yönetim icra komitesinde bulunan arkadaşların yanıtlarını da yayınlamış bulunuyor. Bu yanıtlar kısmen de olsa eleştirilen hususları aydınlatmış bulunuyorlar. Bizim bu açıklamalara hatacağımız bazı noktalar vardır. Öteden beri UNESCO'ya ve İTİ'ye yöneltilen eleştirilerde şu husus sık sık unutulur:

UNESCO ve İTİ bir yandan Millî Eğitim Bakanlığı'na, bir yandan da Paris'teki İTİ genel merkezine bağlı bir danışma kuruludur. Bu işlevi İTİ tüzüğünde açık ve seçik belirtilmiştir. İTİ, faaliyet ve üslup bakımından bu sınırları aşamaz.

Eleştirilenlerden biri de şahsen ben olduğum için izninizle kendimden bir örnek vermek isterim. Ben özgür bir yazar olarak herhangi bir sorun karşısında istediğim demeci verir, istediğim polemige girer ve bunun sorumluluğunu da bizzat

yüklenirim. Ama İTİ üyesi, hele İTİ İcra Komitesi üyesi ya da başkanı olarak aynı şekilde hareket edemem. Çünkü benim şahsi görüşüm ve düşüncem İTİ İcra Komitesinin düşüncesi olmayabilir. Derginizde alıntı olarak verdiğiniz demecimde şahsen sansüre karşı oluşumu açık seçik vurgulayışına karşın, İTİ'nin bir başka sayın üyesi tarafından verilmiş resmi mesajında bu konuya değinilmemiş olması da bir suçlama teşkil etmemeli idi. Biri kişisel, öbürü kurumsal bir mesajdır. Kurul adına yapılan hareketlerde ve verilen demecilerde öbür üyelerin düşüncelerine ve kurulun teamülüne saygı şarttır. Kurulun düşüncesi çoğu zaman tek tek iken başka türlü düşünebilenlerin kurulda birleşebildikleri ortak yargıyı yansıtır.

Tiyatro Gününde yayınlanan bildiri bilindiği gibi İTİ genel kurulunda kapalı oyla saptanır. Bu yılki mesajın sayın Cüneyt Gökçer tarafından verilmesi de böyle saptanmıştır. Gerek dışardan gelen, gerek yurtta yazılan mesajların ortak vasfı, İTİ'nin en kıdemli üyesi sayın Prof. İrfan Şahinbaş'ın da derginize yanıtında belirttiği gibi, tiyatronun yararı, vazgeçilmezliği, toplum üzerindeki etkisi ve daha ziyade tiyatronun evrensel önemini belirtici içerikte olmalıdır. Hiçbir üyeden yurt içi tiyatro sorunlarımızın polemiklerini de o mesajı sokması istenemez. Mesaj yazana şimdiye kadar icra komitesince bir telkinde bulunmak teamülden değildir. Nitekim o eleştirileri yapan arkadaşların icra komitesinde buldukları zamanlarda da bu böyle olmuştur. Durumu tazvih eder saygılarımı sunarım."

Anımsanacağı gibi dergimiz, söz konusu sayılarında İTİ "Türkiye Milli Merkezi" ilgililerine bazı sorular yöneltilmiş ve gönderilen yanıtlarla birlikte, dergi olarak kendi görüşlerini de yayınlamıştı. (Dergimizin kendi görüşlerini -örneğin, şimdi şu satırlarda olduğu gibi- belirtmesi bir "imzasız yazı" değildir, "kurumsal" dir.) Üyelerin yanıtları

ında, az sonra gene bir üyenin gecikmiş olan yanıtından aktaracağımız bölümlerde de görüleceği gibi, görüşler, eleştiriler, öneriler ve özelemler yer alıyordu elbette. Bizim sorularımızın amacı da zaten, üyelerin görüşleriyle Milli Merkez'in kurum olarak çalışması arasındaki ilişkinin ya da çelişkinin öncelikle açıklanmasıydı ki, böylece kamuoyunun canlı ilgisi karşısında bu kurumun "kendini unutturması"nın önüne geçilebilirdi. Yanıtı gelmeyen kimi üyelerin ve bu arada sayın Başkan'ın da kişisel görüşlerini -yanıtları gelmediği için- başka yazılardan yaptığımız alıntılarla aktarmıştık. Bu kez sayın Taner'in Başkan olarak "İcra Komitesi adına" açıklama göndermekle gösterdiği dostluğa biz de dergi olarak ayrıca teşekkür etmek isteriz. Nisan ve Mayıs sayılarımızda ve daha sonra gene İTİ'nin bir etkinliği olan Sofya'daki Uluslar Tiyatrosunun nedeniyle Temmuz sayımızda eklediğimiz birçok bilgi -ki bu bilgileri bile sağlayıp yaymanın aslında Milli Merkez'in görevi olduğu tartışılmaz biçimde açıklanmıştır artık-, yönelttiğimiz sorular, üyelerin yanıtları, eleştirileri ve önerileriyle sayın Taner'in "İcra Komitesi adına" gönderdiği açıklama yanıtına konunca sorunun temelinde yatan durum açıklanmış oluyor. Belki kimi okuyucularımızın başlangıçta gereksiz ayrıntı gibi karşılanmış olabileceklili bu tartışmayı açmamızın gerekliliği de iyice somutlaşsın böylece.

BİR YANIT DAHA

Önce, gecikmiş de olsa bir sayın üyenin yanıtını daha yerimiz elverdiğince aktarmaya çalışalım. Sayın Prof. Melahat Özgü'nün yanıtı Mayıs sayımızın dizgiye verilmesinden sonra elimize geçti. Bu arada çoğu yanıtlarda Milli Merkez genel kurulunun Mayıs ayında yapılacağı bildiriliyor ve kimi belirlemeler ona bağlanıyordu. Bu nedenle en azından o genel kurulun sonuçlarının kamuoyuna aktarılacağını da umarak konuya yeniden girmek için bekleme-yi yeğledik. Ama yukarıdaki açıklamadan, genel kurulun yapıp yapılmadığını bile öğrenememiş oluyoruz. Öte yandan sayın Özgü'nün "İcra Komitesi'nin raporlarına dayanarak" yazdığını bildirdiği ve "bu yüzden de uzun oldu" diye kendisinin de belirtmek inceliğini gösterdiği yanıtının tümünü yayınlamaya sayfa olanaklarımız gerçekten elvermediği için bizi başlatılacağına güvenerek, en azından rapor ay-

rintlarını dışındaki genel görüş ve önerilerine olabildiğince yer ayrılmaya çalıştık (Kaldı ki, komite raporlarının ayrıntıları, -örneğin sayın Özgü'nün "her nedense yapılamamış" vb. dediği birçok husus- kurumun kendi genel kurulunda tartışacağı iç konular olmalı diye düşünmüyoruz ve bu nedenle de kurulun ilkesel, sonuç kararlarıyla ilgileniyoruz.) Sayın Özgü'nün yanıtından aktarabildiğimiz bölümler şöyle:

"1-14 Temmuz 1953 tarihinde kurulan İTİ Türkiye Milli Merkezi, UNESCO'nun içindeki "Milletlerarası Tiyatro Enstitüsü'nün bir alt kuruluşu olduğuna göre, amacı, her şeyden önce UNESCO'nun amaçlarını tiyatro alanında gerçekleştirmektir. Şöyle ki: Tiyatronun halk toplulukları üzerindeki etkisinden yararlanarak, uluslararası daha iyi bir anlaşma sağlamak, savaşın zarar görmüş ulusların tiyatrolarını kalkındırmak, uluslararası geniş ve mesleki işbirliği sağlamak, ulusların oyunlarını birbirlerine tanıtmak (...)

2- (...) Uluslararası XVII. İTİ Kongresi'nde temsilcimiz Haldun Taner'in önerisiyle "yıllık bildirilerin" bundan böyle, her ülkenin gereksinmelerine göre hazırlanabilmesi için, kendi ülkelerinde tiyatro alanında tanınmış kişilerin bildiri hazırlaması yolunda karar alındı. Bu karar uyarınca 1978'den bu yana, ülkemizin tiyatro alanında tanınmış kişileri de Dünya Tiyatro Gününde, tiyatronun çağımızda taşıdığı anlam ve sorunları üstünde durma olanağını buldular (...)

(...) Kısrak Sanat dünyamız içinde halkımızın ilgisini çekmek için daha pek çok şeyler yapılabilir:

- Açık oturumlar düzenlenebilir
- Tiyatrolarımızın gelişmesi yolunda incelemeler ve anketler yapılabilir; sonuçları da uluslararası kurullara gönderilebilir

- Belediyelerin biletlerden aldığı vergiler tartışılabilir: Kaldırılması ya da azaltılması için çalışmalar yapılabilir

- Repertuar üzerinde durulabilir: Ne tür dramaların oynanması gerektiği tartışılabilir.

- Oynanan oyunların dramaturji açısından sanat değerleri açıklanabilir, vb.

3- (...) Gerçek sanatçılara güvenmek gerek! Onlara güvenmeyen, onları çalışmalarında sürekli bir baskı altında tutan anlayış, sanatçıları, içlerinden geldiği gibi, düşüncelerini, duygularını, dramaturji bilgilerine dayanarak sanatlı biçime sokmalarına, onuncuların da sahnede gerektiği gibi oynamalarına engel olur. Tiyatro bir uzmanlık dalıdır, bir bilgi işidir. Eline kalemi alan, bir sahne oyunu yazamaz; onun herkesten üstün, herkesten güzel ve herkesten derin yaratması gerekir. Oyuncuların da oyunlarında becerileriyle bir-

likte, öğrenmiş oldukları yorum biçimlerine göre özgürce oynamaları gerekir. Onlar, bu yoldaki yaratıcılıklar içinde iken, korku değil, huzur duymalı ve onlerine engel değil destek çıkmalı. Her gerçek sanatçı, ülkesini yükseltmek için yazar, oynar ve oynatır. Anlamalı ve yararlı bir kitle aracı olan tiyatro, ülkesinin yaşamını yansıtmakla, yükselişini ya da düşüşünü göstermekle, halkını duyarlık yönünden güçlendirir. Ülkemiz için büyük görevi vardır tiyatromuzun: Gözlerimizin önünde ki perdeyi kaldırır, söyleyemediğimizi söyler, göremediğimizi gösterir (...) Sanatçılarımız, kendilerini kısıtlanmış değil, özgür duymalı, iyi kötü yarattıklarını, serbestçe eleştiriye sunmalı. Sanat değerleri olmayanlar kendiliklerinden düşerler, iyi olanlar da kazancımız olur ve yaşar (...) Kısıtlı bir ortamda hiçbir zaman gerçek sanatçı yetişemez (...) Büyük adımlar atmaya çabalayan "Türk Tiyatro"muz, çağdaş yola yönelmişken, ölmesi çok acı olur.

Önerilerim:
- İTİ Türkiye Milli Merkezi'nin, değil yalnız Ankara'da, aynı zamanda İstanbul'da da bir bürosu ve bir sekreteri olmalı; çünkü merkezimizin yarı üyeleri İstanbul'dadır. O zaman, İstanbul'daki üyeler de daha etkin olabilirler (...)

- Tiyatro ile ilgili seminerler, yarışmalar ve Aspendos ile Bergama gibi açık hava tiyatrolarımızda da temsillerle uluslararası şenlikler düzenlemek İTİ Türkiye Milli Merkezi'nin görevi olmalı (...)

- Amatör tiyatrolarımızın örgütlenmesine, onların da bir dayanışma içinde etkinliklerde bulunmasına önayak olmalı. Okul ve üniversite tiyatrolarının, başka ülkelerin okul ve üniversite tiyatrolarıyla alışveriş geçmesine ileten bir rol oynamalı
- Uluslararası Çocuk Tiyatrosu Şenlikleri (özellikle de 23 Nisan'da) çeşitli kuruluşların desteği ile gerçekleştirilmeli (...)

- İlgili bir üyenin denetiminde, İTİ Milli Merkezimize gönderilen dergilerden seçmeler yaparak dilimize, usta çevirmenler tarafından çevrilmeli ve ilgililere gönderilmeli; ya da ilgililerin bildikleri yabancı dilden fotokopileri gönderilmeli.

- Ülkemizdeki önemli haberler, broşürler halinde yayınlanıp, gereken kurumlara ve ilgililere yollanmalı.

- Ülkemizde, tiyatro konusu üzerine "makale" biçimindeki yazılar, yabancı dillere çevrilip İTİ Merkezlerine gönderilmeli.

- Kongrelerde verilen bildiriler, konferanslar, her yıl bir cilt içinde bir araya getirilip üyelere dağıtılmalı.

- Yerli oyunların yabancı dillere çevrilterek yayınlanması sürdürülmeli, ayrıca Türkçe oyunlar ile çocuk oyunlarının yayınlanması ve okullara dağıtılması sağlanmalı.

Bütün bu önerilerim gerçekleştirilirse, o zaman İTİ Türkiye Milli Merkezi'nin tiyatro alanındaki etkinlikleri çok daha güçlü ve yararlı olabilir kanısındayım."

ÇELİŞKİLERİN KAYNAĞINI GÖRMEK

Sayın Taner, başta verdiğimiz açıklamasında, İcra Komitesi'ni savunarak, dergimizle birlikte Milli Merkez üyelerinin yanıtlarını da eleştirmekte. İşte asıl çelişki burada açığa çıkıyor ve bu kadar değerli üyesiyle ve böylesine etkin konumu ve kapsamlı görevleriyle ne kadar çok şey yapabileceği apaçık görünen bu "anahtar" kurumun, "hiçbir şey yapamaz ki" imajı yaratılarak "unutturulma" çabasının karşı çözümü de bu çelişkide yatıyor. Şöyle ki:

1- Sayın Taner'in açıklamasından yanlış anlaşılabilirliği için önce şu noktayı düzeltilim: Eleştiriler, "UNESCO'ya ve İTİ'ye" değil (bunlar uluslararası merkez kuruluşların adlarıdır), onlara bağlı Milli Merkezi'mizin işlevsizleştirilmesine ve yaptığı tek işlevi (ulusal bildiri) bile "kurumsal" konumuyla çelişik içerikte yapmasına yöneltilmektedir.

2- Sayın Taner, kendisinin 'şahsen sansüre karşı oluşumu, açık seçik vurgulayışına karşın', kendi 'şahsi görüşünün ve düşüncesinin, İTİ İcra Komitesi'nin düşüncesi olmayabileceğini" belirtiyor ve "Kurul adına yapılan hareketlerde ve verilen demecilerde öbür üyelerin düşüncelerine ve kurulun temayülüne saygı şarttır", diyor. Öte yandan ulusal bildiriye "kurumsal mesaj" olarak gene kendisi niteliyor (kişisel olamaz demek ki, dahası, "kurumsal"ın da ötesinde "ulusal" düzeyde bağlayıcılığı olduğunu da biz ekleyelim). Öyleyse en azından "üyelerin düşüncelerine saygı" şartı, böylesi bir "mesaj"ı yayınlayan üye için iki kat daha geçerli olmak gerekmez mi? Kaldı ki Sayın Taner, Dünya Tiyatro Günü bildirisinin, "ulusal bildiriler" biçiminde yayınlanmasını bizzat kendisi önermiş ve gerekçesinin de "her ülkenin gereksinmelerine göre hazırlanabilmesi" olduğunu Sayın Özgü'nün yanıtında gördük. Şimdi açıklamalarında sayın Taner'in "yurt içi tiyatro sorunlarımızı", "polemik" deyimine küçümseyip "mesaja sokulması istenemez", demesi açık bir çelişki oluyor mu? Hele "Mesaj yazana.. İcra Komitesince bir telkinde bulunmak teamülden değildir" diye bildirmesi, az önce "kurumsal" mesaj için ken-

di belirttiği "şart"la tümünden çelişerek "kişisel"e indirgemiş olmuyor mu? Sayın Muhsin Ertuğrul'un ulusal bildirisinde neden böyle sorunlar çıkmamıştı? Demek ki, çelişkinin sayın Taner'i de zorlayan asıl kaynağı, İcra Komitesi'nde onun saygı duyduğu "şart"ları da hiçe sayan, bir yandan UNESCO'nun ve İTİ'nin ilkeleriyle, öbür yandan hem kamuoyunun, hem Merkez üyelerinin, hem de hatta sayın Taner'in görüş ve çabalarının karşısında duran "kişisel"liklerdedir. Örneğin, sayın Taner, gene kendi önerisiyle çelişmek pahasına, bildirinin "daha ziyade tiyatronun evrensel önemini belirtilici içerikte" olması gerektiğini ileri sürüyor. Oysa bu "evrensel" içerikleri de İTİ, 1981 Madrid kongresinde "Tiyatronun insanlığa karşı sorumluluğu" olarak ve 1983'te yapılacak Berlin kongresi için de "Tiyatro ve Dünya Barışı" olarak açıkça somutlamış durumda. Bu içeriklerin bile ortaya konmasından, hatta (biz duyurmasak) duyurulmasından bile niçin kaçınıyor? Olanaksızlık mı gerçekten?

1960'TAN 1982'YE

Devlet Tiyatrosu Dergisi'nin Şubat 1960 sayısı önümüzde. Milli Merkez bülteni için sayfalar açılmış. İTİ'nin etkinliklerinden, merkez yayın organlarından bilgiler veriliyor. Milli Merkez üyeleri bildiriliyor, sayın Taner o zaman da üyeler arasında olduğu için bunu biliyordur muhakkak. Daha ilginç, Milli Merkez'in, bu olanağı sağladığı için Genel Müdür Cüneyt Gökçer'e teşekkürünü de okuyoruz aynı yerde. Sayın Gökçer o zaman henüz üye bile değil. Oysa, bugün, 1982'de, üyelikten de öte, İcra Komitesi üyeliği sorumluluğunda, ama Devlet Tiyatroları dergilerinde ne İTİ'den bilgiler, ne de Milli Merkez bülteni diye bir şey yok. Olanak sorunu olabilir mi bu? 1960'daki bültende, İTİ'nin merkez yayın organının "dünya tiyatrolarından çeşitli haberler verdiği" anlatılarak, bu organın nasıl sağlanacağı vb. bildirilmekte. Oysa, yakın dönemde aynı yayın organında bizzat sayın Gökçer'in hiç hoşuna gitmeyecek haber ve eleştirilerin çıktığını

gördük. Onlar da önümüzde ve Başkan olarak Sayın Haldun Taner de biliyordu bunları. İşte sorunun, çelişkinin kaynağı, temeli, bu "kişisel" daralma ve tekelleşmelerdedir ve yalnız "kişi" sorunu da değildir. Yalnız "ulusal bildiri", hatta yalnız "tiyatro" sorunu da değildir. Bir yandan böyle bir Milli Merkez'imizin İcra Komitesi ne pahasına olursa olsun elde tutulup, öbür yandan hem bağlı olduğu UNESCO ve İTİ'nin çok zengin içerikli sanatsal ve bilimsel çalışmalarından, hem de ülkemiz tiyatro hayatından, halkımızdan ve halka bağlı aydınlardan, sanatçılardan, düpedüz üyelerinden bile kopuk tutulmaya çalışılıyorsa, sayın Taner'in deyişiyle "Lepimizin malı olan bu kuruluşu" böyle bir "sulta"dan kurtarmak da tiyatromuza, sanatımıza, halkımıza karşı sayın Taner de dahil, hepimizin borcu ve görevidir. "Bir şey yapılamaz ki" imajının gerçek dışılığı da, neler yapılabileceği gerçeği de o zaman somut olarak görülecektir.

Satranç

HABER

● 1982 Türkiye Satranç birinciliği sonuçlandı. 23 Ağustos - 10 Eylül tarihleri arasında Odakule Salonlarında yapılan turnuva 15 oyuncu katıldı. İlk 5 dereceyi şu oyuncular aldı:

1. İlhan Onat 9,5 puan; 2. Çetin Sel 9 puan; 3. Nuri Durlu 8,5 puan; 4. Can Arduman 8,5 puan; 5. Ali İpek 8,5 puan.

● Turnuva sonucunda Kasım ayı içinde İsviçre'de yapılacak olan Satranç Olimpiyatına katılacak oyuncular da belirlendi.

Erkekler Ulusal Takımı: 1. İ. Onat, 2. A. İpek, 3. Ç. Sel, 4. N. Durlu, 5. F. Öney, 6. N. Süer
Bayanlar Ulusal Takımı: 1. Gülümser

Yılmaz, 2. Joan Arbil, 3. Gülsevil Yılmaz, 4. Nimet Yardımcı.

● Balkan 5. Dostluk Turnuvası (15-28 Eylül 1982 - Selanik) sona erdi. 12 oyuncu arasında Suat Soylu 5. Can Arduman ise 8. oldu.

● Bursa Satranç Demeğince Bursa Fuarında düzenlenen satranç turnuvalarına gelecek yıldan itibaren uluslararası bir nitelik kazandırılmak isteniyor. Bu konuda çalışmalar başladı.

● Türkiye birinciliğine bu yıl ilk defa katılan Nuri Durlu 3. olarak büyük bir başarı elde etti. İsviçre'deki olimpiyatlar için sıkı bir şekilde hazırlanan Nuri Durlu satranç dünyamız için büyük bir ümit kaynağı. Aşağıda Nuri Durlu'nun bu turnuvada oynadığı güzel bir maçı yayınlıyoruz.

1982 Türkiye Birinciliği
İstanbul, 27 Ağustos 1982
Can ARDUMAN Nuri DURLU

1)d4, Af6; 2)c4, g6; 3)Ac3, Fg7; 4)e4,

d6; 5)f3, 0-0; 6)Fe3, Ac6; 7)Age2, e5; 8)d5, Ae7; 9)Vd2, a6; 10)0-0-0, b5; 11)c5, Ad7; 12)cxd6, cxd6; 13)Şb1, Ab6; 14)Fxb6, Vxb6; 15)Ac1, Fd7; 16)g4, b4; 17)A3e2, Fa4; 18)b3, Fd7; 19)Ag3, a5; 20)Fc4, Fb5; 21)Fxb5, Vxb5; 22)Ad3, a4; 23)Vd2, axb3; 24)axb3, Axd5; 25)exd5, Va7; 26)Ab4, Va3; 27)Şc2, e4; 28)fxe4, Kfb8; 29)Şd3, Vxb3+; 30)Şe2, Kxb4; 31)Kb1, Vc4+; 32)Şf3, Ka3+; 33)Şf4 h6(+); 34) Bayrak düştü. 0 - 1

ÇÖZÜMLER

No: 58 Beraberlik
(J. Matansiev, 1929)
1) h6-h7, Fd2xb4+; 2) Şf8-f7, Fb4-c3; 3) Şf7-e6, f5-f4; 4) Şe6-d5, f4-f3; 5) Şd5-c4, Beraberlik

No: 59 Kazanç
(V. Platov, 1906)
1) Şf7-e6, b4-b3; 2) h6-h7, Fb8-c5; 3) Şe6xe5, b3-b2; 4) h7-h8(K) ve kazanır. Eğer 4) h7-h8(V), b2-b1(V), 5) Vh8-b8+, Şb5-c4; 6) Vb8xb1 Pat.

No: 60 İki hamlede mat
(G. Mott, 1935)
1) Ke3-e6 (tehdit Ke6-a6+) A.1)..., Fd3-f5; 2) Fh6-f8+; B.1)..., Fd3-c2; 2) Fh6-c1+

No: 61 Üç hamlede mat
(W. Shinkman, 1875)
1) Vd1-d4
A.1)..., c5xd4; 2) Kf6-f7, herhangi; 3) Kf7-c7+; B.1)..., Şc6-b7; 2) Kf6-f7+, Şb7-a8; 3) Vd4-h8+ eğer (2)..., Şb7-a6; 3) Vd4-a1; C.1)..., Şc6-d7; 2) Vd4-g4+, ...

ANALİZ

Lasker-Steinitz (1894)

1) Ac5xd7, Kalelerin birbirlerini korumasını engelliyor. 1) ..., Kd8xd7, Şu an siyah fil açmazda. c8'deki kale korunmasız durumda; 2) Fb3xd5, Kd7xd5; 3) b5-b6. Beyazlar fili ahr ve üstün duruma geçer.

ANALİZ

Ernst - Loose, (1946)
(Oynama sırası siyahta)

Siyah vezir açmazda. Burdan kurtulmak için o da karşı açmaz planlıyor.

1) ..., Kb8xb2; 2) Vd2xb2, Ff6xc3+, Şah ve vezire aynı anda atak. 3) Fe3-d2, Beyazlar tekrar açmaz yarattı. Eğer siyahlar veziri alırsa, beyaz da aynen karşılık verir. (3)..., Fe3xb2; 4) Fd2xb5. Kale kaybeden siyahlar oyunu terkeder.

EMREHAN HALICI

PROBLEM-ETÜD

NO. 62 BERABERLİK
(K.A. Kubbel, 1911)

NO. 63 KAZANÇ
(F. Apschenek, 1933)

NO. 64 İKİ HAMLEDE MAT
(V. Eaton, 1936)

NO. 65 ÜÇ HAMLEDE MAT
(J. Buchwald, 1948)

Mevcuttu tükenen
Bilim ve Sanat
Cilt Kapakları ve 1. Cildi yeniden
hazırlanarak satışa sunuldu

- 1-12. sayıları içeren dizinle birlikte cilt kapağı çıktı. Ederi 300 liradır.
- 1-12. sayıları içeren 1. cilt çıktı. Ederi 1300 liradır.
- Abone olunuz, dostlarınızı abone yapınız. Abone koşulları: Altı aylık 500, yıllık 1000 liradır.
- Geçmiş sayılar yüzde 25 indirimlidir. 1. ve 2. sayılar tükenmiştir.

1000 liradan aşağı istekler ödemeli gönderilmez. İstekleriniz için posta pulu, ya da "C. Turan, 13220-9" Posta Çeki hesabıyla bedelini yollayınız.

FELSEFİ VE POLİTİKA
SORUNLARI DİZİSİ

HUGUES PORTELLI
GRAMSCI VE TARİHSEL
BLOK (Çıktı)
Çev: Kenan SOMER

N. BOBBIO - J. TEXIER
GRAMSCI VE SİVİL
TOPLUM (Çıktı)
Çev: Arda İPEK-Kenan SOMER

J. TEXIER
GRAMSCI VE FELSEFE
Çev: Kenan SOMER
(Hazırlanıyor)

L. ALTHUSSER
FELSEFE VE BİLİM
ADAMLARININ
KENDİLİĞİNDEN
FELSEFESİ (Basılıyor)
Çev: Ömür SEZGİN

Ömür SEZGİN
L. ALTHUSSER ÜZERİNE
(Hazırlanıyor)

Erhan GÖKSEL (Ed.)
İDEOLOJİ VE EPİSTEMOLOJİ
(Hazırlanıyor)

TEORİ DİZİSİ

ORHAN KURMUŞ
Bir Bilim Olarak
İKTİSAT TARİHİNİN
DOĞUŞU (Çıktı)

MARC BLOCH
FEODAL TOPLUM
Çev: Mehmet Ali KILIÇBAY
(Hazırlanıyor)

MAURICE DOBB
Adam Smith'ten Günümüze
DEĞER VE DAĞILIM
TEORİLERİ (Hazırlanıyor)
Çev: Güntaç ÖZLER

TARİH/BİLİM/EKONOMİ
DİZİSİ

KORKUT BORATAV
SOSYALİST PLANLAMADA
GELİŞMELER (Çıktı)

ORHAN KURMUŞ
EMPERYALİZMİN
TÜRKİYE'YE GİRİŞİ (Çıktı)

KORKUT BORATAV
TÜRKİYE'DE DEVLETÇİLİK
(Çıktı)

C. BETTELHEIM
NAZİZM DÖNEMİNDE
ALMAN EKONOMİSİ
(Çıktı) Çev: Kenan SOMER

PHIL SLATER
FRANKFURT OKULU'NUN
ANLAMI VE TARİHSEL
KÖKENLERİ (Hazırlanıyor)
Çev: Arda İPEK

W. ARTHUR LEWIS
EKONOMİK DURUM:
1919 - 1939 (Hazırlanıyor)
Çev: Rengin KOCABIYIKOĞLU

PSİKANALİZ DİZİSİ

CHARLES BRENNER
PSİKANALİZİN TEMELLERİ
Çev: Yusuf - Işık SAVAŞIR
(Basılıyor)

R.D. LAING
BÖLÜNÜŞ KİŞİLİK
Çev: Ergin ATALAY
(Hazırlanıyor)

J. LACAN
SEÇMELER (Hazırlanıyor)
Çev: Kolektif

R.D. LAING
DÜĞÜMLER (Hazırlanıyor)
Çev: Ergin ATALAY

GÜNCEL SORUNLAR
DİZİSİ

C. ERDOST - K. BORATAV
T. BERKSOY - B. KURUÇ
O. TÜREL - E. TÜRKCAN
IMF, İSTİKRAR
POLİTİKALARI VE
TÜRKİYE (Çıktı)

CEVDET ERDOST
SERMAYENİN
ULUSLARARASI LAŞMASI
VE TEKNOLOJİ TRANSFERİ
(Basılıyor)

YAKUP KEPENEK
AZGELİŞMİŞ ÜLKELERDE
SANAYİLEŞME
TARTIŞMALARI VE
TÜRKİYE'NİN
SANAYİLEŞMESİ
(Hazırlanıyor)

SİYASET BİLİMLERİ
DİZİSİ

KEMALİ SAYBAŞILI (Ed.)
SİYASET BİLİMLERİNDE
TEMEL YAKLAŞIMLAR
(Hazırlanıyor)

W. MILLS
TOPLUMBİLİMSEL
TASARIM (Hazırlanıyor)
Çev: Ünsal OSKAY

BİLİM TARİHİ VE
BİLİM FELSEFESİ DİZ.

BERNAL
19. YÜZYILDA BİLİM VE
ENDÜSTRİ (Hazırlanıyor)
Çev: Orhan KURMUŞ

WESTFALL
MODERN BİLİMİN DOĞUŞU
Çev: İsmail Hakkı DURU
(Hazırlanıyor)